

પવિત્ર માંત્રવાણી

યાને

દીનનો કલ્પામ અથવા ખરી બંદગી.

કર્તા—પાલકનજી બરજેજી દેશાઈ.

સરોશ અને મેહર

તેમનાં નામો અને કારો સંબંધી નવા
જીકાસાવાર અર્થો અને ટીકા રૂપી
નવી સમજણ.

મી. ધનજીશાહ મે. મેહર કૃત

“Discourses on Iranian Literature” મધેનાં
“સરોશ” અને “મેહર” બાબેનાં બે લાખજીનો
ગુજરાતી તરજુમો.

તરજુમો કરનાર—પા. બ. દેશાઈ.

રાહુમાએ માજદયસ્નાન સભા તરફનાં જરતોશ્તી ધર્મ પુસ્તકો

—૦૦૦:૦.૦૦૦—

A Brief Sketch of the Zoroastrian Religion and

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૬૦૮૮

વર્ગિક

પુસ્તકો નામ પ્રવિત્ર મંચાલલી

વિષય ૫૮૪૫૨: ૪૪૪૬

- ૨ યજુદાંતી યાદ—,, ,, ,, ,,
- ૩ મુક્તાદના તેહવારો, તે કેમ ગુજરના ,, ,,
- ૪ ૧૯ મી સદીમાં હિંદુસ્તાનમાં થઈ ગયલાં નામીયા
નરનારીઓની યાદ—મહુમ બહમનજ બેહરામજ પટેલ.
- ૫ જરતોશ્ત-આપગી જંદગી—૭૧૦ દરવુર માણેકજ
નસરવાનજ ધાલા, પીએચ. ડી.
- ૬ દાઘર હોરમજદની બે શક્તિઓ—સપેનામિનો અને ગનામિનો
મહુમ શેક ખરશેદજ રતમજ કામા.

૭ બાબીનિયન લેખોને લગતી છેત્રીલે સદીમાં થયેલી શોધ-
ખોલો, અને તે ઉપરથી જરતોશ્ટ્રી મજ્જબના પુરાતનપણાં
વિષે મળતી શાહદતો—શેઠ મેહરજીભાઈ નરશવાનજી
કુકા, એમ.એ.

૮ ઉશતવર્ષી ગાથા—શેઠ બેહરામગોર તેહમુરસ અંકલેસરીઆ.
આ ૮ ભાષણોનું ૧૫૦) પાનાનું પુસ્તક ૦-૧૨-૦

વી૦ પી૦ પોસ્ટેજ વધુ.

પુસ્તક મલવાનું ઠેકાણું:—

મેશર્સ—જેહાંગીર બી. કરાણીના છોકરાઓ,
પારસી બનર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

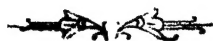
પવિત્ર માંત્રવાણી

યાને

દીનનો કુલામ અથવા ખરી બંદગી.

(“માંત્ર”—“માંત્ર સ્પેંત”—“માંત્ર વ.ચ.”)

કર્તા—

પાહણનજી બરજોજી દેશાઈ.

—

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૬૦૮૮

પ્રગટ કરનાર:

રાહનુમાએ માજુદયસ્નાન સભાની વતી
મીસ શીરીન કેપરાજ કાબરાજ ઓ. સેક્રેટરી.
ઠેકાણું:-હીલરોડ, વાંદરા.

છાપનાર:

હોરાંગ તેહમુરસ અંક્ષેસરીઆ,
ધી ફોર્ટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
નં. ૧, પારસી બનર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

કર્તા તરફના બે બોલ.

૧૯૭૯૭

રાહનુમાએ માજદયસ્તાન સલા તરફથી અવસ્તાવાણી મધેના સંખ્યાબંધ વિષયો ઉપર લેખો લખાયા છે, ભાષણો અપાયાં છે અને પુસ્તકો રચાયાં છે, પણ “માંથવાણી” બાબે તેવો કોઇ લેખ કે ભાષણ નથી. જરતોસ્તીઓને એ “વાણી” માટે બહુ માન છે, પણ આખાં અવસ્તાઇ ભણતર મધેનાં ક્યાને એ નામ લાયક છે તે બતાવવાની કોઇપણ તરફથી કોશેશ થયેલી હું જાણતો નથી. તેમ હોવાથી આ વિષય હાથ ધરવાની મેં બીતાં બીતાં હિમ્મત કીધી છે, કારણ કે વિષય સેહલો નથી. તે મુશ્કેલ છે, સખખ કે જ્યાં સધળુંજ ભણતર લાંબા વખતથી માનપૂર્વક મનાતું, ગણાતું અને ભણાતું આવ્યું હોય તેમાંથી ખરાં પવિત્ર દાખલ અમૂક ભાગને જુદો પાડી બતાવવો અશક્ય થઇ પડે. છતાં તેમ કરવાની અદના કોશેશ આ નિબંધમાં કરવામાં આવી છે.

માંથ-આબાદી કરનારા માંથ-અને પવિત્ર માંથવાણી; એવા ત્રણ વિભાગોમાં આ નિબંધ વેંદ્યાયો છે. પયગમ્બર અશો જરતોસ્તની ગાથાવાણીમાં માંથના કશા વર્ગો પાડેલા જણાતા નથી; ત્યાંતો એકજ “માંથ” લોગતથી અમૂક પવિત્ર કલામોને તેમની ઓળખ આપ્યા વિના યાદ કરવામાં આવ્યા છે. તે પરથી એટલું જણાઇ આવે છે કે આ “માંથ” બીજાં ભણતરથી જુદા છે; યાને આખું ભણતર કાંઇ માંથ નથી, પણ માંથ તમામ અથવા પયગમ્બર સાહેબના જમાનામાં જાણીતાં હોય તેવાં સધળાં ભણતરો મધેનો એક ભાગ છે. એમ કહી શકાય કે તમામ ભણતરોનો જે અર્ક તે “માંથ” છે. આમ જો લઇએ તો બાકીનાં ભણતર સાધારણ રીતે પવિત્ર હોય, પણ “માંથ” ન હોય.

એ રીતે આ બે માંથ અને ભણતર જુદાં પડે છે; ત્યારે માંથ-પવિત્ર માંથ અથવા માંથવાણી તે કઇ હોઇ શકે તે દેખાડવાની અદના કોશેશ આ સફાઓમાં કીધેલી જેવામાં આવશે. જે કે અહીં

માંથ્ર, માંથ્ર સ્પેંત અને માંથ્રવાણીને એકેકથી જુદાં પાડીને વિસ્તારથી સમજાવવામાં આવ્યાં છે, તોપણ છેવટ તો એજ આવે છે કે એ સઘળા એકજ મતલબના જુદા જુદા શબ્દો, લોગતો અથવા નામો છે, યાને માંથ્ર તેજ માંથ્ર સ્પેંત અને વળી તેજ માંથ્રવાણી છે, અને એ લોગતો તમામ લજ્જતરો મધેના અમૂક ભાગોનેજ લાગુ પાડી શકાય- ઝાઝા ભાગોને નહિ; કારણ કે તે ભાગો લજ્જતર છે, પવિત્ર લજ્જતર છે, પણ માંથ્રવાણીનાં લજ્જતર નથી.

પા૦ ૫૦ દેશાધ.

અર્પણ પત્રિકા.

રાહનુમાએ માજદયરનાન સભાના નામદાર સરનશીન સાહેબ,
તથા તેની કારોબાર મંડળીના માનવંત અધિકારીઓ
જોગ—મુંબઈ.

મેહરબાન સાહેબો,

આપણી પુરાણી સુપ્રસિદ્ધ સભાના ઑનરરિ સેક્રેટરિ દાખલના
મારા લાંબા સંબંધની કદરશનાસી જે ઉદાર દિલથી આ સભા તરફથી
કરવામાં આવી છે તે માટે ખરાં દિલથી ઉપકાર માનું છું અને એ
માનવંત સભાની લાંબી કામતી જિંદગી ખચ્છું છું.

એજ વેળાએ, આપણી પારસી કામતી ખરી રાહનુમાઇ કરનારાં
આ ખાતાં સાથનો મારો સંબંધ દિલગીરી સાથ છોડ્યા પછી તેની
નજવી યાદમાં મારો રચેલો એક નિબંધ આજે સભાને ચરણે ધરતાં
મને ધણી ખુશહાલી ઉપજે છે. પોતાની ૭૬ વર્ષની માન ભરેલી
જુજર્ગાદાર ઉમર દરમિયાન સભાએ કામતી બજાવેલી કામતી સેવાઓમાં
જરતોશ્તીઓની રાસ્ત રાહનુમાઇ કરવા માટે સભાએ ધણું કીધું છે.
તે નાં તેવાં કામતી કામોમાં એક અતિ અદના વધારા દાખલ આ મારો
નિબંધ સભાને મોટાં માન સાથ અર્પણ કરવાની પરવાનગી માગું છું,
અને તેનો સ્વીકાર ઉદાર મનથી કરશે એવી ઉમેદ ચાહું છું.

હું—સભાનો ૧૮૯૬ થી ૧૯૨૦ સુધીનો ઑનરરિ સેક્રેટરિ—અને
આપ સાહેબોનો નમનતાઇ ભરેલો સેવક,

પાહલનજી બરજોજી દેશાઇ.

મુંબઈ, તા. ૨૧ માર્ચ ૧૯૨૭.

સાંકળિયું.

—:૦:—

માંથ્ર—માંથ્ર રપેંત—માંથ્રવાણી.

						સફે
માંથ્ર	...	...	...	...	...	૧
માંથ્ર રપેંત...	...	...	...	...	...	૧૮
માંથ્રવાણી	...	...	...	...	...	૩૩
માંથ્રવાણીના થોડાક કલામે	...	...	...	...	...	૫૨
જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોજ	...	...	...	...	...	૫૭
મિથ્ર (મેહર)—પ્રેમ-સંબંધી ટીકા રૂપી બયાન	...	...	...	...	...	૯૮

માંથ-માંથ સ્પેત-માંથવાણી.

માંથ

અવસ્તા વાણીમાં એક ભેદ ભરેલો શબ્દ વપરાય છે તે
‘માંથ’ ને નામે ઓળખાય છે. માંથ-માંથ
માંથ. એ શબ્દની સ્પેત - માંથવાણી - માંથ-જાનાન - ભેદ
અર્થાવળિ. ભરેલાં માંથ-એવા અનેક નામે આ શબ્દ
આપણી જાણમાં આવેલો છે. મારેસ્પેંદ
નામના મીનો ઇજ્દનું નામ, અથવા આપણા ત્રીશ રોજિમાંના
૨૯ મા રોજનું મારેસ્પેંદ નામ, એ અસલ અવસ્તાઈ લોગત
માંથસ્પેતનું પાછળથી ફેરવાયલું નામ છે.

આ ‘માંથ’ સાથે માંજૂદ્ર (નામ), ‘હુ માંજૂદ્ર,’ (વિશેષણ),
‘માંજૂદ્રા વંધુ’ (વિશેષ નામ), એવા અનેક શબ્દોને સંબંધ
હોય એમ જણાય છે, કારણ કે ‘માંથ’ ને મળતોજ ‘માંજૂદ્ર’
બોલ જણાય છે. એ બંને અવસ્તાઈ ભણતરોમાં અનેક ઠેકાણે
વપરાયલા છે, અને તેમનો અર્થ લગભગ એકસરખો જોવામાં
આવે છે. જેમ કે—

માંથ (સં. મંત્ર), ધાતુ-મન્, અર્થ-જરતોશ્તી ધર્મનો છુપો ભેદ;
ગુપ્ત વિચાર; ધર્મનું પવિત્ર લખાણ; ખંદગી. Secret
mysteries of the Zoroastrian religion; Divine
Commandments; earnest prayers; revealed
texts.

એની મુકાબેલ—

માંજૂદ્ર—(એનું અસલ રૂપ મન્+જૂ+થ=માંજૂથ); ધાતુ-મન્
(વિચારવું); અર્થ-માંથ યાને જરતોશ્તી ધર્મનો છુપો ભેદ;
ગુપ્ત વિચાર; ખંદગી. Secret mysteries of the

Zoroastrian religion; deep contemplations ; earnest prayers ; the Mantra.

આ અર્થો ઉપરથી જણાશે કે ‘માંથ’ અને ‘માંજદ્ર’ એ બંને એકસરખા અર્થના અને લગભગ એકસરખા ઉચ્ચારના શબ્દો છે. આ બેમાં ‘માંથ’ બોલ ઘણાજ સાધારણ છે, કે જે ઉપરથી અનેક શબ્દો બનેલા છે. જેમ કે—

માંથન : યાને માંથના અથવા અવસ્તાવાણીના કલામો બાણનાર.

The reciter of the *mānthras* ; the revealer of the Holy Word.

માંથવન : માંથવાણી ; હીનનો કલામ ; હીનનું ફરમાન. The Holy Word ; a religious mandate.

માંથવાક : એ નામનો એક નામાંકિત પુરૂષ ; માંથ જાહેર કરનાર. One who proclaims the *Mānthra*.

માંથો-અંધન : માંથવાણીનો કલામ શીખવાને લાયક થતો. Worthy of being initiated into the secret mysteries of the Holy Word.

માંથોપૈર્સ : માંથ શીખતો ; હીનના કલામનો અભ્યાસ કરતો. Learning the *Mānthra* ; studying the sacred texts.

માંથો-બયષજ : માંથના કલામો બાણીને સાજું કરનાર (અસલ અર્થ) ; પાક અવસ્તાના ચોક્કસ કલામો બાણીને મનને શાંતિ બક્ષનાર તથા દિલને આરામ આપનાર. One who restores a person to health by means of *Mānthra-spenta* (lit.) ; one who gives peace of mind and ease of heart to a person by reciting the Holy Texts.

માંથ-સ્પેંત : આબાહી કરનાર (અથવા પવિત્ર) માંથવાણી ; હીનનો કાયદો ; The Holy Word ; the revealed law of Ahura Mazda.

માંથો-હિત : માંથવાણીથી બંધાયેલું; હીનના કલ્પામને તાથિ-વશ-થયેલું. Mānthra-bound (body); subdued to the Holy Word.

માંથ : વિચાર; મનશની. Thought; intention.

તનુ-માંથ : તનને માંથ (હીન)ના હુકમના તાબામાં રાખનાર (અસલ અર્થ); માંથનાં તનવાળો; જેનું તન માંથ-વાણીથી ભરપુર એવો. Subjecting one's body to Mānthra the Holy Word (lit.); incarnated with the Holy Word.

કૃષ્ણ-માંથ : આખાહી આપનાર માંથ (અસલ અર્થ); ધન-રનેના પટ મા હાનું નામ. A prayer for prosperity.

હૃદય-માંથ : માંથવાળો; માંથવાણી બનાવનાર (= જરતોશ્ત).
[જરથુશ્ત્રેમ્ હૃદયમાંથેમ્ યજ્ઞમર્ષદે=માંથવાણીના બનાવનાર પયગમ્બર જરતોશ્તને વખાણીયે છિયે.]

માંથ શબ્દની આ સઘળી અર્થાવળી^૧ ઉપરથી એક સરખો સાર એવો નિકળે છે કે—‘માંથ’ તે કોઈ માંથ શું છે. પવિત્ર ભણતર છે; કોઈ છુપો ભેદ ધરાવનાર પવિત્ર વાણી છે; આખાહી સાથ તાલુકો ધરાવનાર તે ઉત્તમ કલ્પામ છે; ધર્મનું તે પવિત્ર લખાણ છે; તે કોઈ નામીચી બંદગી છે; તે હીનનો કલ્પામ અથવા હીનનો કલ્પો અથવા હીનનું ફરમાન અથવા હીનનો કાયદો છે; અને એટલે એવી સૂચના થાય છે કે આ કલ્પામ એટલો પવિત્ર છે કે તે પવિત્રાઈથી ભણવામાં આવે છે તો તેથી મનને શાંતિ મળે છે અને દિલને આરામ થાય છે અને નેકી, અપોષ, આખાહીની શક્તિ થાય છે.

આ સઘળી અર્થાવળી પછી અવસ્તાવાણીમાં સર્વેથી પવિત્ર જે ગાથાવાણી છે તેમાંથી માંથ વિષે કેવા ઇશારા અથવા

૧. આ અર્થાવળિ મહામ એરવદ કાવશલ એક્સલ કાંગાની Avesta Dictionary માંથી ઉતારેલી છે.

કેવી સમજણ મળે છે તે આપણે સૌથી પેહલાં જાણવું જોઈએ.

તપાસ કરતાં જણાય છે કે ઇજ્જનેના ૭૨ હા મધેના ૧૭ હા કે જે પચગમ્બર સાહેબ અશેા જરતોશ્તની ગાથાવાણીમાંથી તેમાં દાખલ કીધેલા છે, તેમાંના અનેક હામાં ‘માંથ’ ને યાદ કીધાં છે અને તેમની સિક્ત કહી છે. તે બાબેના ઇશારા આ મુજબના છે:—

હોનવદ ગાથાનો ૧ હો હા, કે જે ઇજ્જનેનો ૨૮ મો હા છે, તેમાં જરતોશ્ત ૧ લા થી ૪ થા ફકરામાં માંથ બાબે કશું બોલતો જણાતો નથી તોપણ ૫ મા ફકરામાં તે સાહેબ પોતાના ખુદા અહુરમજ્દને સંબોધીને માંગે છે કે—

(૫) “આ તારા માંથની મારફતે (હુમારી) જબાન-
(ની ફસાહત)થી પુરતી રીતે દુષ્ટ માણસોને અમો-
ઇમાન આપી શકિયે છિયે.

હવે આ ફકરામાં “આ” વિશેષણ કયાં માંથને માટે વપરાયો છે? એવો વેહમ જાય છે કે આ પાંચમાં ફકરા આગમજ કોઈ બીજો ફકરો એવો આપી જવો જોઈએ કે જેને ‘માંથ’ સાથ સંબંધ હોય. એ આગમજના ૩ જા ફકરામાં જરતોશ્ત બોલે છે કે —

“જેની પૂર્વે બીજો કોઈ નહિ એવા (હું) હોરમજ્દને
તથા અય અપ (રાસ્તી) તથા વોહુમનો (ભલું
મન)! તમોને હું કીર્તિનાં ગાયનો ગાઉં, કે જે
ગાયનોથી આબાહી આપનારી સંપૂર્ણ મનશ્ની તથા
હુમેશની દોલત (બહેશ્તનું સુખ) (મળે છે.)”

અહીં હોરમજ્દની કીર્તિનાં ગાયનોને આબાહી સાથ સંબંધ જણાય છે, માટે આ ગાયનો તે પાંચમા ફકરાવાળા “આ માંથ” શબ્દો માટેનો ઇશારો હોઈ શકે.

એ પછીના ૪ થા ફકરામાં જરતોશ્ત કહે છે કે—

(૪) “હોરમજ્દને પસંદ પડતાં કામો કીધાથી જે
ઉત્તમ ફાયદા હાંસલ થાય છે તે જાણીને ભલાં

મનની મારફતે મારાં રવાનને ગરોથમાન અહેશ્ત તરફ હું લઈ જાઉં.”

અહીં જે ઉત્તમ કાયદા બાબે ધશારે છે તેમને માંથનાં વચનો સાથ સંબંધ હોય એમ લાગે છે; અને આ ૪ થા પછી ઉપર ટાંકેલો ૫ મો ફકરો આવે છે જેમાં ‘માંથ’ શબ્દ આ વિશેષણ સાથ ગાથાવાણીમાં પેહલીજ વાર વપરાયેલો જણાય છે, અને તે ઉપરથી એક અગત્યની વાત આ સિદ્ધ થાય છે કે આ પવિત્ર માંથનાં વચનો એકલા જરતોશ્તીઓને માટેનાં જ નથી, એટલે હોરમજ્દને માનનારા લોકો માટેનાં જ નથી, પણ તે દુષ્ટ માણસોને માટેનાં પણ છે, કે જે વડે તેમને ધમાન યાને અહુરમજ્દની પરસ્તેશના સબકો આપી શકાય છે: એટલે કે તેવા માણસોને જરતોશ્તી તરીકા ઉપર લાવી શકાય છે. આજે તે તરીકો તદ્દન ભૂતી જવામાં આવ્યો છે.

આ પછી ૬ ઠા ફકરામાં જરતોશ્તના શાગેર્દો હોરમજ્દને સંબોધીને સંતોષ તથા હુમો બતાવે છે કે—

(૬) “અય હોરમજ્દ! સાચા સખુનો [યાને માંથ]ને લીધે જરતોશ્તને તથા હુમો (તેના શાગેર્દો)ને ખચીત મોટી ખુશાલી (ઉપજે છે), કે જે (રાસ્ત કલામોની ખરકત)થી દુષ્ટ માણસોની ખરાબીઓને હુમો તોડીએ.”

સાતમા ફકરામાં પેગમ્બર સાહેબ ‘માંથ’ શબ્દ વાપરીને માંગે છે કે—

(૭) “ઓ મહાજ્ઞાની તથા હકુમત કરનાર (સાહેબ)! તું મેહુરબાન થા, જેથી તારા કીમતી (અને) સુખ આપનારા માંથ હુમો સાંભળીએ.”

આગળ ચાલતાં ૧૦ મા ફકરામાં આ સખુનો છે:—

“(ઓ હોરમજ્દ!) મેં જાણ્યું છે કે તારા પસંદ પડતા (ફતેહમંદ) કલામો એજમતથી ભરપુર છે.”

૧૧ મા ફકરામાં ૧૦ માનું અનુસંધાન છે. જેમ કે—

“એ (કલામોની મદદ)થી રાસ્તીને તથા નેક વિચારને મારી જિંદગીના છેડા સુધી હું નેગાહ રાખીશ.”

આ પછી ૨૯ મો હા આવે છે, જેના ૭ મા ફકરામાં કહે છે કે—

માંથના કલામોની “આખાદીના ચાહનાર હોરમજ્દે અશો-
ખુખી. ધની મારફતે આ માંથવાણી ખનાવી; વૃદ્ધિ
કરનાર હોરમજ્દે પોતે ખલકતને માટે આખાદી
તથા સાચા માણસોને માટે નસીહતના કલામો
ખનાવ્યા.”

અહીં જો લગાર ખારીકીથી જોશો તો ગાથાવાણીના લગ-
લગ સઘળા કલામોને માંથવાણીને ખદલે મૂકી શકાય, અને
તેમનેજ માંથવાણી લેખી શકાય એમ છે, કારણ કે જ્યાં જ્યાં
કલામો, અને ખંદગીનાં ગાયનો, અને નસીહતના સખુનો,
વગેરે લોગતો આવે છે તે સઘળા માંથને માટેનાજ ઇશારા
જણાય છે.

આગળ ચાલતાં ૩૧મા હાના ૬ ઠા ફકરામાં જણાવે છે કે—

“જે વિદ્વાન મને ખોલ્લી રીતે સુખાકારી, રાસ્તી તથા
અમરપણાના માંથ કહે તેને સૌથી સારું થજે!”

અહીં જોવાનું છે કે માંથવાણીના કલામોમાં સુખાકારી
અને રાસ્તી અને અમરપણું કેમ હાંસલ થઈ શકે તેની સમજણ
આપવામાં આવેલી હોવી જોઈએ, કે જે બાબતો આ ઇશારો છે.

આ પછી એજ હાના ૧૮ મા ફકરામાં એક એવો લોગત
આવે છે કે જે ખુલ્લું સૂચવે છે કે માંથજેમ
સારા માંથ અને સારાં તેમ માઠાં પણ હોય છે, અને નેક
ખુરા માંથ. માણસોનાં સારાં તથા દુષ્ટ માણસોનાં ખુરાં
માંથ હોય છે. આ ફકરાને આધારે કહી

શકાય કે ગાથાવાણીનાં અને તેજ ધોરણ ઉપર રચાયલાં ખીજાં
ફાં માંથ તે માંથ રથેંત યાને આખાદી કરનારાં માંથ છે, અને

તેથી ઉલટાં ધનસાનની અને તેટલા માટે દુનિયાની ખરબાહી કરનારાં માંથ છે, કે જેમને પાછળથી અવસ્તાવાણીમાં “અધ માંથ” ને નામે ઓળખેલાં છે. જરતોશ્તે પોતાની પચ-ગમ્બરી જાહેર કરતી વેળા બહુ પાયતખ્ત ખાતે શાહ ગુશ્તા-સ્પની દરબારમાં અનેક વાચળો કરીને પોતાના હરીફોને, જીહ્વીનોને, પરકોમવાલાઓને અને જીજ્ઞાસુઓને ઉત્તમ બોધ વચનો કહેલાં છે, તેઓમાં એક વાર તેણે તે સઘળાઓને એવી નસીહત દીધી હતી કે—

“તમારામાંનો કોઈખી દુષ્ટ માણસોનાં માંથ તથા તેની શીખામણો સાંભળશો મા; કારણ કે તેવાં ખરાબ માંથ ઘેરને, મોહલ્લાને, શેહરને તથા દેશને સંકટ તથા પિડામાં લાવી નાખે.”

હવે ગાથાવાણી જે કે જરતોશ્તે બનાવેલી મશહુર છે, તોપણ તેનાં વચનો, શીખામણો, ઇત્યાદિ માંથ તે હોરમજ્જ હોરમજ્જ તરફનાં હોય તેમ જરતોશ્ત તેમની તરફના કલામો. માલિકી હોરમજ્જના સ્વાધીનમાં રાખે છે.

અને આમ હોવાથીજ કદાચ આપણ કદીમ જમાનાથી એમ માનતા આવ્યા હોઈશું કે માંથવાણીમાં જરતો-શ્તે પોતાનો મજહૂબ સમજાવેલો છે તે તેને હોરમજ્જ તરફથી પ્રથમ સમજાવવામાં આવેલો હતો, અને ખરેખર જરતોશ્તને હોરમજ્જ સાથે અનેકવાર જે કલિપત ઝુલાફાતો થઈ હતી, તે દરમિયાન હોરમજ્જ તરફનો પયગામ તેના કાસહ સરોશ માર-ફતે જરતોશ્તને મળ્યો હતો એવી જે દંતકથા આપણામાં મોજુદ છે તે પયગામ જે વાણીમાં રચાયો તે માંથવાણી હશે એમ આપણને લાગે છે. જરતોશ્ત ૧૪ મા ફકરામાં હોરમજ્જને સંબોધીને કહે છે તેમ માંથ હોરમજ્જના પોતાના છે:—

“શીખામણ આપનારા વડિળોને તેમજ તેઓ ઉપરાંત ખીજા તમામ આગેવાનો કે જેઓ તારા માંથ યાદ કરે છે તેઓને તારી દીનનો ફેલાવો કરવાનાં કામ માટે હું ઉત્તેજન આપીશ.”

આગળ ચાલતાં ૪૪ હાના ૧૪ મા ફકરામાં પણ માંઘની અખિતચારી જરતોસ્ત હોરમજ્દનેજ આપે છે:—

“જુઠાઈને રાસ્તીના હાથમાં હું કેવી રીતે આપું? તારા કલામોનાં મંત્રો (યાને ખુખીવાળી, બેહ-લરેલી અસરો—mystic charms)થી, અથ હોરમજ્દ, તે (જુઠાઈ-ઠગાઈ)ને તોડવાને માટે, (તથા) દુષ્ટ માણસોમાં મોટી પાયમાલી કરવાને માટે (તથા) તેઓમાં કાવત્રાં અને ઢગાખાજી નહિ ફેલાવા દેવા માટે, કેવી રીતે રાસ્તીના હાથમાં ઠગાઈને હું સોંપું?”

આવા હાખલા અનેક આપી શકાશે, જે ઉપરથી ચોખું સાબેત થાય છે કે ગાથાવાણી મધેના માંઘના એ કલામોથી કલામો હોરમજ્દના છે, અને તેટલા માટે યના ફાયદા. તેમને ઘણી ખુજર્ગી આપેલી છે. ત્યાં તે કલામોને “આફતની વેળાએ પાસ્થાની કરનારા” ગણ્યા છે; તેમની “ખરક્રતથી દુરમનને આજેજ થતો” કહ્યો છે; તેમને તેમની રાસ્તીને લીધે “ઉત્તમ દોલત” ની ઉપમા આપી છે; અને તેમની મદદથી આ દુનિયામાં સુખ અને પેલી દુનિયામાં અમરપણું મળતું જણાવ્યું છે. વળી આ માંઘવાણીને માટે જરતોસ્ત પોતાની વાઅજ સાંભળનારાઓને એવી ચેતવણી આપે છે કે—

“આ માંઘવાણીને જેમ હું ગણું છું અને જાહેર કરું છું તેજ પ્રમાણે તમોમાંના જેઓ અમલ કરશે નહિ, તેઓની જિંદગીનો અંત તેમની પોતાનીજ ખરાબીમાં આવશે.” (૪૫-૩)

અહીં ખુદ “માંઘવાણી” શબ્દ જરતોસ્તે પોતે વાપરેલો લોગત છે. ૫૦ મા હાના ૬ ઠા ફકરામાં “માંઘા વાચેમ” શબ્દો છે, તેમનો અર્થ “માંઘવાણી” થાય છે. ત્યાં જણાવ્યું છે કે—

“જરતોસ્ત, કે જે દાનેશમંદ છે અને જે પોતાની જાનને

હંમેશ સીધે માર્ગે ચલાવે છે, તે તે માણસનો હાસ્ત છે કે જે, અથ હોરમજ્જ, (પવિત્ર માંથવાણીને ખાલેસ દિલથી તથા તવાળેથી (તેના તરફ માન ધરાવીને) આચરે છે.”

ગાથાવાણીમાંથી માંથ ખાળેના ફકરાઓ ટાંકવાનું અહીં આપણુ ખંધ કરીશું, પણ તે આગમજ બે કિસમનાં માંથ. કબૂલ કરીશું કે ત્યાં “માંથ વાયેમ્” (માંથવાણી) શબ્દ એકજ મરતબે વાપરેલો છે. તેજ વેળા એમ પણ કબૂલ કરીશું કે તમામ ગાથાવાણીમાં “માંથ સ્પેન્ત” યાને “પવિત્ર માંથ” જેવો લોગત તે સાહેબે એક પણ ઠેકાણે વાપર્યો નથી. સાથે સાથે એમ પણ જણાવીશું કે પાછળી અવસ્તાવાણીમાં જણાવેલા “દુષ્ટ લોકોના માંથ” માટેનો “અધ માંથ” જેવો લોગત નહિ વાપરતાં તે માંથને “દ્રેગ્વતો માંથાસ્યા” (યાને “જુઠા-ઠગારા લોકોનાં માંથ”) કહ્યાં છે. પાછળાં પવિત્ર લણતરોમાં આ બે કિસમનાં માંથનો તફાવત દેખાડવા માટે પેહુલાં માંથને “માંથ સ્પેન્ત” અને બીજાને “અધ માંથ” કહ્યાં છે.

ગાથામાં જે અસલ ખંઢગી રૂપી સંવાદો તેમજ ઉંચ પ્રકૃતિનાં વાક્યો છે તે આજ સુધી કોઈ દેવ-માંથ એટલે ખુદાઇ દેવીઓનાં કે જાદુ ટોણાનાં મંત્રો તરીકે પરસ્તેશનાં પવિત્ર ગણાયાં નથી, પણ તેઓ એકજ ખુદાની વચન. પરસ્તેશની ગાયન રૂપી ખંઢગી હાખલ ઓળખાતાં આવ્યાં છે. જરતોશ્તની આગમજ પણ માંથનાં વચનો જાણીતાં હતાં, જેમને વેદિક લણતરોને લગતા મંત્રો સાથ સંખંધ હતો એમ પાછળી અવસ્તાવાણીવાળા ઇજ્ઞદો અને અમેશાસ્પદોને લગતાં આપણાં લણતરો ઉપરથી જણાય છે. પણ જરતોશ્તે તેવાં અમૂક માંથ ગમે તેવા પવિત્ર છતાં તેમને પડતાં મેલીને પોતાનાં નવાં માંથ રચ્યાં, કે જે ખુદાઇ પરસ્તેશને લગતાં છે.

મંત્ર અને માંઘ એકજ શબ્દ છે; ધાતુ મન્ (વિચારવું, મનન કરવું) પણ એકજ અર્થનો એકજ શબ્દ છે; મનમાં વિચારેલા વિચારને વાણી યાને શબ્દમા રજુ કરિયે તે માંઘ-મંત્ર છે. પ્રથમ આ મનન કરેલી વાણી ઉંચ પ્રકારની હતી, પણ વખત જવે કદીમ આર્યજીનું સ્થળ, સ્થિતિ અને સમય બદલાયાં, તેમ માંઘ-મંત્રના અર્થમાં પણ ફેર પડ્યો, તે બદલાયો, અને અસલ જે ઉંચ લાવનાનો શબ્દ હતો તે સાથે સાથે અમૂક ક્રિયા કે વેહમનો પણ શબ્દ થઈ પડ્યો. પણ જરતોશ્તે તેજ શબ્દને તેની છેક પુરાણી પ્રથમ ઉંચ મતલબમાં વાપર્યો. ગાથાના જમાના આગમજ અકાદ્ધિયન લોકોના ધરાન ઉપરના તુરાની અમલ અથવા લાગવગ દરમિયાન તે જુદીની લોકોમાં પ્રચલિત એવાં જાદુમંત્રો જોઈને ધરાનીઓ માંઘ વચનનો ઉંચો આદર્શ લાલતા ગયા, અને જે પવિત્ર મંત્રો તે તુરાની જાદુ-મંત્ર હોય તેવા અર્થમાં તેમને સમજવા અને સમજાવવા લાગ્યા. અને તેમ થવાને લીધેજ પાછળાં અવસ્તાઈ લાણતરો-માંનાં માંઘ જાદુ-મંત્ર જેવાં આપણને લાગી જાય છે. એક ગાથિક શ્લોક, કે જે ઉપર આપણે જોઈ આવ્યા તે ખુલ્લું ખતાવે છે કે ખુદ જરતોશ્ત સાહેબના સમયમાં જે લાણતર “માંઘ” ગણાતાં અને સમજવામાં આવતાં તે જરતોશ્તે રચેલાં અને સમજાવેલાં માંઘથી કેવળ જુદાં હતાં, અને તેમ હોવાથીજ પયગમ્બર પાતાની હીન કબૂલ રાખનારા અને કબૂલ રાખવા ચાહનારાઓને ઉપદેશ શ્લોક કે જે અહીં હું ફરીથી ટાંકું છું તેમાં ખુલ્લી ચેતવણી આપીને પાતાનાં માંઘની સરસાઈ અને પવિત્રાઈ ખતાવે છે કે—

“આ માંઘવાણી જેવી રીતે હું સમજું છું અને જાહેર કરું છું, તેવી રીતે તમારામાંના જઓ અમલ કરશે નહિ (યાને તેવીજ રીતે સમજશે અને જાહેર કરશે નહિ) તેઓની જિંદગીનો અંત તેમની હુલાકીમાં આવશે.” (હા ૪૫, ૩૦ ૩)

ઉપલી સઘળી તપાસ આપણને એવા સાર ઉપર આણે છે કે—ગાથાવાણીમાં માંચ શબ્દ વારંવાર વપ- માંચ તે કાંઈ જાદુઈ રાયો છે, જરતોરતે તેમજ તેના હુમશરીક “મંત્ર” નહિ. શાગેદીએ તે વારંવાર વાપર્યો છે, અને તેનો અર્થ અવસ્તાઈ “માંચ” અને વેદિક “મંત્ર” જેવોજ લેવામાં આવેલો છે. પણ ગાથાની એક પણ લીટીમાં આ શબ્દને જુરી મતલબને માટે વાપરવામાં આવેલો નથી. આજે વેદિક શબ્દ “મંત્ર” ના અસલ અર્થને પડતો મેળીને કેટલાકે ધંત્ર-મંત્ર અથવા જાદુ કોટલ જેવો પણ લે છે, અને તેવાજ અર્થમાં અથર્વ વેદ જેવાં પુરાણાં ભણુતરમાં ‘મંત્ર’ શબ્દને વાપરવામાં આવ્યો છે, કે જેવું ગાથાવાણીમાં તો નહિજ પણ પાછળાં અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં પણ જણાતું નથી. એ ખંને પવિત્ર ભણુતરોમાં ‘માંચ’ ને સારા, ઉમદા, રૂત્તેહમંદ કામોના સંખંધમાંજ વાપરેલો જેવામાં આવે છે, અને તે ઉપરથી જણાય છે કે માંચ એટલે ફાયદો કરનારાં જ વચનો, તેવીજ ઉત્તમ બંદગી, તેવાંજ નીતિમાન ભણુતરો સમજવામાં આવતાં હતાં—પછી એ શબ્દ ‘માંચ સ્પેંત’ તરીકે, અથવા માત્ર ‘માંચ’ તરીકેજ વાપર્યો હોય તો શું થયું? ગાથામાં માંચ શબ્દ બધેજ ઠેકાણે માંચ સ્પેંતનાજ અર્થમાં વપરાયો છે, તોપણ ત્યાં એક પણ ઠેકાણે ‘માંચ સ્પેંત’ જેવો અર્થસૂચક લોગત જણાતો નથી. તેનું કારણ ગમે તે હોય, પણ આપણ એટલુંજ સમજી શકીશું કે પયગમ્બરના સમયમાં માંચનો એકજ યાને રૂડો જ અર્થ થતો હતો, અને બીજો કોઈપણ યાને જુરો અર્થ થતો હતોજ નહિ. તે જમાનામાં “મેલી વિદ્યા” (black magic) જેવું ધરાની આર્યો ભાગ્યેજ જાણતા હતા, અને ગાથાવાણીમાંથી તેને બિલકુલ તિલાંજલિ મળી હતી. પણ પાછળા અવસ્તાના કેટલાક ભાગોમાં આ મૂળ ભલી નેમ જોડે એવી સમજ પણ ઉઠાડવામાં આવી કે—“માંચ સ્પેંત” નામનો એક ઇજ્ઞ છે, કે જે જુરાઈ, જાદુઈ, દેવદંડ વગેરેનો શત્રુ છે, ને તે તેમને ટાળે છે, બીમારી દફે કરે છે, અને ગનામીનોએ.

એ ઉત્પન્ન કરેલાં અસંખ્યાત દુઃખદર્દી ટાળવા માટે આ ઇજ-
દને મદદે બોલાવવામાં આવે છે. આ પાછળી સમજણના
ટેકામાં બીજા ઇજદોની માફક માંથ સ્પેંતની પણ ક્વચિ
જણાવેલી છે.

આ સઘળા ખુલાસા પછી સવાલ ઉત્પન્ન થશે કે આખી
અવસ્તાવાણીમાં માંથ તે કયો કલામ છે ?
'માંથ' એ કયા જેના બનાવનાર હાખલ પયગમ્બર સાહેબનું
કલામોનું નામ નામ જાહેર થયું છે ? તે કયો પવિત્ર કલામ
હશે ? છે ? શું સઘળાજ અવસ્તાઈ કલામોને માંથનું
નામ આપી શકાય ? અગરજે જરતોશ્તનાજ
કલામો એકલા માંથ હોય તો પાછળા અવસ્તાઈ કલામોને શું
નામ આપી શકાય ?

આ સવાલોના જવાબ આપવાનું કામ સેહલ નહિ પણ
મુશ્કેલ છે. આજ સુધી આવા સવાલનો જવાબ ખાતરી ભરેલી
રીતે અપાયો નથી, અને હવે પછી પણ તેવો જવાબ કદાચજ
મેળવી શકાય. અત્યાર આગમજ ઘણાએક ધર્માભ્યાસીઓ થઈ
ગયા છે અને આજે હયાત છે તેઓ, તેમજ આપણા ભાગેલા
દસ્તુરો કે એરવદો કે બેહુદીનો આ સવાલનો નિર્ણય કરી
શક્યા હોય એમ આપણુ જાણતા નથી. આટલી વાત ચોકસ
છે કે કોઈ કલામો કદીમ જમાનામાં પવિત્ર ગણાયા હતા, અને
તેનું અનુકરણ કરીને આજે આપણા જમાનામાં પણ આપણુ
સરોચશમથી એકરાર કરિયે છિયે કે આપણા પુરાણા પૂર્વજો
કોઈ પવિત્ર કલામો એવા રચી ગયા છે કે જે આજ સુધી
માન પામતા આવ્યા છે.

પણ ત્યારે તે કયા કલામો હશે ?

૧ “જરથુશ્ત્રેમ્ હધ માંથેમ્ યજમઈદે” = માંથવાણીના બનાવનાર
પયગમ્બર જરતોશ્તને અમે વખાણિયે છિયે.

આપણને ધર્માલ્યાસીઓ જણાવી જાય છે, અને ઘણું કરીને “હીનકર્દ” નામની મોતેખર પેહલવી અવસ્તાવાણીના કેતાખને આધારે જણાવે છે કે—તમામ ત્રણ વિભાગો. અવસ્તાવાણીના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં તેમાંનો એક આવેલા છે તેઓ મધ્યનો એક ભાગ તે માંધ્ર છે. ખાકીના બે ભાગોમાંનો એક ગાથા અને બીજો દાતે છે. આ વિભાગો પ્રમાણે ગાથા અને માંધ્ર અને “દાતે” જુદી જુદી વાણીઓ અથવા ભણતરો છે. હવે ગાથા અશો જરતોશ્તના પોતાના બનાવેલા પવિત્ર કલામો છે અને તે મોટાં આદરમાન અને ભક્તિભાવ સાથે આપણ વચ્ચે આજસુધી જળવાઈ રહ્યા છે. પણ તેમને તો ઉપલી વર્ગણીમાં માંધ્રનાં કલામોથી જુદા પાડ્યા છે ત્યારે તે પવિત્ર ભણતર કાંઈ માંધ્ર કહેવાય નહિ. જો તેમ હોય તો “જરતોશ્તના રચેલા પવિત્ર માંધ્ર” ને નામે જે ભણતર ઓળખાયું છે તે કયા માંધ્ર છે? વંદીદાદ વગેરે તો ગાથા પછીના જમાનામાં રચાયેલાં ભણતરો છે, માટે એ પાછળાં ભણતરોને તો માંધ્રનું નામ આપી શકાયજ નહિ. ત્યારે એ ભેદ ભરેલું નામ કયા ભણતરને માટે હોવું જોઈએ? “હીનકર્દ” વાળા દસ્તુરો ઉપલી વર્ગણી પાડીને જેમને “માંધ્ર” નું નામ આપવા માગે છે તે કયા માંધ્ર છે તે તેઓ ખુલ્લું જણાવી ગયા નથી. આમ હોવાથી આપણા સવાલનો નિર્ણય કરવો ખડું મુશ્કેલ કામ છે.

અત્યાર સુધીની આપણી તપાસ ઉપરથી એટલુંજ ચોક્કસ થાય છે કે આપણા ઘણા ખરા હુમદીનો સમજે માંધ્ર ભેદી છે અને સમજાવે છે તેમ સઘળુંજ અવસ્તાઈ કલામ છે. ભણતર માંધ્ર નથી. ‘હીનકર્દ’ પોતે પણ તેમ કહેતી નથી. માંધ્રનું ભણતર અવસ્તાઈ ભણતર છે ખરૂં, પણ તમામ અવસ્તાઈ ભણતર માંધ્ર નથી. એ બે વચ્ચે મોટો તફાવત છે, અને જે ભણતર માંધ્ર નથી તે કરતાં જે ભણતર માંધ્ર છે તે વધારે પવિત્ર, વધારે કદીમ,

વધારે ભેદી, અને વધારે કીમતી હોવું જોઈએ, એમ ખુલ્લું જણાય છે.

*

*

*

અહીં આ સવાલને તુરત વેળા બાજુએ રાખીને આપણુ બીજી પાઠાશી કોમો તરફ નેગાહુ યોંડ્યા-વેદમાં ‘મંત્ર’ - ડિયે. તેઓમાં સૌથી નજદીકની, અને તેની તેના અર્થ જોડે વળી સૌથી નિકટનો સંબંધ ધરાવનારી કોમ તે હિંદી આર્ય કોમ છે. આપણા આ પાઠાશીઓનાં સર્વેથી પુરાણાં ધાર્મિક ભણતરો “વેદ” ને નામે ઓળખાય છે, અને આ વેદોમાં સૌથી પુરાણું ભણતર તે “ઋગ્વેદ” નામનું છે. આમાં તેમજ બીજા વેદિક ભણતરોમાં, અને તેઓ પછીના સમયમાં રચાયેલા ધાર્મિક પુસ્તકો કે જે “પ્રાક્ષણ” અને “શાસ્ત્ર” ને નામે ઓળખાયા છે, તે સર્વેમાં એક શબ્દ કે જે બહુ પ્રચલિત અને સામાન્ય રીતે જાણીતો છે તે “મંત્ર” છે. આ મંત્ર શબ્દ અવસ્તાઈ શબ્દ “માંઘ” ને ખરાખર મળતો આવે છે, અને તેનો ખુલાસાવાર અર્થ પણ લગભગ માંઘને મળતોજ છે. જેમ કે—

મંત્ર (અવ૦ માંઘ) : ધાતુ-મન્ = પૂજા કરવી, વિચારવું, માન આપવું, જાણવું.

બીજો ધાતુ-મન્ = ક્રિયા વડે મૂળ વચનોથી પવિત્ર કરવું; જાદુ મંત્રથી મોહીત કરવું; ખડખડીને ભણવું.

મંત્ર (નામ) = વેદિક શ્લોક અથવા પવિત્ર ખંદગી; જાદુ જંતર મંતર, મોહીની. sacred prayer—text એ નામ ઉપરથી અનેક શબ્દો બન્યા છે : જેમ કે:—

મંત્ર આરાધનમ્=જાદુથી કાંઈ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો; endeavouring to obtain by spells.

મંત્ર કરણમ્=પવિત્ર શ્લોકો રચવા અથવા ગાવા; composing sacred texts.

મંત્રકાર } = વેદિક ભણતર રચનાર—જોડનાર;
મંત્રકૃત } author or composer of Vedic hymns.

મંત્રજ્ઞ } = પવિત્ર ભણતર જાણનાર; knowing sacred texts.
મંત્રવિદ્ } = જાદુ મંત્રમાં કુશળ; skilled in spells.

મંત્રદ : } = ધાર્મિક ગુરુ-ઉપદેશક spiritual preceptor—
મંત્રદાતૃ } teacher.

મંત્ર યોગ = જાદુ; જાદુમંત્ર વાપરવું; employment or application of spells; magic.

મંત્ર વાહિની = પવિત્ર શ્લોકો જાનાર; જાદુગર; reciter of sacred texts; enchanter, conjuror.

મંત્ર વિદ્યા = જાદુ વિદ્યા—જાદુગરી; science of spells, magic.

મંત્ર સંહિતા = વેદિક ભણતરનો આખો સંગ્રહ; the whole body of Vedic hymns.

મંત્ર સાધક = જાદુગર, મંત્ર સાધનાર; conjuror, magician.

મંત્ર સાધનમ્ = જાદુથી તાબે કરવું; જાદુઈ મંત્ર લાગીને જાદુઈ શક્તિ મેળવવી; effecting or subduing by magic; a spell, an incantation; attainment of supernatural or magical powers (by muttering spells).

મંત્ર સિદ્ધિ = મંત્રના ગુણો સંપાદન કરવા તે; જાદુનાં જ્ઞાનથી જે બળ અથવા શક્તિ મળે તે; working or accomplishment of a spell; the power which the possession or knowledge of a spell gives to a person.

મંત્રહિન = પવિત્ર ભણતર વિનાનું આ તેવાં ભણતરથી ઉણ્ડું; destitute of or contrary to sacred hymns.

‘મંત્ર’વાળા ભણતર ઋગ્વેદમાં અને અથર્વ વેદમાં વધારે છે, અને તે કાવ્યમાં રચાયેલાં છે. બીજાં ‘મંત્ર’ના બે સઘળા કરતાં ઋગ્વેદવાળા કાવ્ય-ભણતરો વિભાગ-એક જેમ વધારે પુરાણાં તેમ વધારે ભક્તિભાવ-વાળાં છે. અથર્વ વેદવાળાં ભણતર વેદુઓથી ભરપૂર છે. પેહલાં ભણતરવાળા મંત્રોથી રાજ્ય થઈને દેવતાઓ પોતાના ભક્તોને વર અથવા બક્ષેશ ખુશીથી આપતા મનાયા છે, ત્યારે બીજાં ભણતરવાળા મંત્રો મારફતે પૂજારીઓ દેવતાઓ કનેથી જાદુનાં જોરે પોતાને જોઈતી બક્ષેશો કઢાવતા મનાયા છે. આ રીતે મંત્ર પવિત્ર ગણાયા છતાં બે ભાગમાં વેંહ્યાયાં છે, જેમાંનો એક પવિત્ર છે, પણ બીજો તેવો નથી. અથર્વ વેદવાળા મંત્રોમાં જાદુઈ પૂંકળ છે.

હિંદુ શાસ્ત્રો પ્રમાણે મંત્રની ખુબી એક લેખમાં આ મતલબની સમજાવવામાં આવી છે: “મનની પવિત્ર મંત્રથી એકાગ્રતા તે અને (મંત્રનો) પાયો છે. યતા લાભ. ઇંદ્રિઓના વિષયો ઉપરથી લક્ષ હટાવી લઈ, મનને એકાગ્ર કરી, મંત્ર સાધના કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મનની ચાંચળતા જેટલી જલદીથી દૂર થાય તેટલીજ વહેલી મંત્ર સિદ્ધિ થાય. મંત્ર શબ્દનો શબ્દાર્થ મહર્ષિઓએ એવો કયો છે કે ‘જે વિચારોથી આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાય તે મંત્ર.’ મનની શુદ્ધિ ઉપર મંત્ર શાસ્ત્રનો આધાર છે. એના અનેક પ્રયોગો છે, જે વડે ચોર, સર્પ, શત્રુ, સેના વગેરેનો ભારે ભય મટી જાય, તે જ્યાં ને ત્યાં અટકી જાય તે; જે વડે સાધક કોઈને પણ વશી ભૂત કરી લે તે; જે વડે ઇચ્છિત પદાર્થ સાધકની પાસે આપ મેળે ચાલ્યો આવે તે; જે વડે શત્રુ સાધકથી ડરવા માંડે, ભયભિત બની જાય, દબી જાય, કાપવા માંડે તે; જેનાં બળથી દેશ, કુટુંબ, જાતિ આ સમાજમાં પરસ્પર દ્વેષ, કુટ, કલહ થવા લાગે તે; જે વડે મહા-

૧ વડોદરામાં પ્રગટ થતા “સાહિત્ય” માસિક-માર્ચ ૧૯૨૭ માં ત્રિભુવનપ્રસાદ ભોળાનાથ ભટ્ટનો લેખ.

મારી, રાજભય વગેરેની શાંતિ થાય તે; એ સઘળા લાભ મંત્રના પ્રયોગોથી થતા ગણાયા છે.”

ઉપલા લેખમાં એક વાક્ય આપણા અમૂક ભણતર મધેના તેવાજ વાક્યને આખાદ મળતો આવે છે :
પવિત્ર ભણતરથી જેમકે—“વૈદક શાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું છે કે સાળું કરનાર. ‘સિદ્ધ વૈષ્ણ્વ માન્ત્રિકઃ’ અર્થાત્ ઔષધ વગર મંત્ર પ્રયોગથી જે રોગની શાંતિ કરે તે ચારે પ્રકારના વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ અને સિદ્ધ વૈદ્ય કહેવાય છે.”
ઉપલા લેખકે ચાર પ્રકારના વૈદ્યોનાં નામો આપ્યાં નથી, કે તેમના ગુણ જણાવ્યા નથી; પણ અહીં ખદેશ્ત યજ્ઞનાં અવસ્તાઈ ભણતરમાંથી ચારને ખદેશ્ત પાંચ જાતના વૈદ્યોનાં નામો અને તેમનાં કામો આ પ્રમાણે વર્ણવેલાં મળે છે:— “અશોધથી સાળું કરનાર (અથવા તનદોરસ્તી આપનાર), ઇનસાફથી સાળું કરનાર, શસ્ત્રવૈદ્ય (અથવા વાહાટકાપથી સાળું કરનાર), ગ્રાહા-પાલાથી સાળું કરનાર, તથા માંધવાણી ભણીને સાળું કરનાર, એ પાંચ જાતના વૈદ્યોમાં પવિત્ર માંધવાણી ભણીને સાળું કરનાર ખધા વૈદ્યોમાં ઘણાજ તનદોરસ્તી આપનાર છે; તે અશો માણસનાં ખાતેનથી તેને તનદોરસ્તી આપે છે; માટે ખધા વૈદ્યોમાં તે ખર્ચીત ઘણાજ તનદોરસ્તી આપનાર છે.” (કુકરો ૬).

હવે આપણાં અવસ્તાઈ ભણતરોમાં પણ માંધના બે વર્ગ હોય એમ લાગે છે. કારણ કે કેટલાંક માંધને બે કિસમનાં માંધ. આપણે આગળ ઇશારો કરી ગયા છિયે તેમ “માંધ સ્પંત” કહેલાં છે. કે જે આખાદી કરનારાં છે, અને ખીજાંને “દ્રેવ્વતો માંધ” અથવા “અધ માંધ” ચાને દુષ્ટ અથવા ઠગારા લોકોનાં અને તેટલા માટે ખરાખી કરનારાં જણાવેલાં છે. આ બુરાં માંધ તે ક્યાં હશે તેનો ખુલાસો મળતો નથી, પણ ખીજી કોમોમાં હતાં તેવાં તે જાદુ ક્રાંતળનાં જવાં હશે, કે જે વડે ઠગારા ધર્મગુરૂઓ પોતાની તરફથી અથવા પોતાના યજમાનો તરફથી પોતાના બુરા દેવતાઓ કનેથી બુરી વાસનાઓની માંગણી કરતા હતા.

માંથ્ર સ્પેંત.

માંથ્રના વિષય પુરો કરી હવે આપણુ માંથ્ર સ્પેંતની તપાસ લઈએ.

માંથ્ર સ્પેંતની અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં 'માંથ્ર' જેડે 'સ્પેંત' શબ્દાવળિ. વિશેષણુ જેડાઈને ઉપણુ સમાસ નામ બને છે, જેની અર્થાવળિ આ પ્રમાણેની ઉપજાવી શકાય છે:—

સ્પેંત : વૃદ્ધિ, આબાહી કે વધારો કરતું. bountiful; prosperity increasing.

,, : પવિત્ર, પાક. Holy, pure.

માંથ્ર સ્પેંત : આબાહી કરનાર અથવા પવિત્ર માંથ્ર; માંથ્રવાણી.

,, : મારેસ્પંદ કરેસ્તો. Genius of the Holy Text; the Divinity *Mānthra Spenta*.

સ્પેંત મધન્યુ : સંપેના મીનો; વૃદ્ધિ કરનાર મીનો; અણુદિઠ આબાહી કરનાર મીનો.

સ્પેંત આર્મઈતિ : સ્પંદારમદ નામનો અમશાસ્પંદ; જમીન.

અમંય સ્પેંત : અમર આબાહી કરનાર મીનો; અમશાસ્પંદ.

ગાથા સ્પેંતા : આબાહી કરનાર ગાથા.

સ્પેંતો તેમો : ઘણાજ વૃદ્ધિ કરનાર.

સ્પેંતા મધન્યુ : સ્પેંતોમદ ગાથા.

સ્પેંતો હાત : અસ્કંદિયાર પેહલવાન=શાહુજાહા.

આ અર્થાવળિ ઉપરથી જણાય છે કે માંથ્ર સ્પેંત તે તે પવિત્ર માંથ્ર છે, કે જે ખરાબ નથી, પુરાઈનો સેમેટિક મંત્રો. વધારો કરનારાં નથી, પણ આબાહી કરનારા પાક કલામો છે. આ પાક અને આબાહી કરનારા માંથ્ર તે કયા હશે, એ આપણા પ્રથમ સવાલ અહીં પાછા ઉભો થાય છે. તેનો જવાબ અપાય તે આગમજ આપણુ બીજી

પાડોશી પ્રજાઓ તરફ નજર ફેરવિયે. વેદિક કોમ છોડીને હવે આપણુ એસીર્યાન પ્રજા તરફ જઈયે. તે વેદિક જેવી આર્ય નથી પણ સેમેટિક કોમ છે. હિંદી આર્યો સાથનો ધરાની આર્યોનો સંબંધ જેટલો પુરાણો છે, તેટલો આ એસીર્યાન તેમજ તેમના ભાઈમંધ બેબીલોનિયન પાડોશીઓ સાથનો જણાતો નથી. તેઓ પણ અનેક સારા તેમજ માઠા દેવતાઓને માનતા હતા, અને ભલી તેમજ ખુરી શક્તિઓને એકસરખી રીતે સંતોષતા અને તેમની કનેથી મુશ્કેલી ચાહતા હતા. આ સેમેટિક પ્રજાઓનાં કઠીમ લખાણો કાર્યો ઇપર ખીલારોકા હરફોથી કોતરેલાં મળી આવ્યાં છે, તેમાં તેઓ પોતાને માટે તથા પોતાના મિત્રો અને યજમાનોને માટે જે માંગણીઓ કરતા જણાય છે, તે અથર્વા વેદવાળા હિંદી આર્યોની તેવી માંગણીઓને મળતીજ જણાય છે. આ તેમનાં માંધ અથવા મંત્રો છે, કે જેમને આપણાં ધર્મ પુસ્તકોમાં અપાયત્રી સમજણુ મુજબનાં આગ્રાહી કરનારાં કહી શકિયે નહિ, તોપણ તે મંત્રો mysteries યાને બેદ ભરેલાં ભણતરને નામે ઓળખાયાં છે.

ખીજી કઠીમ પ્રજાઓમાં જે પેહલી અને બહુ પુરાણી ગણાય છે તે મીસર દેશની કઠીમ કોમ છે. મીસરી લોકોની માન્યતા. તે કોમમાં મંત્ર અથવા માંધ (spell) ની માહિતગારી હરેક માણસે ધરાવવાની પેહલી જરૂર ગણાતી હતી, કારણ કે ખાકી તેમજ આકાશી એ બંને દુનિયાઓમાં દેવદેવો વગેરેનાં ભયને દૂર કરવા માટેનાં યોગ્ય મંત્રાનું જ્ઞાન તે ગોચા તે માટેનો રામ-ભાણુ ઇલાજ હતો. આવાં મંત્રોનો તેઓ કને મોટો સંગ્રહ કરેલો હતો, અને મરનારની કબરની દીવાલ ઉપર, અથવા તેનાં કફન યાને અસ્તોદાનની પેટી ઉપર, અથવા તેની લાશ સાથ મુકવામાં આવતાં પાપીરસનાં કાગળો ઉપર આ મંત્રો લખવામાં કે કોતરવામાં આવતાં હતાં. પણ તે મંત્રોના શબ્દો સાધારણ વપરાસના હોવા છતાં તેમાં રહેલો ભેદી અર્થ બુલંદો કરવાને આજે પણ અભ્યાસીઓ અશકત કહેવાય છે.

આવા ભેદ ભરેલાં મંત્રો મીસરી લોકો પછીના બેબી-
લોન્યન અને એસીર્યાન લોકોમાં, અને ત્યાર
“મેહર પરસ્તી.” આદ તેમનું અનુકરણ કરનારી યુનાની તેમજ
રૂમી પ્રજાઓમાં પણ જાણીતા કહેવાય છે,
અને તે સઘળાં *mysteries* ને નામે ઓળખાયાં છે. આવાં
મંત્રોજ નહિ પણ તેમને લગતાં કોતરકામો અથવા નક્ષો પણ
એવાજ માર્મિક અને ભેદી ગણાયા છે, કેમકે તે શા માટે
કોતરાયા હશે તેની ખબર પાછળા જમાનાનાં લોકોને ન હોવાથી
તેઓ તેમને માનવા, માન આપવા અને પૂજવા લાગ્યાં હાય
એમ લાગે છે. એવીજ રીતે અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં સારી પેઠે
જાણીતા થયલા અને ખડુ માન પામેલા મિથ્ર અથવા મેહર
ઇજ્ઞની પરસ્તેશ કેટલીક સદીઓ સુધી ઇરાનમાં ચાલુ રહ્યા
આદ હખામની પારસીઓની શાહાનશાહતની ખત્મિયત પછી,
યુનાની અને રૂમી લોકોની મારફતે યુરોપમાં દાખલ થઈને
મેહર પરસ્તી (Mithraic Worship) ને નામે ઇસવી સનેની
ચોથી સદી સુધી ત્યાં ચાલુ રહી હતી. એ પરસ્તેશ પણ
mysteries ને નામે ઓળખાઈ છે. પણ તેમાં જુરા દેવતાઓને
મદદે બોલાવવા કે ન ઘટે તેવી માગણીઓ કરવા જેવું કંઈ
ન હતું.

આ રીતે અનેક પુરાતન પ્રજાઓમાં જેમ ભલા તેમ જુરા
દેવતાઓને માનવાનું પ્રચલિત હોવાથી ભલાં
“મઘવન” (ધર્મગુરુ) મંત્રો તેમ જુરાં મંત્રો બનાવવામાં આવતાં
ઉપરથી હતાં. આ મંત્રોનો અધિકાર જે ગુરુઓના
Magician. હાથમાં હતો તેઓ જેમ ઇરાનમાં તેમ બેબી-
લોન અને એસીર્યામાં મગાઈ *magi* ને નામે
ઓળખાયા છે. આ શબ્દ યુનાનીઓ તરફનો છે અને તે મગુ-
સનું અનેક વચન રૂપ છે. અવસ્તા ભાષામાં એક કિસમના
ધર્મગુરુને મગવન કહેતા હતા, કે જેઓ રાસ્ત અને દીનદાર
કહેવાતા હતા. એક બીજે અવસ્તાઈ શબ્દ માધુ છે, કે જેનો
અર્થ “દીનની ક્રિયા કરનાર” અથવા “પવિત્ર ચીજ આપણું

કરનાર” એવો થતો હતો, અને એ શબ્દો ઉપરથી મધપત અને મુખદ શબ્દો નિકળેલા છે. એજ શબ્દો ઉપરથી યુનાની બાલ મગુસ અને મગાઈ ઉત્પન્ન થયા હોય. હીરોડોટસ અને ખીજા કદીમ લખનારાઓ જે ધર્મ ગુરૂઓને મગાઈ *magi* ને નામે ઓળખાવી ગયા છે તેમની એ ઓળખ ઉપરથી ખડુ પાછળા જમાનાઓમાં *magic* શબ્દ નિકળેલો લાગે છે, જેનો સાધારણ અર્થ ‘જાદુ’નો કરવામાં આવે છે. આ *magic* અથવા જાદુના બે એકેકથી જુદા અથવા ઉલટા પ્રકાર જાણીતા છે, જેમ કે *white magic* યાને ધોળી વિદ્યા અને *black magic* મેલી વિદ્યા. આના સંબંધ વધુ ખુલાસો નીચલા શબ્દાર્થ ઉપરથી મળશે:—

Magi:—Priests of the ancient Persians; the Wise Men of the East.

Magic:—The pretended art of producing marvellous results by the aid of spirits or the secret forces of nature; enchantment, sorcery.

Black Magic:—The black art; magic by means of union with evil spirits.

White Magic:—Magic without the aid of the devil; the art of working wonders by a superior knowledge of the powers of nature.

હવે આ *black* અને *white magic* જેવા શબ્દોનું મૂળ જોશો તો તે અવસ્તા લાપાના “અધ માંત્ર” અને “સ્વંત માંત્ર” માંથી મળશે. પણ પુરી એટલે પુરાં શક્તિઓ અથવા ગનામીનો સાથનો સંબંધ મંત્રો. ખતાવનારાં માંત્રના દાખલા અવસ્તામાંથી જ્યારે ઝાઝા જડતા નથી, ત્યારે વેદમાંથી, બેખીલોન્યન અને એસીર્યાન લોકોમાંથી અને મીસરી લોકો-માંથી તે ઘણા મળે છે, કે જે અહીં ટાંકવાની જરૂર નથી.

આપણામાંના કેટલાકે એમ સમજતા જણાય છે કે જર-
તોશ્તના જે માંથ તે જરતોશ્તની હીન છે.
“માંથ” એટલે પણ માંથ અથવા માંથવાણી તે કાંઈ હીન
“હીન” નથી. નથી. જરતોશ્તનાં માંથને અનુસરીને અમલ
કરવો તે કાંઈ જરતોશ્તી હીનના મુક્કરર
કીધેલા કાયદા મુજબ ચાલ્યા ખરાબર નથી. માંથ અને હીન
એ એ જુદા જુદા અર્થ ધરાવનારા શબ્દો છે. માંથની અર્થાવળિ
આપણે પેહલા ભાગમાં જેઈ ચુક્યા છીએ, તેમ આ ભાગમાં હીન
ભાગિના અવસ્તાઈ શબ્દની સમજણ અહીં આપણે મેળવિયે.
“હીનકર્દ” મુજબ અવસ્તાવાણીના ત્રણ વિભાગો છે, તેમાંના
પ્રથમ માંથ, અને બીજે “દાત” અને ત્રીજે ગાથા છે. આ
“દાત” તે હીન છે, જેની સમજણ નીચે મુજબની મળે છે:—

દ્યેના : (ધાતુ). હી- જોવું, વિચારવું, ધ્યાન આપવું, દેખા
ડવું, જાહેર કરવું; to think, to show, to
publish.

„ : (અર્થ)—હીન ધર્મ, હીનના તરીકે અથવા હીનનું
ફરમાન; religion, religious law or man-
date; the angel presiding over the Zoro-
astrian religion, who is invoked in com-
pany with Chisti.

હીન : કાયદો (કોઈપણ જાતનો). પ્રોફેસર હાર્લે મુજબ
એજ અર્થનો એજ શબ્દ “હીન” આરબી, હીબ્રુ,
ખાલ્દી, અને સેમેરિટન ભાષાઓમાંથી મળી આવે છે.

હવે હીનકર્દમાં જણાવેલા અવસ્તા સાહિત્યનો ત્રીજો ભાગ
“દાતેમ” નામનો છે, જેનો આ અર્થ આ પ્રમાણેનો છે:—

દાતેમ : (ધાતુ)—દા=બનાવવું, પેદા કરવું, ઠેરવવું, મુક્ક-
રર કરવું; to make, to create, to appoint.

„ : (અર્થ)—જે ઠેરવેલું તે; (તે ઉપરથી) કાયદો, ધન-
સાફ. What is fixed, a law; justice; the

system of disciplinary and judicial injunctions as a whole. (*Harlez.*)

આ ત્રણે નામે—માંધ, દુષ્ટોના અને હાત-સામાન્ય નામે છે, અને માનવજાતની દીનના અર્થમાં વપરાય છે, છતાં તેઓ જુદાં છે, અને ઉપર કહ્યું તેમ માંધ તે કાંઈ દુષ્ટોના ચાને દીન નથી.

કર્મ કોમોમાં પ્રચલિત થયલા જાદુ બાબેના વિચારો ઉપરથી તેમના ધર્મના વિચારોનો પાયો જુરી શક્તિઓને રચાયેલો જણાય છે. જ્યારે કોઈ આકૃત “મનાવી” લેવી. આવી પડે—એક આદર્મી ઉપર અથવા આખી કોમ ઉપર—ત્યારે અમૂક માણસોની દરમિયાનગીરીની જરૂર જોવામાં આવતી હતી, કે જેઓ પોતાની અમૂક શક્તિ અથવા “વિદ્યા” ને આધારે ગુરૂ અથવા જાદુગર અથવા ક્રિયા કરનારને નામે ઓળખાતા હતા. તેઓનું કામ એટલું જ હતું કે પેલી આવી પડેલી આકૃતને ટાળવી, દૂર કરવી, અને જે “જુરી શક્તિ” થી તેને કારણ મળ્યું હોય તેને સમજાવી, પટાવી, રાજી કરીને પેલા આદર્મી અથવા આખી કોમ ઉપરનો ગુસ્સો અથવા તેનું વેર નષ્ટ કરવું. આ કારણને માટે ગુસ્સે થયેલી શક્તિને અથવા તેને મળતા ભૂત પીશાયને અથવા મરણ પામેલા આદર્મીના અસંતોષી આત્માને સંતોષવાને માટે જે ધાર્મી “જાદુગર” ને નામે ઓળખાતા હોય, જેનાં નામથી લોકો દુરતાં હોય, તેને વચ્ચે નાખવામાં આવતા, તેમની મારફત પેલી ગુસ્સે થયેલી અણહીઠ પણ “જુરી શક્તિ” ને મનાવી લેવામાં આવતી, અને એ કારણને માટે ભોગો અપવામાં આવતા, ધનમંત્ર ભણાતાં અને એ રીતે પેલી બલને દબા કરવાની ક્રિયાઓ થતી. જે એકવાર આમ થવા છતાં તે જુરી શક્તિ ફરીથી દેખાવ દેતી, ફરીથી આદર્મીને કે આખી કોમને હિરાન કરતી મનાતી, અથવા તે માટેનો સંભવ જણાતો, તો તેને ફરી ફરીથી સંતોષવામાં આવતી, ફરી ફરીથી જાદુમંત્ર ભણાતાં અને ભોગો અપાતા, અને એ રીતે ભૂત કે ડાકણ,

જીન કે પરી અથવા ખીજ કોઈપણ નાશકારક શક્તિ યાને બલોને સહાને માટે દૂરજ રાખવાની મક્કસદર્થી વારંવાર કે અમૂક મુદ્દતે કે દર સાલ મનાવી લેવામાં આવતી હતી.

આમ કઠીમ જમાનાઓથી અનેક કોમોમાં થતું હતું, અને તેમજ તે વેદિક જમાનાના કઠીમ આર્યોમાં—
 “મંત્ર”નો બહુલા- ધરાનીઓમાં અને પ્રાણીઓમાં પણ—થતું
 યલો અર્થ. હતું. આ માટેનાં ભણતરો મંત્રમંત્રને નામે
 આજે ઓળખાય તો નવાઈ નથી. પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે “મંત્ર” શબ્દનો અસલ અર્થ “માંઘ” ના જેવોજ, યાને “પવિત્ર વાણી”નો થતો હતો, કારણ કે પ્રથમ સારા દેવતાઓ અથવા ભલી શક્તિઓની આરાધના માટે જ મંત્રો બનતાં હતાં અને ભણાતાં હતાં. પાછળથી મંત્રનો આ અસલ હેતુ પરતો મેલાયો, અથવા ખુરી દેવતાઈ શક્તિઓ તરફથી આફતો વરસે છે એમ માનીને તેમને મનાવવા માટેના ભણતરો જોડાયાં અને તેમનો ઉપયોગ તે માટેના ખાસ ગુરૂઓ અથવા જાદુગરો મારફતે થવા લાગ્યો, અને તેજ ભણતરોને મંત્રનું નામ મળ્યું.

*

*

*

અહીં આપણુ આપણા અસલ વિષય ઉપર પાછા આવિયે છિયે. અવસ્તાવાણીમાં ‘માંઘ’ ને નામે જે ખુરી શક્તિઓ ભણતરો મળે છે તેઓ જો કે સઘળાંજ એ તરફ ધિક્કાર. નામે ઓળખાય છે તોપણ તેઓ બે ભાગમાં વેંહચાયલાં હોવાં જોઈએ, જેઓ મધેનો એક મોટો ભાગ “માંઘ સ્પેંત” યાને “પવિત્ર માંઘ”નો તો છેજ, પણ બાકીનો ગમે એટલો નાનો ભાગ એવાં ભણતરનો છે, કે જે આફત વેળા, અથવા આફત લાવનારી ખુરી શક્તિઓને દૂર દૂર કરવા માટે વપરાતો હોય એમ લાગે છે. દાખલા તરીકે અહીં ખલેશ્ત અને ખોરહાદ યજ્ઞોમાંથી આપણને એવાં કેટલાંક ભણતરો મળે છે કે જે બલા કે આફત, રોગ કે દુઃખદર્દ, દંડ કરવા માટેજ ભણવાનાં હોય એમ ખુલ્લું જણાય છે. આ માંઘ

રચાયાં તે વેળાના ઇરાનીઓ જુરી શક્તિઓની હસ્તી માનનારા હશેજ, તોપણ તેમને તેઓ દેવતા કે ઇજ્ઞ જેવા દરજ્જાની નહિ ગણતાં તેમના તરફ ધિક્કાર બતાવનારા, તેમની હાજરીથી કચવાતા અને તેમની નાજુદાની માટે તલપતા હતા, એમ ચોકખું સાબિત થાય છે.

આમ છતાં અવસ્તામાં જેમને “અધ માંધ” નું નામ મળ્યું છે તેવાં મંત્રો અવસ્તાવાણીમાં કેથે બહ રૂહો સામેના નથી—એટલે કે એવાં માંધ કે જેમાં જુરી અવસ્તાઈ ઇશારા: શક્તિઓને માનવા કે સંતોષવામાં આવી (૧) અદીંબહેસ્ત હોય. પ્રથમ આપણુ એવાં માંધના એકાદ બે ચત્રમાંના. દાખલા જોઈએ, કે જે ઉપરથી જણાશે કે જાદુઈ અથવા ખરાબી અથવા જુરાં માણસોને દંડ કરવા માટે આપણી કને જે માંધ છે તે કોઈ ઇજ્ઞ અમેશાસ્પંદની ખફૂગી તોડવા, કે તેને ભોગો કે બીજી કોઈ જાતની લાલચોથી રાજી રાખવા માટેનાં નથી, પણ ખરાબી અને તે કરનારી જુરી શક્તિઓ કે બહ માણસોને તોડવા અને નાજુદ કરવા માટે છે. આ જુરી શક્તિઓ તે સ્પેનામીનોના હરીફ ગણાતા ગનામીનો તરફની દાખલ ઓળખાઈ છે, અને અદીંબહેસ્ત ચત્રમાં તેવાં બહ રૂહો અથવા શક્તિઓ બાબેજ ખુલ્લા ઇશારા છે. જેમ કે—

- (૧) “અય દર્દો તમે નાજુદ થઈ જાઓ! અય કવખતનાં મોત, તું નાજુદ થઈ જા! અય દેવો, નાપાક આશ્મોઘો, અય જુદ્ધમ ગુજ્જરનારાઓ, તમે બધા નાજુદ થઈ જાઓ! (અદીં ૦ ચ૦, ફકરો ૭).
- (૨) અય સાપની તોખમના, વરૂની તોખમના, તમે નાજુદ થઈ જાઓ! (તેજ, ફ૦ ૮).
- (૩) અય જાદુઈવાળી બહ ઓરત, અય ખરાબ ખોરેહવાળી બહ ઓરત, તમે નાજુદ થઈ જાઓ! (તેજ, ફ૦ ૯).

(૪) અય સામા થનારા એ પગવાળા દુષ્ટ માણસો, નાફરમાની કરનારા, મગરૂર અને ગરમ મિજાજ-વાળા ચુગલીખોરો, દુશ્મની ધરાવનારા, બદ નજર-વાળા, જીઠા સખુન બોલનારા, એ બધા જુરાઓ તમે નાબુદ થઈ જાઓ!” (તેજ, ૩૦ ૮).

આ પ્રમાણે ઉપલી ચરતમાં જેમની નાબુદી ઇચ્છવામાં આવેલી છે તે સઘળાં જુરી ખાસિયતનાં, જુરાં કામ કરનારાં માણસો છે. આ બધી ખરાબ વ્યક્તિઓનો નાશ કોઈ જાદુ-ગરની દરમિયાનગીરીથી નહિ પણ એક પવિત્ર ઇજ્ઞની મારફતે થતો હોય એમ ગણીને ઉપલી નાબુદગી ઇચ્છનાર ખાદેશમંદ, પોતાની ભક્તિ દરમિયાન વિશેષમાં નીચે પ્રમાણે પોતાની ખાદેશ અથવા સંતોષ જાહેર કરે છે. પ્રથમ તે અપ વહિશ્ત યાને અહીં ખાદેશ્ત અમેશાસ્પંદને માટે મોટું માન ધરાવીને ઉપલી નાબુદગી ઇચ્છે છે, જે પછી સઘ્યારો લેતાં વધુ આ મતલબનું ભણતર ભણે છે કે—

“અપ વહિશ્ત મારે માટે સાંપની તોખમના જુરા આદ-મીઓને, તથા દેવોમાંના હુજ્જરગણા અને દશ હુજ્જરગણા દેવોને મારે છે; તે દુઃખ દર્દને મારે છે, મોતને મારે છે, મર્દુમ આજરોને તથા આદમો-ધોને મારે છે; એટલુંજ નહિ પણ નાફરમાની કરનારા, ગરમ મિજાજવાળા, મગરૂર, ચુગલીખોર, દુશ્મની રાખનારા, તથા બદ નજરવાળા જુરાઓને મારે છે.” (અહીં ૦ ચ૦, ૩૦ ૧૦-૧૧).

“વળી અપ વહિશ્ત ઘણાજ જીઠા માણસને, જાદુઈવાળી બદ ઓરતને, ખરાબ ખોરેહવાળી બદ ઓરતને, અને એવીજ બીજી તમામ વ્યક્તિને મારે છે.” (તેજ, ૩૦ ૧૨).

હવે આ બધી ખરાબી ગનામીનો તરફથી અને તેને લગતા દેવો મારફતે થાય છે એમ માનીને ભક્તિ કરનાર અપ વહિશ્તને

તે અહ રૂહો સાથની લડાઈમાં ફતેહ મેળવતો જુએ છે અને માની લે છે કે પેલા અહ રૂહો લડાઈનું મેદાન છોડીને નાસી જાય છે—એટલે કે સઘળી બલા હફે થઈ જાય છે. ઉપલી ચરતમાં વિશેષ એમ જણાવવામાં આવે છે કે—

“ઠગાઈના દેવોમાંનો સૌથી જુઠો, કે જે પુર મોતવાળો ગનામીનો છે તે અષ વહિશ્ત આગળથી નાસી ગયો, અને ગુસ્સામાં પુકારવા લાગ્યો કે મારા બહુજ દુઃખ હર્ષ આણુનારાઓને, મોત લાવનારાઓને, મોટા દેવોને, સામા થઈ લડનારાઓને, નાપાક આશ્મોધોને, મોટો જુલ્મ કરનારાઓને, સાપની અને વરૂની તોખમનાઓને, નાફરમાન અને મગરૂર અને ગરમ મિજ્જજવાળાઓને, ચુગટીખોરોને, દુશ્મની રાખનારાઓને, બહ નજરવાળાઓને, જુકું બોલનારાઓને, જાદુઈવાળી અને બહ ખોરેહવાળી ઓરતને,—એ બધા મારા પક્ષકારોને અષ વહિશ્ત નામની બંદગીનો ભાગ અથવા શ્લોક મારી નાખશે. (અહીં ૦ ચ૦, ફ૦ ૧૩-૧૪).

હવે આ મતલબનાં માંઘ કાંઈ જુરા નથી; તે જુરાઈને ટાળવા માટેનાં મંત્રો છે. આમાં જેમની શિકસ્ત અને નાજુદી ઇચ્છી છે અને છેવટે તે ઇચ્છા પાર પડી છે તે માટેના આ માંઘ કોઈ જુરા દેવતા કે રૂહ કે શક્તિને વિનવવા કે સંતોષવા કે લલચાવવા માટેનાં નથી, પણ ખુદ ખરાબીને તોડવા અને નાજુદ કરવા માટેના છે. છતાં આ માંઘ આપણને ધંત્રમંત્રનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે, માટે તેઓ ખીજી કદીમ પ્રજ્ઞઓનાં મંત્રો જેવાજ લાગે છે. ઉપલી ચરતની છેવટે ભક્તિ કરનાર આ પ્રમાણેની લ્યાનત ઉપત્રી બલાઓ ઉપર ટચાકડી ફેડતાં નાખતો જણાય છે:—

“હરૂજ નાશ પામે! નાસી જાયો!

“હરૂજ નાજુદ થાયો! હફે થાયો!

“હરૂજ અવાખ્તર તરફ હફે થઈ જાયો!

આ અશોધના હાડમંદ મુલુક માર ખાવાને લાયકના ના હોજો!" (અહીં ૦ ય૦, ૬૦ ૧૭).

મંત્રરૂપી માંથનો આ એક દાખલો છે. ખીજે તેવોજ દાખલો ખોરદાદ યશ્તમાંથી મળે છે. તેમાં હોરમજ્દ

અદ રૂદા સામેના અને જરતોશ્ત વચ્ચે સવાલ જવાબ અથવા અવસ્તાધમ્નશારા વાતચીત થતી હોય તેવી દબનું લાણુતર છે, (૨) ખોરદાદ ત્યાં ખીજી બાબતો પછી હોરમજ્દ પોતાના યશ્તમાંના પયગમ્બરને શિક્ષણ આપે છે કે "જે ધણી

ખોરદાદ અમ્શાસ્પંદનાં નામને યાદ કરે ને ધણી નસુશ દેવને, હુષિ દેવને, ઘણિ દેવને, સચ્ચેની દેવને અને ખૂજિ દેવને મારે છે, અને અમ્શાસ્પંદનાં એ નામની ખરકતથી હજાર ગણા અને દશ હજાર ગણા અને બેહદ ગણા દેવોના હુમલાની સામે ઘઇ શકાય છે." (ખો ૦ ય૦, ૬૦ ૨ જો).

હવે આ ફકરામાં જણાવેલા ઉપલા પાંચ દેવો કે જેમનાં નામો આપેલાં છે તે કયા દેવો છે, અથવા કંઈ ખુરી શક્તિઓ ઉપર મવકલ છે, તે આપણને જણાવવામાં આવ્યું નથી. ફક્ત નસા અથવા ગત્રીચીના દેવ તરીકે નસુશને આપણુ લઇએ, પણ બાકીના ચાર બાબેના ખુલાસો ધર્માલ્યાસીઓ આપી જતા નથી. તોપણ એટલું તો ખરું કે તેઓ ઇનસાનજાતની અથવા દુનિયાની ખરાબી કરનારી કંઈ ખીમારી કે રોગ કે આફતના નામો છે. હવે આ ખરાબી કરનારી વ્યક્તિઓ તે ગનામીનો યાને હોરેમન તરફનીજ હોય, માટે તેમને દૂર કરવી જોઈએ, અને તેઓ અમુક માંથ અથવા મંત્રથીજ દૂર થઈ શકે એમ ગણીને ખોરદાદ યશ્તમાં તેવાં માંથ જાહેર કરવામાં આવેલાં જણાય છે.

આ માંથ જાહેર કરવા આગમજ યશ્તના બનાવનાર ધર્મ-ગુરુ આપણને એક ખાસ વાત આ જણાવે છે કે જે જરતોશ્તી હીનના મૂળ ખાયો છે—કે, દાદાર હોરમજ્દ સર્વે માણસજાતમાં તે આદમીને સૌથી પહોંતો પસંદ કરે છે કે જે રાસ્તી પસંદ કરનારો છે; અને પછી વિશેષમાં જણાવે છે કે તેવા રાસ્ત માણસને સૌથી સાચો રશ્નુ ઇજદ છે તે, અને અમ્શાસ્પંદો

અનેક જાતની આકૃતોમાંથી બંધાયે છે. આ આકૃતોની એક નાની ટીપ આપી છે તે જોતાં હાદાર હોરમજ્જ પોતાના અમ્શાસ્પદો અને સારચા રશ્નુ ઇજ્જની મારકૃતે પેલા પોતાને સૌથી વધારે પસંદ પડતા રાસ્ત માણસને ઉપર જણાવેલા પાંચે દેવોના હુમલામાંથી, તેમજ ઉંચા ઉઠાવેલા અને પોહળા વાવટા સાથના મોટાં લશ્કરોથી, તેમજ દુષ્ટ અને જુદમી આદમીઓથી, લોખંડી ખંજરોથી, જાદુગરો અને પરીઓના ફરેખથી, અને આડાઅવળા યાને અઘટિત માર્ગે ચાલવાથી નેકી અને નીતિનો ફટો માર્ગ તજીયો હોય અને માટે રસ્તે ભુલું પડાયું હોય તેમાંથી બંધાવી લે છે. (તેજ, ૬૦ ૩).

આ ફકરો બતાવે છે કે ખરાબીને માર્ગે ચાલનાર ઇનસાનનો સદંતર નાશ થતો નથી પણ તેને “હોરમજ્જનાં બંધાવી લેવામાં પણ આવે છે, એટલે કે માંથ્ર” નો ખુરો ઇનસાન પાછળથી સુધરી શકે છે. પણ એક દાખલો. તે કેમ સુધરી શકે છે? આટે રસ્તે જતો માણસ સીધા માર્ગ ઉપર કેમ આવી શકે છે? અથવા અશો જરૂરતો પોતાના હોરમજ્જને સીધા સવાલ કીધા હોતો તેમ—“રાસ્ત લોકોનો માર્ગ તથા દુષ્ટ લોકોનો માર્ગ એકબીજાથી કેવી રીતે જુદા પડે છે?” (ખો ૦ ચ ૦, ૬૦ ૪). આ છેલ્લા સવાલનો હોરમજ્જ જે જવાબ આપે છે તેને લગતાં વચનોને “માંથ્ર” નું નામ અપાયલું છે, તે ઉપરથી માંથ્ર યાને મંત્ર તે કેવાં હોય તેનો આપણને એક નમૂનો અથવા દાખલો મળે છે. એ માંથ્રને તમે ગમે તો “સ્પેંત” યાને “પવિત્ર” ગણો—અને બેશક એ માંથ્ર “અધ” અથવા “દ્રેગ્વતો” યાને ખુરો અથવા ખરાબી કરનારાં માંથ્ર તો નથીજ—તોપણ જે ખરેખરાં પવિત્ર માંથ્ર હોઈ શકે (કે જેના દાખલા આપણુ આગળ ચાલતાં જોઈશું) તેવાં આ ધોરદાદ અશ્તમાંનાં માંથ્ર નથી લાગતાં. એ માંથ્ર તો આપણને દેવ દર્શનની યાદ આપે છે, પણ હાદાર હોરમજ્જનાં પોતાનાં પાક નામની અરકૃતની યાદ આપતાં નથી. એ માંથ્ર તો દેવદર્શન જેવી

આણદિઠ ખરાબી કરતી કોઈ વ્યક્તિ અથવા બદરૂહની હસ્તીની આપણને બીક બતાવે છે, પણ અહુરમઝ્દની હસ્તી અને શક્તિ અને સર્વોપરિપણની હિમ્મત અને સધ્યારો આપતાં નથી, અને તોપણ એ ચશ્તના રચનારા ગુરૂએ હોરમઝ્દનાં મૂખમાં શબ્દો મૂક્યા છે તેમ તે સાહેબ તો આ વચનોને “મારાં માંથ” તરીકે ઓળખાવે છે, કારણ કે તે જરતોશ્તના સવાલના જવાબમાં આમ કહે છે કે—

“અગરજે કોઈ માણસ મારાં નીચલાં માંથ મોટે સાહે બોલે, અથવા તે માંથને યાદ કરનારો અથવા ભણનારો થાય, તથા તે ભણતાં ભણતાં કશું ખેંચે, તો તે શબ્દ પોતાનાં તનને (દેવ દરૂજના હુમલાથી તથા બહીના માર્ગથી) બંધાવે છે. (ખાં ૫૦, ૬૦ ૪).

અહીં આપણને જ્ઞાન થાય છે કે જે માંથને મોટે હોરમઝ્દ ઇશારો કરે છે કે “મારાં માંથ” તે તે સાહેબની પરસ્તેશ માટેનાં ઇચ્છવાજોગ અને આબાહી કરનારાં કોઈ અસલ પવિત્ર માંથ નહિ હશે, પણ અથર્વ વેદમાં અને બીજે ડેકાણે ભૂત પીશાચ અને જીન પરી કે બીજાં જુરા રૂહોને પોતાની નજ-હીકીમાંથી વેગળાં રાખવા માટે જે કુંડાળાં દારવામાં આવે છે, અને જેમાં ભક્તિ કરનાર અથવા મંત્ર ભણનાર બેસીને પોતાનાં મૂખમાંથી નિકળતાં વચનો યાને મંત્રને બલક પોહચતી અટકાવવા માગે છે, તેવી કોઈ અમૂક ક્રિયાને મળતી ક્રિયા ખોરદાદ ચશ્ત બનાવનારના જમાનામાં પણ થતી હશે, અને તે વેળા ભણાતા “માંથ” નીચલા નમૂના જેવાં હશે.

હવે તે માંથ કેવાં છે તે જુઓ. કુંડાળું ખેંચતી વેળા અને તેની વચમાં પોતે નિર્ભય થઈને બેસવા બદ રૂહો સામેના માગનાર ધણી નીચલા સખુન બોલે છે અથવા અવસ્તાઇ મંત્ર ભણે છે, કે જેવાં વચનો બહુ તોડવા અને કોઈ આહમીનાં હિલમાંથી ભૂત પક્ષીને

ખાહેર કાઢવાનો દાવો કરનાર ધણીજ વાપરી શકે.

“(માણસોને ફરેખ આપવાને માટે) જાહેર રીતે આવનારા દરજ્જેમાંના તું કોઈખી દરજ્જને, છુપી રીતે આવનારા દરજ્જેમાંના તું કોઈખી દરજ્જને, રીમન કરનારા દરજ્જેમાંના તું કોઈખી દરજ્જને આર્થ લોકોના મુલુ-કમાંથી હું મારી કાઢાડીશ, તું દરજ્જને હું સાંકળથી ખાંધીશ, તું દરજ્જને હું મારીશ, તું દરજ્જને હું ખાહેર કાઢાડીશ.” (ખો૦ ચ૦, ૬૦ પ).

આ માંથ્ર ખુલ્લે ખુલ્લું જાદુઈ તોડવાનો દાવો કરનારા જાદુગરો અથવા ઉસ્તાદો ભણી શકે તેવુંજ મંત્ર છે, માટે તેની જે કાંઈ પણ કીમ્મત હોય તો તે ખસ એટલીજ હોઈ શકે. ઉપલું કુંડાળું (અથવા જેને “કશ” નું નામ મળ્યું છે તે) એકજ ખેંચવામાં આવતું નથી, પણ આગળ ચાલતાં હોરમજદ જરતોશતને ફરમાવતો જણાય છે તેમ તે ત્રણ અને છ અને નવ સુધી ખેંચાય છે, અને જેમ વધારે કશ ખેંચવામાં આવે તેમ હોરમજદ તે ખેંચનારને વધારે ને વધારે અશો નર તરીકે પસંદ કરતો જણાય છે. આ કશ અથવા કુંડાળાં ખેંચતી વેળા ઉપત્રી ચરત મુજબ ઉપર ટાંકેલા દરજ્જને મારવા અને ખાંધવા અને દેશમાંથી અથવા ઇરાની વસ્તીમાંથી કોઈ ખીજા મુલકમાં હાંકી કાઢવા માટેનાજ શબ્દો ભણાતા જણાય છે; પણ આપણા કાબેલ ધર્માભ્યાસી મહુમ એરવદ કાવસજી એદલજી કાંગા ખુલાસો આપી જાય છે તેમ આ કુંડાળાં કાંઈ અમથાંજ ખેંચાતાં નથી, પણ તે ખેંચતી વેળા ચોક્કસ ક્રિયા પણ થતી હોવી જોઈએ; પણ તે શી ક્રિયા હશે તે જણાવવામાં આવ્યું નથી. આ ક્રિયાના સંબંધમાં આપણા કાબેલ એરવદ સાહેબ દાખલો આપે છે કે “જરતોશતી ધર્મની પાવ મેહલની ક્રિયાઓ કરવાની આગમજ જે જગાએ તે ક્રિયા કરવાની હોએ તેની આસપાસ કશ ઇઆને કુંડાળું પાડવામાં આવે છે, તેની મત-

લખ એ કે તે ચોક્કસ ક્રિયા થતી વેળા આસપાસની આલુદગી તથા ગદીચી તેની ઉપર અસર કરી શકે નહિ.”

આ ખુલાસો આપણી તકરારને મજબૂતી આપે છે, અને તે એમ કે કુંડાળું પાડીને માંહે એસનાર ઘણી પોતાને અમૂક જાતનાં રક્ષણમા મૂકે છે, અને ત્યાં બેઠાથી સામે હુરીફ (યાને આલુદગી કે ખરાબી કે બદ રહ કે દેવ કે પરી, ગમે તે) પોતાની ઉપર હુમલો કરી શકવાનો નથી એમ માની લઈને તેને અમૂક જગાએથી લણુતર અથવા ક્રિયાનાં બળથી બાહર ખેંચી કાઢવા અથવા નસાડવા માગે છે, આ લણુતર તે મંત્ર છે; તેને ગમે તો માંથ ગણો; પણ તે ખુદાની યાદીના, તેની મદદ માંગવાનાં કે તેની પરસ્તેશ સૂચવનારાં માંથ નથી. એટલા માટે આવાં માંથ કે જે મંત્ર જેવાં છે તેમને આપણુ “માંથ સ્પેંત” અને પવિત્ર માંથના વર્ગમાં કઢાયજ ગણી શકિયે; કારણ કે આ માંથ અથવા મંત્રના શબ્દો કેઈ ભૂત પદ્ધતિ કે જીનપરી, કે જાદુ કોતલ કે મૂઠ મારવા અને તે પાછી વાળવા, અને જોણે તે મારી હાથ તેને તેની છુપી જગામાં ધલમના જેરે સજ્જ કરવા માટે ખીજી પ્રજાઓમાં વપરાયલાં મંત્રો જેવાંજ લાગી જાય છે. તોપણ આ અવસ્તાઈ મંત્રની નેમ જુદી છે, અને તે તન તેમજ મનની પાકીજગી સાથ સંબંધ રાખે છે; કેઈ શત્રુ ઉપર કીનો લેવા કે તેનું મોત આણવા કે તેને ગુપચુપ પુરો કરી દેવા જેવી જુરી મતલબ માટે વપરાતાં મંત્રો જેવાં આ મંત્રો નથી. પાછળાં વેદિક કે મીસરી કે એસીરિયન લોકોનાં ધાર્તી ઉપજાવનારાં મંત્રો જેવાં આપણાં આ અવસ્તાઈ મંત્રો નથી. તોપણ અશો જરતોશ્તનાં ગાથીક માંથ જેવાં ઉમદા બ્યાલ આપનારાં ખરાં ખુદાઈ મંત્રો પણ આ નથી.

માંથવાણી. (માંથ સ્પેંત)

૪૨૭

હવે અહીં આપણા વિષયના છેલ્લા અને સૌથી અગત્યના ભાગ ઉપર આપણુ આવિયે છિયે. અને તે ખરેખરાં આખાહી કરનારાં, વાજખી રીતે પવિત્ર ગણાતાં માંથની સમજણને લગતો ભાગ છે. જેમને “માંથ સ્પેંત” નું નામ ખરી રીતે ઘટે તે એજ માંથ છે.

ત્યારે તે કયા માંથ છે ?

આ સવાલનો જવાબ આપવો ખડુ મુશ્કેલ છે, તોપણ તે આપવાની આપણુ કોશેશ કરીશું. પણ તેમ કરિયે તે આગમજ “માંથ સ્પેંત” એટલે શું, અને કેવાં અથવા કયી કિસમનાં માંથને એ નામ આપી શકાય, તેનો ખુલાસો આપણી સમજ મુજબ આપણુ મેળવીશું.

માંથ સ્પેંત તેજ માંથવાણી છે. માંથ સ્પેંતના કલામો તે માંથવાણી છે. માંથવાણીને માટેનો અવસ્તાઈ માંથવાચ એટલે (ગાથીક) લોગત “માંથવાચ” છે. માંથ સ્પેંત માંથવાણી: “માંથ” અને માંથવાચ એ બંને અવસ્તાઈ બોલો છે, તે કયા કલામો? પણ માંથ સ્પેંત બોલ ગાથાવાણીમાથી મળતો નથી, ત્યારે માંથવાચ શબ્દ પાછળાં અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં જણાતો નથી. માંથવાચ ઉપરથી આપણામાં માંથવાણી બોલ નિકળેલો જણાય છે, તો પણ એ બોલ ગાથામાં માત્ર એકજ વખત વપરાયેલો જેવામાં આવે છે. ગાથામાં ગમે તેવા પવિત્ર વચનોને ફક્ત “માંથ” નાં સાધારણ નામેજ ઓળખાવ્યાં છે. એમ છે ત્યારે માંથ તેજ માંથ સ્પેંત છે અને માંથ તેજ માંથવાચ (માંથવાણી) છે, અને એ બંને જુદા દેખાતા લોગ-તોનું અશો જરતોરતે મુકરર કીધેલું સામાન્ય નામ તે માંથ છે.

તોપણ માંથ સ્પેંતને લગતા ભણતર સૌથી ચઢતા અને સૌથી મોટી ખુબીવાળાં લેખાયાં છે. સૃષ્ટિની તમામ તે કલામોની પેઢાયશો જેમ રવાન અને ફરોહર ધરાવે છે, ખુબી. તેમ તે પેઢાયશોનો પિતા અહુરમઝદ પોતે પણ આ બંને શક્તિઓ ધરાવતો જણાય છે, અને તે મુજબ તેનું ફરોહર (યાને તેની શક્તિ) ખીજા સર્વે કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, અને તેનું રવાન યાને જ્ઞાન ખીજું કોઈજ નહિ પણ “ વૃદ્ધિ કરનાર માંથ ” જણાય છે. (વંદીદાદ, પરગાં ૧૯, ૬૦ ૧૪); તે રવાન આખાહી કરનાર, સ્વચ્છ અને નૂરમંદ છે (ફરવરં યશત, ૬૦ ૮૧); જરેતોસ્તી મજહબનાં ત્રણ પગથિયાંમાં પેહલું નેક મનશ્ની યાને રાસ્ત વિચાર છે, ખીજું પગથિયું નેક ગવશની યાને સૌથી પેહલી માંથ સ્પેંત યાને માંથવાણી છે. મીનો દરજ અથવા અણુદીઠ ખરાખીનો નાશ કરનાર તે માંથવાણી છે. જેમ હોરમઝદનું રવાન તે માંથવાણી છે; તેમ અશોઇનાં વિચારો અને વચનો અને કામોથી ભરપૂર અચારનાનનું જે તન તે પણ માંથવાણી છે (આવાં યશત, ૬૦ ૯૧). આવાં સ્વચ્છ તનવાળા જે અચારનાન તે ગોયા એક નામાંકિત તખીબ છે, એવો તખીબ કે જે માંથવાણી ભણીને ખીમારનું દુઃખ દૂર કરે છે; અને એવા તખીબને માટે કહ્યું છે કે પાંચ કિસમના વૈદોમાં તે સૌથી ઉત્તમ તનદુરસ્તી આપનાર છે, એટલા માટે કે તે અશો માણસનાં ખાતેનથી આરામ બક્ષે છે, અને તેથીજ તે “ બધા વૈદોમાં ખર્ચીત ઘણાજ તનદુરસ્તી આપનાર છે ” (અર્દીં ૪૦, ૬૦ ૬). આ દાખલામાં માંથવાણીને આપણુ મંત્રના અર્થમાં લઈશું, કે જેનાં વચનો બેમાલૂમ અસર કરતાં મનાયાં છે. માંથવાણીનો દરજજો વળી એટલા માટે પણ ચઢતો છે કે તેનું પણ ફરોહર છે (ફરવરં ૪૦, ૬૦ ૮૬), એટલે તે પણ શક્તિ ધરાવે છે, અને તેની પણ નેમાજ થઈ છે (અપિં ૪૦, ૬૦ ૫). એજ રીતે માંથના કલામો પોતે પણ પવિત્ર લેખાયા છે. અહીં આપણુ જોઈ શકિયે છિયે કે માંથનું ફરોહર તે એ પવિત્ર કલામોનું જોર-શક્તિ-ખરકત છે.

આવી રીતની ખુબી અને દરજ્જે ધરાવનાર માંથવાણી જોકે આપણી સમજણ પ્રમાણે અવસ્તાવાણીને માંથવાણીના “મૂખ્ય એક ભાગ છે, અને તેનાં કારણો છે, તોપણ ભાગો.” એ વાણી કોઈ ચરત રૂપે, કે ન્યાએશ રૂપે, કે સલ્લંગ ખંદગી રૂપે, કે ભણુતર માટેનાં લખાણ રૂપે, આપણને મળતી નથી. અવસ્તામાં અનેક ઠેકાણો, બલકે જાબજા, માંથને તેની ખુબીઓને લીધે યાદ કરવાના ઇશારા મળે છે ખરા, પણ તે કયા માંથ હશે તે તો આપણુ અમૂક ઇશારા ઉપરથીજ સુઝર કરી શકીયે. આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે માંથ સ્પેંત “મૂખ્ય બાબતો” માં વેંહ્યાયલી છે (હાદોખ્ત ય૦, ૬૦ ૨૨), પણ તે કઈ કઈ બાબતો હશે તે તો મોટા ધર્માભ્યાસીઓજ કહી શકે. સાધારણ ભણુનાર તેથી અજાણો છે. એટલું ખરું કે માંથ સ્પેંતના કલામો કે જે પવિત્ર ગણાયા છે તે ખંદગી રૂપે ભણુવાના હોય છે.

તે કલામોમાં “ઐર્યમન” નામની ખંદગી માંથવાણીમાં સૌથી ઉમદા ગણાઈ છે. તેને માટે જણાવ-તેનો શ્રેષ્ઠ ભાગ-તે વામાં આવ્યું છે કે તે “માંથવાણીઓમાંની શો છે? સૌથી મોટી, સૌથી સરસ, સૌથી શ્રેષ્ઠ, સૌથી જોરાવર, સૌથી મજબૂત, ઘણીજ રૂત્તેહ આપ-નારી, ઘણીજ તનદુરસ્તી આપનારી છે;” અને આ ખંદગી કે જે “ઐર્યમા ઇબ્યો” નામની છે તેને માટે કહે છે કે “જે કોઈ તે ભણુ તે ગનામીનોના પક્ષના તમામ જાદુગરોને અને પરીઓને મારે છે.” (અહોં ય૦, ૬૦ ૫). આ પરથી જણાય છે કે આ ખંદગી કે જેની આટલી ખર્ચી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તે કોઈ ખુદાઈ ગાયન નથી, યા હોરમજ્જદની ખુબી દર્શાવનાર પવિત્ર ભણુતર નથી, પણ હારેમન તરફના જાદુગરો અને પરીઓને મારનારી અને ટાળનારી ખંદગી (અથવા કદાચ “મંત્ર”) છે.

આ બહુ વખાણ પામેલી ગણાતી બંદગીમાં શું છે? તે
બહુ ટુંકી છે, અને તેમાં નીચલા કલામે

“ઐયમન” જોવામાં આવે છે:—

બંદગીમાં શું છે? (૧)—જરતોશ્તના મહાં તેમજ ઓરત
શાગેદોની ખુશહાલીને માટે ઐયમ ઇષ્ય આવે!

(૨)—ઇનસારી અને પવિત્ર મનની ખુશહાલીને માટે તે
આવે! દીનની ખુબીથી અશોધનો સંપૂર્ણ બદલો તે આવે!
પૂંકળ આશીર્વાદ સાથની પવિત્રાઇ હું ઇચ્છું છું. હોરમજ્દ તે
(પવિત્રાઇ) ને ખુલ્લું દરજ્જાની કરે!

(૩)—તમામ દુઃખ, તમામ મોત, તમામ જાદુ, તમામ
પરીઓ, તથા તમામ દુષ્ટ જનીઓને ઐયમ મારે!

આવી ત્રણ ફકરાની આ બંદગી છે. બેશક તેને આપણ
માંથવાણી તરીકે કહી શકીએ છીએ, પણ તેમ કરતી વેળા યાદ
રાખવું જોઈએ કે આ નાનકડી બંદગીમાં જે કંઈ મુરાદ હોર-
મજ્દથી ચાહવાની હોય તે કંઈ એક ઇચ્છાથી ચાહવામાં આવી
છે. આ બંદગી ઇચ્છાનેનો પટ મો હા છે.

એજ રીતે ઇચ્છાનેનો પટ મા હોને “કુખુપો માંથ” યાને

“આબાદી કરનાર માંથ” નું નામ આપીને

“આબાદી કર- તેમાં એક બંદગી દાખલ કરવામાં આવી છે.

નાર માંથ” પણ તેમાં, તેમજ ઇચ્છાનેનો ૬૧ મો હા, કે

જેમાં યથા, અપેમ અને યેઘે હાતાંમ નામની

કઠીમ બંદગીઓને માત્ર યાદ કરવામાં આવી છે તેમાં પણ
એકલા અહુરમજ્દની પરતેશ કે યાદ કે પનાહ માગવા જેવું
કશું જણાતું નથી. ત્યાં જોઈએ અનેક ઇચ્છાઓ દર્શાવવામાં આવી
છે, અનેક બંદગીઓને દૂર કરવાની મુરાદ ચાહવામાં આવી છે
ખરી, પણ તે જરતોશ્તના મુકરર કીધેલા પરમ પરમેશ્વરથી
ચાહવામાં આવી નથી, પણ ગનામીનો તથા નિંદા કરનારાં
નરનારીઓને, નાપાક મહો અને ઓરતોને, ઓરો અને જુલમ-
ગારોને, જાદુગરો અને પરીઓને, પ્રમાણિક અને સાચા માણ-
સોના શત્રુઓને, વગેરે વગેરેને તેમની ખુરાઇનાં કામોથી

અટકાવવા અને તેમને મારવા માટે ઉપલી ત્રણે અંદગીઓ, કેજે બહુ પુરાણી લેખાય છે તે, ભણવામાં આવે છે.

એ રીતે ઉપલી સઘળી અંદગીઓને “માંથ્ર સ્પેંત” ગણીને તેમની સ્તુતિ ગાવામાં આવી છે. તોપણ તેઓ કાંઈ મોટામાં મોટી, પુરાણામાં પુરાણી, કે સૌમાં શ્રેષ્ઠ ખુબી ધરાવનારી અંદગીઓ નથી. તે તો બુદ્ધીજ છે.

હવે આપણુ કશા શકશુબેહ કે વેહમ વસવસા વિના તે અંદગીઓ ઉપર આવિયે કે જે ખરેખર માંથ્ર પયગમ્બર સાહેબના સ્પેંત યાને આખાદી કરનાર માંથ્ર દાખલ જમાના આગમજનાં ઓળખાય; યાને જે ભણુતરથી ભણુનારનું ઉત્તમ માંથ્ર. અને તેની આસપાસની વસ્તીનું ભણું થાય એવી તે માંથ્રવાણી હોય. ઉપર ઇશારો કરેલી અંદગીઓને તેમની યોગ્ય ખુબીઓ મુજબનો યોગ્ય દરજ્જો આપવાને આપણુ અંધાયલા છિયે, અને અવસ્તાવાણીનાં ખીન્નાં ચોકસ ભણુતરો કરતા ઉપલી અંદગીઓ ઉંચા દરજ્જાની છે તેની ના પડાશે નહિ; તોપણ તે અંદગીઓ કરતાં વધારે ચઢતા દરજ્જાની ખીજી અંદગીઓ આપણી કને મોબુદ છે તે ‘ચથા,’ ‘અષેમ્,’ અને ‘યેંઘે હાતાંમ્’ની નાની અંદગીઓ છે, કે જે પયગમ્બર સાહેબના સમયની પણ આગમજની કેહવાય છે, તેમને આપણે પ્રથમ ચાહ કરવી જોઈએ, અને ત્યારપછીજ “માંથ્રવાણીના બનાવનાર” દાખલ અશો જરતોસ્તને આરાધ્યો છે (“જર-થુશ્રેમ્ હુધ માંથ્રેમ્ યજમધહે”) તે સાહેબનાં રચેલાં માંથ્ર શાં શાં છે તે આપણુ જોઈશું.

સઘળા ધર્માલ્યાસીઓ જણાવી જાય છે કે ઉપર ઇશારો કરેલી ત્રણે અંદગીઓ પોર્યોદકેષી લોકો યાને અસરકારક અંદગી જરતોસ્તની આગમજની બુની દીન પાળનારા કેવી હોય.—ત્રણે ઇરાનીઓના જમાના જેટલી કઠીમ છે. અને કઠીમ અંદગીઓ. વળી એ ત્રણે અંદગીઓને માટે કેહવાણું આવ્યું છે કે તેઓ એજમતી છે; યાને જે સ્વચ્છ મનથી અને પાક તનથી તે અંદગીઓ એક ચિત્તે ભણવામાં

આવે તો ભણુનાર પોતાની ભલી મુરદ મેળવી શકે છે. હવે આ વાત ખરી છે કે ઇનસાનને ખંદગીની જરૂર છે, કે જેનાં પવિત્ર વચનો મારફતે તે ગોચા પોતાના પેદા કરનારને પોંહચી શકે છે, અને તેમ થવાથી તેનું મન ખાલેસ અને છે, અને તેનાં તનને મજબૂતી મળે છે. જો કાંઈજ નહિ તો આટલો ફાયદો તો બેશક થવા પામે છે કે આપણી ખંદગીના કલામે ખહુ ઉમદા હોય-તે ખંદગી પેદા કરનારને હાજર નાજર બાણીને કરવામાં આવતી હોય-તે ખંદગી સારી પેઠે સમજીને એકાચ-ચિત્તે કીધી હોય-તો તે કરતી વેળા ખુદાને ખરો ભક્ત દુનિયાની તમામ લાલચ કે ખુરી વાસનાઓને ખિલકુલ ભૂલી જાય છે, અને તેમ થવાથી તેનાં મનમાં ખુરા વિચારો મુતલક દાખલ થવા પામતા નથી. ધારતી કે આફત કે ખીમારી વેળા ઇનસાનને કોઈ એવા મદદગારની જરૂર પડે છે કે જે બેમાલૂમ રીતે તેને સધ્યારો આપે, તેને હિમ્મતવાન બતાવે અને તેને જોઈતી મદદ કે ફતેહ લાવી આપે. આવાં પરાક્રમ તનમનની પાકીજગી સાથે ખરા દિલથી અને નેક નિયતથી સમજીને કીધેલી ખંદગી છે. એક આદમી દાહડો અને રાત ગમે તેટલું અને ગમે તે ભણુતર ભણ્યા કરે, ગમે ત્યાં મન દોડાવે, શું ભણે છે તે સમજવાની હરકાર વિના પોતે ખંદગીખોર છે એટલોજ સંતોષ માની લે,-તેવા ધણીની તે સઘળી ખંદગીઓ જ્યારે કારગાર લાગી શકે નહિ, ત્યારે ખુદાને પીછાણવાની માત્ર એકજ નાની પણ સત ચકીનથી કરવામાં આવેલી ખંદગી વધારે સારાં પરિણામે લાવી આપી શકે.

હવે ઉપર જણાવેલી યથા, અપેમ અને ચેંધે હાતાંમ નામની ત્રણે ખંદગીઓ આવું કોઈ મહત્વ ધરાવનારી

(૧) “હોનવર” દાખલ કદીમ જમાનાઓથી લેખાતી આવી ની ખંદગી. છે. અવસ્તાવાણીના પાછળા રચનારાઓ આપણને જણાવી ગયા છે કે “ખંધી ખંદગી-ઓમાં ‘અહુનવર’ નામની ખંદગી સૌથી ખાલાતર છે; તે એવો સાચો અને અસરકારક સખુન છે કે જે સૌથી મોટી ફતે

આપનારો છે.” (સરોશ ચ૦ હાદોખત, ફ૦ ૩). આવા કૃતેહ-મંદ કલામના પુરાતનપણ્યાં માટે એવી પણ શરેહ નોંધાઈ છે કે “દાદાર હોરમજદે આકાશ તથા પૃથ્વી પેદા કીધાં તે આગમજ હોનવરનો કલામ અનાવ્યો હતો. આ કલામ કાવ્યમાં છે, અને જેમ જરતોશ્તના રચેલા હોનવદ ગાથા ત્રણ ત્રણ લીટીઓના શ્લોકમાં છે, તેમ આ કલામ પણ સાત સાત શબ્દોથી અનેલી અકેક લીટી જેવી ત્રણ લીટીઓનો એક શ્લોક છે, કે જે ગાંધને ભણવાનો છે. ગાથાનાં ભણતર કરતાં આ શ્લોક પુરાતન હશે, કેમકે તે ખાબેની અવસ્તાઈ શહાદતો મોબુદ છે; ગાથામાં તે ખાબે કશો ઇશારો નથી તેનો કાંઈ મુજકો નથી. વળી આ શ્લોકની મતલબ અહુ ઉંડી જણાય છે. તેના શબ્દોના અર્થો સમજી શકાય એવા છે, અને હરેક લીટીનો તરબુમે થઈ શકે છે, પણ આ તરબુમે સઘળા અલ્યાસીઓ એકસરખો કરતા નથી; તેઓ એકેકથી જુદા પડે છે. આશરે એક ડગ્ગન ચા તેથી પણ વધારે તરબુમાઓ થઈ ચુક્યા છે. છેલ્લામાં છેલ્લો તરબુમે એરવદ ખુ. એ. પાવરીએ કીધો છે તે પણ જુદો છે. આવી ગોચા ભેદો અર્થવાળી, ગોચા ખુદાસનાસીઓ માટેજ હોય તેવી આ ખંદગી છે.

આ અધું દેખાડે છે કે યથા અહુ વધર્યોની ખંદગી ભેદ-ભરેલી શૈક્ષીમાં રચાયલી છે, અને તે જે મહત્તા તેની ભારે ખુબી. ધરાવતી ગણાતી આવી છે તે તેની ગુદ્ય ઇખા-રતમાંજ છે. તેને લીધેજ આ માંઘ મહામતાપી લેખાતું આવ્યું હશે. કહીમ રૂડા મંત્રો કાયદેમંદ ગણાયાં છે તેમનો એક ઉમદા નમૂનો આ ખંદગી છે, જેને માટે જાખજા એવી સ્તુતિ ગવાઈ છે કે—

“હોનવર તનને ખંચાવે છે;”—

“શીખનાર જે ખંતથી આ ખંદગીનો કલામ શીખે તો તે મોતથી ખચે છે;”

“આ ખંદગી સૌથી કૃતેહ આપનારી છે;”

“અતિશય અશોધવાળાં મને કરીને જો આ કલામ ભણુ-
વામાં આવે તો તે દાહુડે યા તે રાતે કોઇખી દુશ્મન
કે હુલ્મગાર, દુઃખ દેનાર કે ઇજા કરનાર, તે
ભણુનારને પોતાની આંખોથી નજરે જોઇ શકે નહિ,
તેમજ લૂટારાની ખરાખી તે ભણુનારને પોંહચી
શકે નહિ;”

“એ બંદગી ભણુયાથી ચોરો, દુશ્મનો, દેવપરસ્તો વગેરે
નાશ પામે છે.”

વળી પાછલા દસ્તુર સાહેબો લખી જાય છે કે ભૂલ વિનાની
એકજ સ્પષ્ટ હોનવરની બંદગી ૧૦૦ મરતબે ગાથા ભણુવા કરતાં
સરસ છે; તે વડે બહેશ્તમાં જઇ શકાય છે; તે જ્ઞાન અને
અંતાઃકરણને હિમ્મત આપે છે,” ઇત્યાદિ.

ખીજી બંદગી “અપેમ” છે, અને તે રાસ્તીની સ્તુતિમાં
રચાયેલી છે. જરતોસ્તી દીનનો મૂળ પાયો રાસ્તી
(૨) અપેમ યાને યાને સરચાઇ ઉપર છે, અને પયગમ્બર સાહેબ
સૂચિતા. પોતાની ભણી દીન જાહેર કરે તે આગમજ
અનેક ઇજાને માનનારા પાર્થોદકેશી ઇરાનીઓ
વચ્ચે જની શોધમાં તે સાહેબ નીકળ્યા હતા તે રાસ્તીજ હતી.
રાસ્તી તેજ પવિત્રાઇ છે. રાસ્તી પસંદ કરનાર, રાસ્તી એજિતયાર
કરનાર, રાસ્તીને અમલમાં મુકનાર ઇનસાન તનમનની પવિત્રાઇ
વિના તેમ કરી શકે નહિ. અને રાસ્તીની એવી ખુબીને લીધે
તેને “સૌથી સરસ નિયામત અને સુખ” ની ઉપમા આપી છે.
ઇજરનેનાં ભણુતરમાં જેમ યથાની તેમ અપેમની અને તેમ વળી
ત્રીજી કદીમ બંદગી

(૩) ચેંધે હાતાંમની ખુબી સમજાવવા માટેની શરેહ આપી
છે. આ છેલ્લી બંદગી પણ પુરાણી દાખલ ઓળખાતી આવી
છે, પણ તે તેની સાથવાળી પેહલૂની બંને બંદગીઓ જેવી
મહત્વની લાગતી નથી. વળી તેના કરતાં વધારે ધ્યાન ખેંચ-
નારી અને દાદાર હોરમજ્જહની પીછાનમાં રચાયેલી બંદગી તે

(૪) હુક્ષત્રો તેમાઇ નામની છે, જેનો અર્થ અને ભાવાર્થ ખુલ્લો અને અસરકારક છે. જેમકે—

“પાદશાહી સર્વોત્તમ પાદશાહ હોરમજ્જને ખચીત હોજો!
હોરમજ્જ કે જે પોતે સૌથી સરસ અશોધ છે, તેની
સેવામાં અમો મન લગાડિયે છિયે; તેને અમો કબુલ
રાખિયે છિયે; તેને અમો પોતાનો કરી ગણિયે છિયે.”

ઉપત્રી અંદગીઓની ઉત્તમતા, મોટાઇ, ખુબી વગેરેને માટે વીરપરદ વગેરે અનેક ભણતરોમાં એવું જણાવવામાં આવેલું છે કે “ખીજી કાંઈપણ વચ્ચે બોલ્યા વગર, અથવા વચ્ચેમાંથી કાંઈ મૂકી દીધા વગર ભણાતી ત્રણ અંદગીઓ” તે આ હોનવર, અપેમ અને યેંધે હાતાંમ છે, તેઓ પેહલી યાને સૌથી પુરાણી અને પેહલા દરજ્જાની તથા વળી સંપૂર્ણ અંદગીઓ છે. વળી ત્યાં ખીજી જે કાંઈ જણાવવામાં આવેલું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે એકત્રી હોનવરનીજ નહિ પણ તેની જોડવાળી ખીજી બેઉ અંદગીઓ પણ ગાંધને ભણવામાં આવતી હતી. આ ઉપરથી જણાય છે કે જેમ ગાથાના કલામો તેમ આ અંદગીઓ પણ ગવાતી હતી અને ગાંધને ભણવામાં આવતી હતી. કદીમ જમાનાનાં ભણતરો ગાયનમાં રચાયલાં હતાં તેની હિંદુઓના વેદ અને બુદ્ધ લોકોના ગાથાનાં ભણતરો ગવાહી આપે છે.

આ સઘળી અંદગીઓ તે માંધવાણી છે—તે માંધ રપેંત છે. તેમની ખુબી એ છે કે તેઓ પાછળી અંદગીઓ જેવી માત્ર ભણી જવાની નથી, પણ કાવ્યમાં રચાયલી હોવાને લીધે તેમને ગાંધને ભણવાની છે—તેમને એક પણ શબ્દ કે અક્ષર છોડી દીધા વિના કે ખોટો ઉચ્ચાર્યા વિના સ્પષ્ટ રીતે ભણવાની છે. તેમ થાય ત્યારેજ તેઓ જે ખુબીઓ ધરાવતી લેખાઇ છે તે ખુબીઓ જાહેર થવા પામે, યાને જે ફાયદાની ઉમ્મેદ હોય તે ખરેખર આવતી ગણાય. આ બધાંનો આધાર તે ભણનાર ઉપર છે, કે જે તે કામને માટે યોગ્ય રીતે લાયક થયેલો હોવો જોઈએ. આ અંદગીનાં ભણતરો ભણનારા “માંધવન” કેહવાતા હતા,

કે જેમનો પેશો માંથના કલામો ગાવાનો હતો. તેમ કરવાનો તે ગાયકોનેજ હક મળતો હતો.

આ અથવા એવાંજ ખીજાં માંથવાણીનાં ભણતરો કાંઈ સૌ કોઈને શીખવવામાં આવતાં હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે ખોરદાદ યશ્તમાંનાં માંથના સંબંધમાં હોરમજ્દ જરતોશ્તને એવું દર્શાવતો જણાય છે કે—

“અય જરતોશ્ત, આ માંથ (મંત્ર) છોકરાવાળા આપ, અથવા એક ભાઈ કે જેની જોડે ખીજે જન્મેલા હોય, અથવા ત્રણ પંથવાળા તથા નેક નામીના ગુણવાળા આશ્રવન (કે જે હીનદાર, અશો, નામીયો અને તમામ દર્જોને જેર કરનારો હોય તે) સિવાય ખીજા કોઈને તું શીખવતો ના.” (ખો. ચ૦, ૬૦ ૯).

આ સઘળા માંથવાણીના નમૂના છે—તે બહુ કઠીમ માંથ સ્પેંતના દાખલા છે. હવે અશો જરતોશ્તનાં હોરમજ્દ યશ્ત ગાથા પણ માંથવાણી ગણાય છે, અને મંથનાં માંથ. તેટલા માટેજ હોય તેમ તે સાહેબને “માંથવાણીનો ખનાવનાર” (“હુધ-માંથ”)

ખરેક કરીને વખાણ્યો છે. પણ તેની સ્વેદી ગાથાવાણીના માંથ ઉપર આપણુ આવિયે તે આગમજ અવસ્તાવાણીના ખીજા ભાગોમાં આપણુ ખોળ કરવી જોઈએ અને ત્યાં કોઈ પવિત્ર માંથ હોય તેમની નોંધ લેવી જોઈએ.

હોરમજ્દ યશ્ત ખીજી યશ્તો કરતાં વધારે મોતેખર ભણતર લખાવું જોઈએ, કેમકે તેમા ખીજા માંથ સ્પેંતનો કોઈપણ ઇજ્જોની નહિ પણ એકલા અહુર-ઉપથે ગ. મજ્દનીજ યાદ અને આરાધના જેવામાં આવે છે. આ યશ્તના છેવટના ભાગમાં માંથ સ્પેંતને ત્રણ રીતે ઉપયોગમાં લેવાનું જણાવ્યું છે, જેમ કે (૧) માંથ સ્પેંતને મનથી ખરાખર સમજવા માટે જોઈતી હુશિયારી, (૨) માંથ સ્પેંતને સમજ્યા પછી તેને યાદ રાખવા માટે જોઈતી અક્રલ, અને (૩) માંથ સ્પેંતને સમજીને તથા યાદ રાખીને

પછી ભણવાને માટે જોઈતી જખાન (ની ચાલાકી). આ રીતે હોરમજ્જદ તરફથી ભણનારને હુશિયારી, અક્કલ અને જખાનની ખજેશ થાય છે તેની વખાણ ગાવામાં આવે છે. હવે આ માંથ સ્પેંત તે કંઈ માંથવાણી છે તે આ યશ્તના શુરૂઆતના આખા ભાગમાં વિસ્તારીને જણાવવામાં આવ્યું છે, અને તેનેજ આધારે આપણુ ખાતરીથી કહી શકીએ કે તે ભાગ માંથવાણીનો છે, અને તે ઘણો મોતેખર ભાગ છે, કારણ કે તેમાં અશો હોરમજ્જદનાં નજ્દીક સીતેર નામોની લાંબી ટીપ આપવામાં આવી છે. આ ભાગમાં હોરમજ્જદ અને જરતોશ્ત વચ્ચેના થોડાક સવાલ જવાબ ખુલ્લા પાડવામાં આવ્યા છે. જે કે ગાથાવાણીમાં જરતોશ્તે પુછેલા સંખ્યાબંધ સવાલો મધેના એકનો પણ જવાબ હોરમજ્જદ તરફથી મળ્યો હોય એવું પયગમ્બર સાહેબ જણાવી ગયા નથી, તોપણ ગાથા પછીના જેમ વંદીદાદ તેમ ઇજ્જને અને વીસ્પરદનાં ભણુતરોમાં તેમજ યશ્તો જેવાં વધારે પાછળાં ભણુતરોમાં પણ જરતોશ્ત તરફથી પુછવામાં આવેલા સવાલોના જવાબ હોરમજ્જદ તરફથી આપવામાં આવ્યા હોય એવું જણાય છે. આવા સવાલ જવાબનાં આ ભણુતરો મધેનું એક હોરમજ્જદ યશ્ત છે, અને આપણુ જોઈ શકીએ છીએ કે તે એકલા હોરમજ્જદનીજ આરાધના અને યાદનું ભણુતર છે, માટે તેને લગતા કલામો શુદ્ધ માંથવાણીના વર્ગમાં મૂકી શકાય તેવા છે.

આ યશ્તમાં જરતોશ્તે શુરૂઆતમાંજ જે પ્રશ્ન પુછ્યો છે તે માંથ સ્પેંતની ખુબી જાણવા માટેનોજ માંથ સ્પેંતની હતો. તેણે જાણવા માંગ્યું કે માંથવાણીના ખુબી. અનેક ખુબીવાળા ભાગો છે તેઓ મધેનો કયો એવો ભાગ છે કે જે સૌથી સરસ હિમ્મત આપનારો, ફતેહ આપનારો, ખોરેહમંદ, અસરકારક, તનદુરસ્તી આપનાર, ખુરાઓ તરફથી પોંહયતી ખરાબીઓને તોડનાર, મનને મદદ કરનાર, તથા જ્ઞાનને પાકીજગી બક્ષનાર છે ? આ સવાલ ખુલ્લું સૂચવે છે કે જરતોશ્તે જાણવા માગેલી સર્વે ખુબીઓ અને ફાયદાઓ માંથ સ્પેંત ધરાવી શકે છે માટે

તેવાં પવિત્ર વચનો કયાં કયાં છે તે જાહેર થવાં જોઈએ.

આનો ખડુ ટુંકો જવાબ હોરમજ્જ આપે છે, અને તે એ કે “અમે અમેશાસ્પંદોનાં નામે”; એટલે હોરમજ્જ અને કે હોરમજ્જ પોતાનેખી અમેશાસ્પંદોમાં અમેશાસ્પંદો. શામેલ રાખીને કહે છે કે આ સઘળા સાત અમેશાસ્પંદોનાં નામે ઉપલી સઘળી ખુખીઓ ધરાવનારાં છે.

અહીં આ ઉપરથી આપણે એમ નથી સમજવાનું કે હોરમજ્જ પોતે ખરેખર એક અમેશાસ્પંદ છે, અને અમેશાસ્પંદોનાં નામે તે સૌથી સરસ માંઘવાણી છે; કારણ કે દુરતજ જરતોસ્તે પુછેલા ખીજ સવાલ ઉપરથી જણાય છે કે હોરમજ્જ પોતે કાંઈ ખરેખર અમેશાસ્પંદ નથી, અને જોયોને છ અમેશાસ્પંદો તરીકે અવસ્તાવાણીમાં માન સાથ યાદ કરવામાં આવ્યા છે તેમનાં નામે માત્ર ભણવા કે યાદ કરવાનું તે સાહેબ પોતાના પયગમ્બરને ફરમાવતોજ નથી. આ ચશતમાં વધારે આગળ વધતાં (ફ૦ ૨૫ માં) જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ જોતાં બેહુમન, અહીંબહેશત, શેહુરીવર, સ્પંદારમદ, ખુરદાદ અને અમેરદાદ એ સઘળાને માટે હોરમજ્જ જરતોસ્તેને કહે છે કે તેઓ “મારી પેદાયશ” છે. આમ જોતાં અમેશાસ્પંદો હોરમજ્જથી નિરાળા છે, અને તેઓનો પેદા કરનાર તે સાહેબ પોતેજ છે. છતાં ગાથાની માંઘવાણીમાં પયગમ્બર સાહેબે આપણને શીખવ્યું છે કે આ સઘળા અમેશાસ્પંદો તે કોઈ જુદી શક્તિઓ રૂપે નથી, પણ તેઓ દ્વાદાર હોરમજ્જના પોતાના નીતિગુણ છે અને તે સાહેબમાંજ ભળેલા છે.

હવે જ્યારે જરતોસ્તે પોતાના પેહલા સવાલનો જવાબ મેળવ્યો ત્યારે તેને તે ખાતરી ભરેલા જરતોસ્તે પુછેલાં લાગ્યો હોય એમ જણાવું નથી. અમેશાસ્પંદો સવાલો. બેગાં હોરમજ્જનાં નામને યાદ કરીને તે તે સાહેબને આરાધતો કે સંબોધતો નથી. તે તો નીચલી મતલબનો સીધો સવાલ પુછે છે અને તે હોરમજ્જનેજ

પુછે છે—અમેશાસ્પદાને હોરમજ્જમાં લાળી ગયલા સમજીને હોય તેમ પુછે છે કે:—અય અશો હોરમજ્જ, તારું તે નામ કે જે સૌથી સરસ, સૌથી શ્રેષ્ઠ વગેરે છે તે હું મને કહી સંભળાવ, કે જે મારી હુશિયારીથી હું સમજીને, મારી અકલ્પથી યાદ રાખીને, અને મારી જાણથી લાગીને, હું તે નામની ધરતીથી દેવાને, ધરાળ માણસોને, જાદુગરોને અને પરીઓને એવાં જેર કરું, એવાં કમજોર અને નાતવાન બનાવું કે તેઓ મધેનું કોઈખી મને દુઃખ નહિ દે.

આ સીધા સવાલના જવાબમાં હોરમજ્જ જરતોશ્ત આગળ પોતાનાં નામોની એક ટીપ મૂકે છે, જેમાંનાં હોરમજ્જ હસ્તી વીશ મૂખ્ય છે આ સઘળાં નામો અહીં રજુ કરવા કે પાછાં ઉતારવાની આપણી મતલબ નથી; પણ એટલું તો કહીશું કે એ નામો યાદ કરવાથી લાણુનારને હિમ્મત આવે છે, અને તેનું મન પોતાના પેદા કરનાર તરફ આપોઆપ ખેંચાય છે. આમાંનાં સૌથી પેહલાં નામ તરીકે હોરમજ્જ કહે છે, કે હું “હૈયાત છું;” યાને જેઓ એમ કહેતા હોય કે જગતના પેદા કરનાર જેવું કોઈ છેજ નહિ, પણ તમામ જાનદાર કે નિર્જીવ ચીજો આપોઆપ હસ્તીમાં આવેલી છે, તે ખોટું છે. આ નામ ઉપરથી અનેક ધજ્જોને માનવા, આરાધવા અને મદદે બોલાવવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે જેમ અમેશાસ્પદાને તેમજ ધજ્જોને અને તેજ રીતે તમામ પેદાયશોને એકજ પરમશક્તિએ બનાવેલા છે, કે જે કોઈજ નહિ પણ હસ્તી ધરાવનાર હોરમજ્જ છે.

હોરમજ્જ જરતોશ્તને ગણાવેલાં નામો મધેનાં ખીજા નામ મુજબ તે સાહેબ સર્વવ્યાપક છે, એટલે હોરમજ્જનાં નામો તમામ સૃષ્ટિમાં તે પોતે ફરી વળેલા છે. —તે પોતે કાણુ છે. જગત તેણે પેદા કીધેલું છે માટે જગતમાં તેનું અમૂક ઠામ ઠેકાણું હોઈ શકેજ નહિ. જગત તેનામાં સમાયેલું છે. તે સઘળે છે—તે સઘળું છે—સઘળું તેનું છે—સર્વેમાં તે વસે છે. એ રીતે જોતાં જેમ અમેશાસ્પદો

અને ઇજ્ઞા જેવી શક્તિઓમાં તે છે તેમ ઇનસાનોમાં પણ તે છે. છતાં કોઈપણ શક્તિ કે કોઈપણ ઇનસાન તે તે નથી.

હોરમજ્જદ યશ્તમાં જણાવેલાં ખાકીનાં નામો તરફ જોતાં અશોઈ, અક્રલ, ડાહપણ, વૃદ્ધિ, એ બધું જેમ હોરમજ્જદ છે, તેમ વળી “ખિન હરીફ,” “જિંદગીનો બક્ષનાર,” “પેદા કરનાર,” “અજીત,” અને “મહાજ્ઞાની,” એ સઘળાં હોરમજ્જદનાં નામો છે. તે સર્વ શક્તિમાન છે. (ઇજ્ઞા ૪૩-૪.)

આગળ ચાલતાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ હોરમજ્જદનું એક નામ “વૃદ્ધિ કરનાર માંથ” છે. હવે વૃદ્ધિ કરનાર માંથ-વાણીને એક ખીજાં ઉકાણું (વંદો, પરં ૧૬, ૩૦ ૧૪) હોરમજ્જદના રવાન યાને જાનની ઉપમા આપી છે, માટે તે ઉપમાને હોરમજ્જદના આ “વૃદ્ધિ કરનાર માંથ” નામથી ટેકો મળે છે. વળી તે સાહેબનું એક ખીજું નોંધવાજોગ નામ આ છે કે તે પોતે રોશની છે—કુલ જગતની જે રોશની તે હોરમજ્જદ પોતે છે.

હવે આ સઘળાં નામો યાદ થવાં જોઈએ. હોરમજ્જદ જરતો-સ્તને કહે છે કે જે શપ્ત આ સઘળાં નામો માંથવાણીનો એક દિવસે કે રાતે કે હર વખતે ભાણે, ઘરમાંથી મોતેબર વિભાગ. કે ગામમાંથી કે દેશમાંથી બાહર નીકળતી વેળા આ નામોનું સ્મરણ કરે, તો તેમ કરનારને દેવ દરજ્જા કે દુશ્મન ઇજ્ઞા કરી શકે નહિ. આ ઉપરથી જોવાનું છે કે કેટલીક વેળા આપણને અમૂક ઇજ્ઞાનાં નામોનું સ્મરણ કરવાની તાકીદ આપવામાં આવે છે, અને તેમને નામનાં પાટિયા ચોહડાવાનું આપણ સાંભળીએ છીએ, તેવું કશુંએ કરવાને બદલે હોરમજ્જદ યશ્તમાં આપેલાં તે સાહેબનાં નામોનું સ્મરણ કરવું વધારે લાભકારી અને વધારે લાયક ગણાવું જોઈએ. એકજ ખુદા છે; તે અહુરમજ્જદને નામે જાણીતો છે, તેને અશો પયગમ્બરે સૃષ્ટિના પેદા કરનાર દાખલ પેહલો બાહર કીધો છે, તે સદા રક્ષણ આપે છે અને ખીજા સઘળા ઇજ્ઞા અમેશાસ્પંદો તેનીજ પેદા કીધેલી શક્તિઓ છે, ત્યારે તેવી પેદા કીધેલી શક્તિઓના

પિતાને છોડી દઈને તેની કોઈપણ પેઢાયશથી રક્ષણ ચાહવાની ખાલેશ કરવી બેજા છે—તે હોરમજ્જનું બળ નહિ પીછાની શકવાની નબળાઈ છે—તે તો ખુદા પરસ્તીને બદલે “પેઢાયશ પરસ્તી” જેવું કામ થઈ પડે. આવી ઈજ્જત પરસ્તીના પક્ષકારોને માટે હોરમજ્જ યશ્ત મધેનો છેલ્લો ફકરો અર્થસૂચક છે, કે જેમાં આ ભણુતર રચનાર જણાવે છે કે—“જે પ્રમાણે હજાર માણસો એક માણસની ઉપર ચોકસી રાખી શકે છે તે પ્રમાણે હાદાર હોરમજ્જનાં નામો તેમનું સ્મરણ કરનારને દેવ દરજ્જે અને દુરવંદો અને પાપી માણસોના અને ગનામીનોના હુમલા સામે રક્ષણ આપે છે.” (હોર૦ ચ૦, ફ૦ ૧૯). આ સઘળાં નામોની આરાધનાને લગતા જે માંધ્ર તે પવિત્ર માંધ્રવાણીનો એક ભાગ છે.

હવે અવસ્તાવાણીના ખીજા અનેક ભાગોમાં હોરમજ્જ અને જરતોશ્ત વચ્ચે ઘણા સવાલ જવાબો થયેલા હોરમજ્જ અને જણાવેલા છે, પણ તે ભાગો માંધ્ર સ્પેંતના જરતોશ્ત વચ્ચેના વર્ગમાં મૂકી શકાય—ચાને તેઓ પવિત્ર માંધ્ર-સવાલ જવાબ. વાણી જેવા લેખી શકાય તેટલી બધી ઉંચ પંક્તિના તે નથી લાગતા. એ ભાગો વળી અશો જરતોશ્તના પોતાના રચેલા નથી તેથી પણ તેમના તરફ આપણું લક્ષ વધારે ખેંચાતું નથી. જગતના પેદા કરનારને તેના પયગમ્બરને નામે સવાલો પુછાય અને હોરમજ્જ તેમના જવાબો આપે—પછી તે ગમે તે બાબતના સવાલ જવાબ હોય—તો તેટલેથીજ તેવાં ભણુતરની કીમતમાં માંધ્રવાણી તરીકે ઓળખાવા જેવો વધારો ગણી શકાય નહિ. પ્રથમ તો ખુદ સવાલ પોતેજ વજનદાર હોવો જોઈએ, અને તેનો જવાબ હોરમજ્જ શો આપે છે તે જાણવા માટે ભણુતર ભણુનારનાં મનમાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. એકબારગી સવાલનો જવાબ નહિ અપાયો હોય તોપણ ખુદ સવાલમાંજ હોરમજ્જ તરફનો જવાબ બેમાલૂમ રીતે સમાયેલો જણાઈ આવે, તો તેવાં બેઠી ભણુતર સ્વાભાવિક રીતે આપણું લક્ષ ખેંચી રાખે, અને તેનાં રહસ્યનો ઉંચો ખ્યાલ

આપણાં મનમાં પેદા કરે. તેવા ભેદી અર્થસૂચક સવાલો ગાથા-વાણીમાં છે, કે જે ખરેખરી માંથવાણી કંઈ પ્રકારની હોય તેનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. તેમાં જરતોશ્તે પુછેલાં સંખ્યાબંધ સવાલો આપણુ જોઈએ છિયે, કે જેમાંના એકનો પણ જવાબ હોરમજ્દ તરફથી ફરી વળેલો પયગમ્બર સાહેબ પ્રમાણિકપણે જણાવી જતા નથી, તોપણ માત્ર તે જવાબ વિનાના સવાલો પોતેજ કેવા મોતેખર છે, અને આપણાં જિગરનાં ઉંડાણમાં કેવા ઉતરી જાય છે, અને કેવા આપણને ઇતેખર ખનાવીને ગોચા એમ સૂચવે છે કે આવા સવાલોના જવાબ આપણા અંતઃકરણ-માંથીજ નીકળવા જોઈએ અને તે આપણે પોતેજ શોધી કાઢવા જોઈએ !

આપણે આગળ ઇશારો કરી ચૂક્યા છિયે કે જરતોશ્તને માંથવાણીનો ખનાવનાર કહ્યો છે (સફે ૩૭). હવે જ્યારે એમ છે ત્યારે તો જરતોશ્ત પછીના કોઈપણ અવસ્તા માંથ હોય, પણ માંથવાણી હોઈ ન શકે. આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે પયગમ્બર જરતોશ્તને તમામ માંથવાણી તથા હીનનાં પવિત્ર કલામ સાંભળાવવામાં આવ્યાં હતાં (ફર૦ ચ૦ ૬૦ ૯૧). એટલે કે દ્વાદાર હોરમજ્દ સાથે જરતોશ્તને હીન યાને કાયદો જાહેર થાય તે આગમજ થયલી ગયખી, યાને મનકલ્પિત, મુલાકાત વેળા આ કાયદો ખામેના સર્વે પવિત્ર કલામો હોરમ-જ્દ તરફથી તે સાહેબના પેગામી સરૌશ મારફતે પોંડ્યાડવામાં આવ્યા હતા, અને આ ખુદાઈ જ્ઞાન (યાને સરૌશ) જરતોશ્તે બેહુમન (યાને અફલ)ની મારફતે સાંભળી લીધા હતા અને તેમ કરીને તે પોતે તે જ્ઞાનથી વાકેફ થયો હતો, અને ત્યાર-બાદ તેણે તે કલામો દુનિયાનાં લોકોમાં જાહેર કરીધા હતા, કે જેમને માટે જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ કલામોવાળી “માંથવાણી સારી રીતે અને પૂર કાબેલ્યતથી તથા ડાહ્યપણથી રચેલી છે” (વીસ્પ૦ ક૦ ૧૯, ૬૦ ૨). અને વળી એમ પણ તાઠીદ આપવામાં આવેલી છે કે “જો કોઈ હુમદીન કે ભાઈ કે દોસ્ત અફલની શોધમાં નીકળ્યો હોય તો તેને પવિત્ર માંથ ચાહ

કરાવવા અથવા શીખવવા,” (મોટી હુપ્તન ચશ્ત કં ૧ કં ૬). કેમ કે આ માંધવાણી તે હીનનો કલામ અને હીનનું ક્રમાન છે. તે કલામો જરતોશ્તની રચેલી ગાથાવાણીમાં જળવાયલા છે. તે કલામો જગતમાં આશકારા કરવા માટે જરતોશ્ત હોરમજ્દની પરવાનગી અથવા મદદ માંગે છે. જરતોશ્તની આગમજ અનેક હીનદાર મહા પુરૂષો થઈ ગયા હતા, જેઓએ દુનિયાને ફાયદો થાય એવાં આબાહીનાં અને નેક મનશનીનાં પોતાનાં કામોને લીધે “સોબ્યંત” નું ઉપનામ મેળવ્યું હતું તેવા નવ સોબ્યંતોનાં નામો આપણી કને મોજુદ છે, અને પોતાને તેવા દશમા સોબ્યંત ગણુવા ગણુવવાની જરતોશ્તની ખાહેશ જણાય છે (ઈજં હા, ૨૮, કં ૯).^૧ તેવા એક સોબ્યંત દાખલ દુનિયાનાં લોકોને હોરમજ્દની હીનનો પેગામ પોંદ્યાડનાર થવાની તેની ખાહેશને પરિણામે ગાથાવાણીનાં ગાયનો રચાયલાં હોવાં જોઈએ.

ત્યારે તેવાં જે ગાયનો તે “માંધવાચ”-માંધવચન-માંધવાણી છે; તેજ માંધ સ્પેંત—પવિત્ર મંત્રો છે; ભૂત પક્ષી કે દેવદેવી કે જાદુ ટોણા જેવી કોઈપણ ખુરી ચીજને યાદ નહિ કરતાં, ખુરા લોકો યા તેમની ખુરાઈને યાદ નહિ કરતાં, તેમનાથી દુનિયાની આબાહીના માર્ગમાં ખલલ નહિ થવા દેતાં, તેમની નાખુદીની ઇચ્છા કરવી, તેમને હટાડવા કે મારવા માટે હોરમજ્દની યાદ ધરવી, તેને આરાધવો, તેની પરસ્તેશ કરવી, અને તે માટેનાં ગાયનો ગાવાં, વચનો ઓચરવાં, પવિત્ર માંધ યાને મંત્રો ભણુવાં, તેજ માંધવાણી છે. ભલી હીનનાં કે ભલા તરીકાનાં કે હોરમજ્દને પીછાણુનારાં લોકોના ખચાવ અને સુધારા વધારા અને ઉન્નતિ તથા ખુલંદીને માટે જેઓ જગતના પેદા કરનારને યાદ કરે છે, તેનીજ આરાધના કરે છે, તેનીજ મદદ માંગે છે, તેનીજ પરસ્તેશની જરૂર ખતાવીને તેનો ફેલાવો કરવા ઇચ્છે છે, અને એ રીતે ખદ માણસો તથા તેમનાથી હસ્તીમાં

૧. શેઠ ખ. ૩. કામાનું જરતોશ્તનામું—એરવદ તેં હીં અંકલેસરીઆએ પ્રગટ કરેલી બીજી આવૃત્તિ પાનું ૧૮૩-૮૪.

આવતી ખદીના માર્ગથી દુનિયાનાં ભુલાં પડેલાં લોકોને પાછાં ફેરવી સીધા અને ખુદા પરસ્ત માર્ગ ઉપર તેમને લાવવા માટે જેઓ પ્રયત્ન કરી ગયા છે તેઓ “સોબ્યંત” છે, અને તેવાંઓનાં રચેલાં જે વચનો તે માંથવાચ યાને માંથવાણી છે. ઉપલાં અને એવાંજ ખીજાં નેકી નીતિનાં કાર્યો ખજાવી હોરમજ્જને ખુશનૂદ કરવા અને અંતે તેનાં રોશન રાજ્યમાં તે સાહેબને જઈ મળવાની ખાહેશ ધરાવતા હોય તેઓજ “માંથવાક” યાને પવિત્ર મંત્રો જાહેર કરનારા હોય છે—તેઓનાંજ મૂખમાં માંથવાણી હોય છે. જેમ સઘળાં મંત્રો પવિત્ર હોતાં નથી, તેમ તે ભણનારા સઘળા લોકો “માંથવાક” હોતા નથી. એ ઉપરથી તમે જોશો કે સઘળાં અવસ્તાઈ ભણુતરો માંથવાણી નથી. તેઓ પવિત્ર હશે, પણ માંથવાણી સાથી વધારે પવિત્ર છે. જે ખરું ભણુતર તે માંથવાણી છે; દુનિયાના કાયદા માટેનું જે ભણુતર તે માંથવાણી છે.

આ અને એવીજ ખીજી ઉંચ નેમોને નજરમાં રાખીને અરેશો જરતોસ્તે ગાથાવાણી રચી છે, કે જેના ઘણા ખરા કલામોની ઉંચી નીતિને માટે, ઉંચા આદર્શોને માટે, બિનસ્વાર્થિ તથા પરમાર્થિ હેતુઓને માટે તેમની જાખજા તારીફ થઈ છે અને તેમને “પવિત્ર માંથ”ની લાયક ઉપમા મળી છે. તેમાં છે તેવો ભુલાંદ હેતુ અવસ્તાવાણીના ખીજા ભાગોમાંથી થાડોજ મળી શકે. આમ કહીને તેવા ભાગોને હું તરછોડવા કે ઉતારી પાડવા માંગતો નથી, પણ તે સર્વેમા ગાથાના કલામોની સરસાઈ દેખાડી આપવા માણું છું.

ગાથાઈ કલામો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કાવ્યો છે તેટલા માટેજ તે પવિત્ર છે; તે પાક અને નેક અને ફાયદેમંદ વચનો છે તેટલા માટેજ તેમને આપણુ વખાણિયે છિયે, ભણિયે છિયે, ચાહ કરિયે છિયે અને તેમનો ફેલાવો કરવાને આતુરતા ધરાવિયે છિયે. એ માંથવાણી જરતોસ્તનો ધર્મ હતી—એ માંથવાચ જરતોસ્તી મજહૂબનો અર્ક છે—એ માંથવાણીની સાદાઈ, સચ્ચાઈ અને પ્રમાણિક નિષ્ઠાને લીધેજ હજારો વર્ષોથી જરતો-

શતનો ધર્મ આજસુધી જીવતો જાગતો અને વખણાતો રેહવા પામ્યો છે. હોરમજૂદની હસ્તીના, સ્તુતિના, મદદગારીના સંજ્યાખંધ કલામોથી ગાથાવાણી ભરપુર છે, માટેજ આપણે તેને “પવિત્ર માંધ” ગણીએ છીએ, અને પાછળી અવસ્તાવાણી-માંથી મળતા એજ ઉમદા મતલબના કેટલાક કલામોને પણ આપણે માંધવાણી ગણવા અને ભણવા અને માન આપવાની કદી પણ ના પાડીશું નહિ. સારાંશ એજ કે હોરમજૂદની પાછાણ અને પરસ્તેશના જે જે કલામો ગાથાવાણીમાં છે અને અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં છે, તે સઘળા માંધ સ્પેંત છે—માંધવાચ છે. તેમના થોડાક નમૂના આપીને આપણે આ વિષય ખતમ કરીશું.

માંથવાણીના થોડાક કલામો.

“અય હોરમજ્જહ! જ્યારથી તને મેં મારી આંખમાં રાખ્યો છે ત્યારથી હમેશાં સર્વેથી પેહલો, પાક મનશનીથી પરસ્તેશ કરવા લાયક, ભલાં મનનો પિતા, રાસ્તીનું ખરૂં મૂળ, તથા આ દુનિયાનાં તમામ કામો ઉપર સાહેબી ભોગવનાર તરીકે મેં તને ગણ્યો છે.” (ગાથા: ઇજ્જને હા ૩૧, કંકરો ૮.)

“સંપૂર્ણ મનશની, અય હોરમજ્જહ તારી છે, દુનિયાને ખનાવવાની મીનોષ અક્રલ તારી છે, જે શણ ઉદ્ધોગથી પોતાની જિંદગી ગુજારે અથવા જે ઉદ્ધોગી નહિ હોય તેને માટે (ઘટતો બદલો મેળવવાનો) માર્ગ તેં મુકરર કીધો છે.” (ગાથા: હા ૩૧, કં ૯.)

“અય હોરમજ્જહ! જ્યારે પેહલાં તેં તારી વિચાર શક્તિથી તમામ જ્ઞાનદાર ચીજો તથા તેઓને માટેના કાયદા ખનાવ્યા, ત્યારે તેં અમને હાડમંદ જિંદગી તથા અક્રલ બક્ષી, તે સાથે વળી કામ કરવાની શક્તિ તથા ધર્મનાં ફરમાનો આપ્યાં.” (ગાથા: હા ૩૧, કં ૧૧.)

“ખાલેસ પરસ્તેશ કરનાર તરીકે રાસ્તીની મારફતે તથા ઘણીજ ને નિયતથી, અય હોરમજ્જહ! તને હું પોતે હરદમ યાદ કરું છું, કે તેથી હું મારી મોરાદ મુજબનું ધારેલું કામ પાર પાડું. તારા તરફથી, અય હોરમજ્જહ! હું તારાં દર્શન અને દીન બાબે તારી સાથ વાતચીત એવી બે બક્ષેશ માગું છું.” (ગાથા: હા ૩૩, કં ૬.)

“અય હોરમજ્જહ! તને હું પુછું તે તું મને ખરૂં કહેજે, કે જમીન તથા આસ્માનને નીચે પડી જવાથી કોણુ ટેકાવી રાખે છે? પાણી તથા એરવરો કોણુ ખનાવ્યાં? પવનને તથા વાદળાને કોણુ ઝડપ બક્ષી? કોણુ, અય હોરમજ્જહ! ભલાં મનનો પેદા

કરનાર છે?” (હા ૪૪, ક્રં ૪.) “કિયા કારીગરે રોશની તથા અંધારૂં ઝનાવ્યું? કિયા કારીગરે ઉંઘ તથા જાગ્રતી ઝનાવી? કોણે સહુવાર, ખપેર તથા રાત પેઢા કીધાં?” (હા ૪૪, ક્રં ૫.) “કોણે માટે આ ખુશહાલી ઉપજાવનારી દુનિયા તેં પેઢા કીધી?” (હા ૪૪, ક્રં ૬.) “મારૂં રવાન કયી લલાઈ અથવા નેકીથી ખુશહાલી પામશે, કે જેથી તે પોતાની મોરાદ હાંસેલ કરે?” (૪૪-૮.) “જે માણસો સાથે હું વાતચીત કરું છું તેઓમાં રાસ્ત કોણ છે અથવા દુષ્ટ કોણ છે—તે બેમાંથી કોણની તરફ ગનામીનો છે—તે બેમાંનો કયો શબ્દ પોતે હારેમન જેવો છે—જે દુષ્ટ મને તથા તારી નિયામતોને વગોવે છે તે શા માટે ગનામીનોને લગતો ગણાતો નથી?” (૪૪-૧૨.)

“અય હોરમજ્દ! જ્યાં સુધી હું તને વખાણું છું તથા તારી કીર્તિનાં ગાયન ગાઉં છું ત્યાંસુધી તારી પાદશાહીની શોભામાં તથા તેને માટેની ખાહેશમાં હું મશબુલ થાઉં છું.” (૪૩-૮.)

“મને બોધ આપનાર તરીકે, અય હોરમજ્દ! તને હું પસંદ કરું છું.” (૪૬-૩.)

“અય હોરમજ્દ! રાસ્તી અને નેક મનશનીની મારફતે તારી ભક્તિના ફાયદાકારક, મજબૂત તથા ઉસ્તવાર માર્ગો તરફ પોંદ્યોને હું તારી ઉપરજ મારૂં ચિત્ત લગાડું છું; માટે તું મારી રેહનુમાઈ કર અને મારો મદદગાર થા.” (૫૦-૭.)

“અય હોરમજ્દ! મારા ખેશીઓએ તથા ફરમાન ધર-દારોએ મને છોડી દેવાથી હવે હું કયી જગાએ વળણ લેઉં-કયી તરફ જાઉં? ધંધાદારીઓ કે દેશના પાપી જીલમગારો, એઓ-માંનું કોઈખી મને રાજી રાખતું નથી; ત્યારે હવે, અય સાહેબ! હું તને કેવી રીતે ખુશહાલ કરીશ?” (૪૬-૧.) “જ્યારે મેં એ ઝિના જાણી ત્યારે, અય હોરમજ્દ! હું ધણોજ નામુરાદ થયો. મને દુક સંપત્તિ છે, તેમજ વળી મારા સાથી પણ થોડાજ છે; માટે હું તને નમનતાઈથી અજ્ઞ કંઈ છું કે તું મારી આ હાલત ઉપર નેગાહ કર, તથા જેમ એક દોસ્ત ખીજ દોસ્તને દિલાસો

દઈ શકે તેમ તારી તરફનો દિલાસો હું માગું છું. રાસ્તીની મારફતે ભલાં મનની દોલત (કેમ હાંસેલ કરવી તે) તું મને શીખવ.” (૪૬-૨.)

“જ્યારે કોઈ દુષ્ટ માણસ કીનો લેવાને મારી ઉપર ડોળા કકડાવે ત્યારે, અય હોરમજ્જહ! મને તથા મારા લાગતાવળગતા-ઓને (તારા સિવાયે ખીજે) કિયો શખ્સ ખચાવ આપશે?” (૪૬-૭.)

“અય હોરમજ્જહ! રાસ્તીની મારફતે તારી ખાહેશ તૃપ્ત કરવાને હું ઈચ્છું છું; મારી અક્રલ તથા મનશ્નીનો ઠરાવ એજ છે.” (૪૬-૧૮.)

“જ્યારે તને, અય હોરમજ્જહ! દુનિયાની પેદાયશમાં સૌથી ગ્રહતો મેં જોયો ત્યારે તને મેં ખર્ચીત આખાઈ કરનાર ગણ્યો.” (૪૭-૫.)

“જે કામ, જે સખુન, તથા જે ભક્તિને લીધે અમેને અમરપણું (યાને મીનોઈ જંહાનનું સુખ), રાસ્તી, હકુમત તથા સુખાકારી મળે છે તે, અય હોરમજ્જહ! સૌથી પેહલાં તને હું અપણું કરું છું.” (૪૮-૧.)

સરોશ અને મેહર

તેમનાં નામો અને કામો સંબંધી નવા
ખુલાસાવાર અર્થો અને ટીકા રૂપી
નવી સમજણ.

મીં ધનજીશાહ મેં માહન કૃત
“Discourses on Iranian Literature” મધેનાં
“સરોશ” અને “મેહર” બાબેનાં બે લાખણોનો
ગુજરાતી તરજુમો.

તરજુમો કરનાર:—પા. બ. દેશાધ.

ખુલાસો.

—૧૫૬:૦:૩૩—

પારસી પંચાયતના ત્રસ્ટી સાહેબોની ફરમાશથી, સરજી ૭૦ ૭૦ જરતોશ્તી મદ્રેસાના વિદ્યાર્થીઓની આગળ, મીં ધનજી-શાહ મેહુરજીભાઈ માહન, એમ. એ., એલ.એલ. બી., એડવોકેટ, હાઇકોર્ટ, મુંબઈ, એઓએ સન ૧૯૦૬ ના માર્ચ માસમાં તેમના અભ્યાસમાં મહત્ત્વગાર થઈ પડે એવી બાબતો ઉપર ઇંગ્રેજીમાં ચાર ભાષણો આપ્યાં હતાં. આમાંનાં બે નીચલી ઉપર હતાં:—

Lecture II.—Exposition regarding Knowledge and Inspiration—or *Sraosha*.

Lecture III.—Exposition regarding Love—or *Mithra*.

યાને—

ભાષણ બીજું—જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો—અથવા સરોશ.

ભાષણ ત્રીજું—પ્રેમ સંબંધી ટીકાફી બયાન અથવા મિથ્ર (મેહર).

ઉપલા બંને ભાષણોનો ગુજરાતી તરજુમો આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. સરોશ તથા મેહુરના સંબંધમાં જે સામાન્ય માન્યતા છે તે ઉપર નવી રોશની ફેંકનારાં, અને એ બંને શબ્દોના અર્થોની નવી સમજણ આપનારાં આ બંને ભાષણો હોવાથી, તેમનું ગુજરાતી ભાષાંતર જરતોશ્તીઓને માટે જાણવાજોગ થઈ પડશે, એવા હેતુથી રાહજુમાએ માજદયસ્નાન સભાએ આ તરજુમો સેહલ સલીસ અને શુદ્ધ ઇબારતમાં કરવાનું કામ મીં પાં બં હેશાઈને સોંપ્યું હતું તે મુજબ યથા શક્તિ તે બજાવવામાં આવ્યું છે.

મીં માહને પોતાનાં ભાષણોવાળાં પુસ્તકના હીખાચામાં જણાવ્યું છે કે આ ભાષણોમાં આપેલા વિચારો છેવટના નથી અને વિષયોની આપવામાં આવેલી સમજણ સંપૂર્ણ નથી, તોપણ ત્યાં જે સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે તેમને અનુસરીને આગળ વધવાને વિદ્યાર્થીને ખની આવે અને ખરી ખિના પોતાની મેળે શોધી કાઢવાને તેમને મહત્ત્વગાર થઇ પડે એવા ધરાહાથી, ઉપલાં ચારે ભાષણો આપવામાં આવ્યાં હતાં. અને રાહુનુમા સભાએ તેવાજ ધરાહાથી ઉપર જણાવેલાં ખંને ભાષણો કે જે રસિલાં અને મનન કરવાજોગ છે તેમનો તરજુમો પોતાને ખર્ચે છપાવી જરતોશ્તીઓના ઉપયોગને માટે પ્રગટ કર્યો છે.

મુ'ખધ, તાં ૪ થી ઑગસ્ટ ૧૯૩૧.

શીરીન કે. ન. કાખરાજ,

રા. મા. સભાની સેક્રેટરિ.

જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો

અથવા

સરોશ.

૧૯૭૭

આગમજથી જાહેર કીધા પ્રમાણે આજ સાંજે તમારા ધર્મની કેતાબોમાં જ્ઞાન અને બશારત બાબે જે ખુલાસો મળી આવે છે તે વિષે તમારી સન્મૂખ મારા વિચારો હું જાહેર કરવા માગું છું. આ ખુલાસા સાથે મેં સરોશનું નામ જોડ્યું છે, કે જે શબ્દ જ્ઞાન અથવા બશારતનો ખ્યાલ ઉભો થતો સૂચવે છે, તે, જુદા જુદા જે જે ફકરાઓમાંથી આ બોલ (સરોશ) મળી આવે છે તેમનાં પૃથક્કરણ અને એકીકરણ ઉપરથી દેખાડી આપવાની તજવીજ કરીશ. મને લાગે છે કે આમ સાબેત કરવા જતાં મારું કામ મુશ્કેલ થઈ પડશે, કારણ કે ચાલતી આવેલી રૂઢિ પ્રમાણેના આ શબ્દનો અર્થ, તેમજ કેટલાક ભણેલા ફર્કાગ બનાવનારાઓએ તેનો જે ખુલાસો આપ્યો છે તે, બતાવે છે કે સરોશ એક ફરેશતો છે કે જેનું અમૂક કાર્ય આ દુનિયામાં તાબેદારીનો વધારો કરવાનું અને એશમ નામના ગુસ્સાના દેવની સામે લડત ચલાવવાનું છે. ચાલતી આવેલી રૂઢિ પ્રમાણે પેહલવી જબાનમાં રચાયેલાં અને બીજાં પાછળાં લખાણોમાં સરોશ ને બીજાં કામો બજાવતો પણ દેખાડવામાં આવ્યો છે, પણ અવસ્તાઈ અસલ લખાણોની સમજણ આપવામાં તો મારી જાણ પ્રમાણે ધર્માલ્યાસીઓએ સરોશ શબ્દનો અર્થ એકસરખી રીતે “તાબેદારી” નોજ કીધો છે. પણ સરોશનો હું જે અર્થ ઉઠાડવા માગું છું તે ખરો છે એમ સાબેત કરવાની કોશિશ કરતી વેળા હું જેમ આડકતરી

૫૮ જ્ઞાન અને અશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

તેમજ સીધી (ચાને વાસ્તવિક) એ અને રીત વાપરીશ. હું
ખતાવી આપીશ કે જુદા જુદા અસલ ફકરાઓમાં જ્યાં જ્યાં
સરોશ નામ આવે છે ત્યાં ત્યાં તેનો અર્થ “ તાબેદારી ” નો
કરવા જતાં મોટે ભાગે તમે તેની અફલ પસંદ મતલબ ઉઠાડી
શકતા નથી, અને ખીજા હાથ ઉપર આ શબ્દનો અર્થ જે
“ જ્ઞાન ” નો લેશે તો ઉપર ઇશારો કરેલા ફકરાઓનો ખરો
ભાવાર્થ સમજી લેવાને તમે પુરતા શક્તિમાન થઈ શકશો.

પાછળાં ધાર્મિક સાહિત્યમાં, કે જ્યાં સરોશ ઇજ્જના
સંબંધમાં અલંકારિક ઇશારાઓ મળે છે ત્યાં આ ઇજ્જને કયા
કયા અગત્યનાં કામો ખજાવતો વર્ણવવામાં આવેલો છે તે હું
સૌથી પેહલાં ખતાવવા માગું છું. ત્યાં તમને એવું જણાવવામાં
આવેલું છે કે સરોશ રાત દાહડો આલમનાં લોકોની પાસખાની
કરે છે. હવે જે સરોશનો અર્થ “ તાબેદારી ” નો લઈએ તો
“ તાબેદારી ” રાત ને દાહડો ઇનસાનની તકેદારી કેમ કરી
શકે તે હું સમજી શકતો નથી. પણ એને ખદલે એમ સમજે
કે સરોશની સમજણ તમે જ્ઞાન અથવા અશારતની ઉઠાડો
છો, તો પછી તમે કહી શકશો કે જે ઘણી જ્ઞાની હોય અથવા
જેના ઉપર અશારતની અક્ષેશ થઈ હોય તે જેમ દિવસે તેમજ
રાતે સલામત છે, કારણ કે તે પોતાનાં જ્ઞાનનાં ખજાની પોતાની
સામે આવનારી કોઈપણ મુશ્કેલીઓની સામે થઈ શકે. વળી
તમે ખીજી રીતે એમ સમજે કે સરોશ દાદાર હોરમજ્જનો
પેગામી છે, અને તેની મારફતે હોરમજ્જ પેગમખર જોગો ખુદાઈ
પેગામ મોકલે છે. આવી કોઈપણ અશારત “ તાબેદારી ” માર-
ફતે મળી શકતી નથી, પણ જ્ઞાનથી તેમ ખની શકે છે, માટે
તમે જે સરોશનો અર્થ અશારતનો લેશો તો તમે કહી શકશો
કે ઇનસાન ખુદા તરફનો પેગામ પોતાનાં જાતી જ્ઞાન (હૈડાંની
હુશિયારી) થી અથવા જેને આપણુ સાધારણ રીતે “ અશારત ” નું
નામ આપિયે છિયે તે વડે મેળવી શકે છે. વળી સરોશ અગત્ય
કરીને ઉંઘતી વેળા ઇનસાનનું રક્ષણ કરે છે એમ પણ તમને
સમજાવવામાં આવે છે; પણ સવાલ એ છે કે ઉંઘમાં પડેલો

માણસ તાબેદારી શી રીતે બજાવી શકે? તે ઉંઘતો હોય તે વેળા તાબેદારી મારફતે તેને કોઈપણ જાતનું રક્ષણ શી રીતે મળી શકે? પણ ધારો કે આનો જવાબ તમો એવો આપો કે આ તો અલંકારિક ભાષા છે અને એની સમજણ તો એવી હોવાની છે કે જ્યારે આદમી તદ્દન ગભરાઈ ગયો હોય અથવા મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો હોય ત્યારે સરોશ તેને પનાહ આપે છે. હું માનું છું કે જ્ઞાન અથવા બશારતની મારફતે ઇનસાન આવી પડેલી મુશ્કેલી વેળા ખરી પનાહ મેળવે છે, પણ તાબેદારીની મારફતે તે તેમ કરી શકતો નથી, એમ તમો કબુલ કરશો. અહીં હું એક પણ થોભીશ, મેં આ થોડાક જાણવાબેગ વિચારો તમારી આગળ મારા વિષયના હીખાચા દાખલ રજુ કીધા છે, અને મારી ખાતરી છે કે સરોશ શબ્દનો ભાવાર્થ સમજાવવા માટે તેના ટેકામાં હું જે દલીલો તમારી સન્મુખ રજુ કરવા માગું છું તે ઉપર તમો નિષ્પક્ષપાત લક્ષ આપશો.

પ્રથમ હું આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમજાવીશ. હું માનું છું કે સુ-સંભળવું એ ધાતુ ઉપરથી આ નામ બનેલું છે અને તેનો બોલેબોલ અર્થ “સંભળેલું” અથવા “સંભળવાનું” હોય તે” એવો થાય છે, તે બાબતમાં સઘળા અભ્યાસીઓ એકમત છે. એ પ્રમાણે “સ્રઝ્ઞાષ” (સરોશ) શબ્દનો અર્થ મૂળમાં સંભળવા માટેનો મનસ્થ જ્યાલ થતો હતો તેને ત્યારબાદ સંભળવાના આકાર ધરાવનારા પદાર્થોનો કરવામાં આવ્યો, અને છેલ્લે એ અર્થને વધારે લંબાવીને સંભળનારે મેળવેલું જ્ઞાન અથવા તેને મળતી બશારતનો કરવામાં આવ્યો. હું એમ સાબિત કરવા માગું છું કે આ ભાવાર્થ ઉપર આવવામાં વ્યુત્પત્તિ અથવા ભાષાશાસ્ત્રના કોઈપણ નિયમનો લંગ કરતો નથી. હું ફક્ત એટલુંજ સૂચવું છું કે આ શબ્દોનો મૂળ અર્થ કે જે પ્રથમ મનકલ્પિત હતો તેને, કોઈ ચીજનો આકાર ધરાવનાર પદાર્થોનો કરવાનું બંધબેસતું લાગ્યાથી, પાછળથી છોડી દેવામાં આવ્યો હતો. તોપણ અવસ્તાઈ લખાણોમાં તમને એક ફકરો એવો જણાશે કે જ્યાં સરોશ શબ્દનો અસલ અર્થ સંભ-

૬૦ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

ળવું એવો કરવામાં આવ્યો છે. ઇજ્જનેના ઋપ મા હાના પ મા ફકરામાં “સૈરઑર્ષમ્” શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ માત્ર મન કલ્પિત સાંભળવું એવો થાય છે, તોપણ તેનો અર્થ સામાન્ય રીતે “તાબેદારી” કરવામાં આવતો તમારા જોવામાં આવશે. મજ્જુર ફકરો અસલમાં આ પ્રમાણેનો છે:—

“અન્ન ક્વક્ષ્યા હ્યન્ન મોઘં પ્રઑર્ષાત્ સ્પન્તોતેમો,
વયે સુઘંદ્યાઘં હ્યત્ મરેતઑઘંયો વહિશ્તમ્
યોઘં મોઘં અહ્માઘં સૈરઑર્ષમ્ દાન્ વયસ્યા
ઉપાન્નિમન્ હુઠિર્વાતા અમરેતાતા

વંદ્મહેઉષ્ મન્યેઉષ્ બ્યઑઘનાઘપ્ મજ્જહાઑ અહુરો.”

અહીં જરતોશ્ત પોતાના શ્રોતાજનોને ખુલ્લું એમ જાહેર કરે છે કે “હું તમને કોઈક વાત એવી કેહવા માગું છું કે જે સાંભળવા યોગ્ય છે. હું તમને એમ નથી કેહવા માગતો કે હું જે કાંઈ કહું તે તમારે માન્ય રાખવું. ના—હું તમને તેજ કેહવા માગું છું કે જે ઇનસાનો સાંભળે તો સાફ એવું હોરમજ્જે જાહેર કીધેલું છે.” આ ઉપરથી તમે જોશો કે અહીં તાબેદારીનો ખ્યાલ વચમાં લાવવાનું કશું કારણ નથી. ઉપલા ફકરામાં આવેલા “સૈરઑર્ષમ્” શબ્દનો અર્થ જેઓ “તાબેદારી” નો કરે છે તે એવું અનુમાન ખેંચવાને કારણ આપે છે કે “જેઓ જરતોશ્તના તાબામાં રહે છે તેમને સુખ અને અમગી હાંસલ થાય છે.” હવે પ્રથમ તો જરતોશ્તનાં કોઈપણ શિક્ષણમાંથી વાજખીની રાહે આવું અનુમાન ખેંચી શકાતું જ નથી, કારણ કે તે સાહેબ તો પોતાના સાંભળનારાઓને હંમેશા એમજ કેહતો રહ્યો છે કે તમોએ કોઈએ હું જે કાંઈ કહે તેને તાબે થવાનું નથી, પણ તમારી ખુદ્દિ જે કેહ તેને તાબે રેહવાનું છે. તે સાહેબ જે કાંઈ માગે છે તે એટલુંજ છે કે તેના સાંભળનારાઓએ તેના સખુનો ધીરજથી સાંભળવા. તે પોતાના શ્રોતાજનોને સદા એમજ કહે છે કે હું જે કાંઈ કહું તેનાં ખરાં ખોટાંનું તોલ તમારી અફલ વાપરીને કરજો અને તે પ્રમાણેજ વર્તજો. ખીજા હાથ ઉપર ઉપલા ફકરાની સમજણ ખુલ્લી એવીજ

ઉઠે છે કે સુખ અને અમગીં લોકોને લલાં મનથી બળવેલાં કાર્યો મારફતે મળે છે—પણ જરતોશ્તના સમુનો તરફ તાબેદાર રેહવાનું તે કાંઈ પરિણામ નથી. ગાથાવાણીના ઉપલા શ્લોકોનો જે અર્થ ઉઠાડવાનો છે તે એ છે કે ધનસાનેને માટે સાંભળવા અને મનન કરવા જોગ સર્વેથી ઉત્તમ અને લાભકારી ધડા આ છે કે લલાં કામો મારફતે માણસ અમગીં હાથ કરે છે.

ગાથામાંથી આ ફકરો તમો સન્મૂખ મેં રજી કીધો તે આગમજ સ્ત્રોત શબ્દના ધાતુ ઉપરથી નિકળતા તેના અર્થની ઉત્પત્તિ બાબે હું બોલતો હતો. એક પળમાં તમો જોઈ લેશો કે તાબેદારીનો વિચાર એ શબ્દના મૂળ અર્થ ઉપરથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો છે. માત્ર “સાંભળવું” એવા ખ્યાલને “નમનતાઈ અને તાબેદારીથી સાંભળવા” ના અર્થ સુધી લાંબાવવામાં આવ્યો છે, અને પાછળથી વળી “સાંભળવા” ના વિચારને “તાબેદારી” ની તરફેણમાં છોડી દેવામાં આવ્યો છે. હવે એક શબ્દના અર્થને તેના ધાતુ સુધી એવી રીતે લઈ જવો કે તમો છેવટે એવા સારાંશ ઉપર આવો કે તે શબ્દનો અસલ અર્થ સહંતર બેમાણુમ થઈ જાય, તો અસલ અર્થ શોધી આપવાની તમારી એ રીત સહંતર અસાધારણ ગણાય. તેમ છતાં અગરજો જ્યાં જ્યાં આ તકરારી શબ્દ (“સ્ત્રોત”) મળી આવતો હોય ત્યાં ત્યાં સઘળા ફકરાઓમાં તેનો અર્થ એકસરખી રીતે લાગુ પાડી શકાતો હોય તો ઉપલી રીતની સામે મને કશો વાંધો નથી. કોઈ કોઈ ફકરાઓમાં સરોશ બાબે જાહેર કરવામાં આવેલા વિચારો સાથ “તાબેદારી”નો અર્થ કેવી રીતે બંધબેસતો થઈ શકતો નથી, તે હું ઉપર શુદ્ધાતમા જણાવી ચુક્યો છું.

હવે હું આ તકરાર ખીજી રીતે સમજાવીશ. તમો જાણો છો તેમ અવસ્તાવાણીમાંથી મળી આવતાં નામોવાળા જીહા જીહા અનેક ઇજ્ઞામાંથી માત્ર એકલા સરોશનું જ નામ ગાથામાંથી મળે છે. એટલા માટે તમારી નજરમાં આ ઇજ્ઞા કાંઈક અગત્યતા ધરાવતો, અને ગાથામાં ભાર મૂકીને જાહેર કીધેલા કોઈક અગત્યના વિચારોની સમજ આપતો જણાશે. તાબેદારી

૬૨ જ્ઞાન અને અસારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

બેશક એક સદ્ગુણ છે, તોપણ જો તમે તમામ ગાથાવાણીમાં તપાસ કરશો તો તમને ઉદ્ધોગીપણાંની તરફેણમાં અને નિરુદ્ધોગી પણાંની વિરુદ્ધમાં ચાલુ કરમાનો મળ્યા કરશે, પણ ત્યાં “તાબે-હારી” ને અગત્યતા આપેલી તમારા જોવામાં આવશે નહિ. ખીજા હાથ ઉપર ગાથામાં “જ્ઞાન” ને મોટામાં મોટી અગત્યતા આપેલી તમને જણાશે. દરેક ચીજ વોહુમનો યાને ભલાં મનની મારફતે કરવા અને મેળવવાની હોય છે, અને તેમ કીધાથી “જ્ઞાન” સંપાદન થાય છે. જ્ઞાનના ફાયદા ગાથામાં ચાલુ દર્શાવવામાં આવ્યા છે, અને તે ઉપરથી તમે સેહુલથી સમજી શકશો કે તે ભણતરમાં સરોશનો અર્થ જ્ઞાનનો કરીને તેને એટલી ખંધી અગત્યતા કાં આપવામાં આવી છે.

તોપણ આ કિસમનાં ખીજાં છુટાંછવાયાં કારણો આ ઠેકાણે રજૂ કરી હું તમારો વધુ વખત રોકીશ નહિ, પણ અવસ્તાવાણીમાંથી અમૂક ફકરાઓ લઈને, અને ભેગા કરેલા તે સઘળા ફકરાઓ એક પછી એક તપાસીને, સરોશના લાગુ પડતા અર્થ ઉપર છુટી છુટી ટીકા કરીશ. સૌથી પેહલાં, ગાથા-માંથી મળતા ફકરા હું તપાસીશ.

ઇજનેના ૨૮ મા હાના ૫ મા ફકરામાં તમે નીચે મમાણે વાંચો છો કે—

“અષા કલ્પ ય્વા દરેસાની મનસ્યા વોહૂ વઝોંમ્ને
ગાતૂમ્યા અહુરાઈ સંવીજતાઈ સંરઝોષ્મ મજ્જાઈ”

યાને—“ઓ અષ! ક્યારે હું તને અને વોહુમનોને, અને ઘણાજ ફાયદેમંદ હોરમજ્જ માટેના તખ્ત સરોશને હું ખખરહારીથી જોઈશ?”

હવે આ ફકરામાં “સરોશ” ને ખદલે જો તમે “તાબેહારી” શબ્દ મૂકશો તો જાણે કે તાબેહારીને મેળવવા અને જોવાને માટે એક આદમીને કાંઈ જેહમત ખેંચવી પડતી હોય, અથવા અત્યંત ખાહેશ ધરાવવી પડતી હોય તેમ, જરૂરતોશ તાબેહારીને અષ અને વોહુમનોની જોડેજોડ મુકાયલી જોવાને ખડુ આતુર

હોય એવું તમને લાગશે. પણ જો તમે સરોશની જગા ઉપર “જ્ઞાન” શબ્દ મુકશો તો એ ફકરાની ઘણી ઉમદા અને અદ્ભુત પસંદ સમજ તમે ઉઠાડી શકશો. પોતે માથે ઉઠાવેલાં કાર્યોને ફેલાવો જગતમાં કરવા માટે જરૂરતોશત જે અક્ષેશની ચાલુ માગણી કરે છે તે જ્ઞાન અને અશારત છે, અને ઉપલા ફકરામાં તે જ્ઞાનને તે હોરમજ્જનનાં તક્ષવાળી બેઠકનું નામ આપે છે. જરૂર-તોશતનાં શિક્ષણ પ્રમાણે ધનસાનને માટે મરજીનાં છુટાપણાં પછી જે અવશ્યનું છે તે તેનું સાવધપણું—એટલે જે જ્ઞાન સંપાદન કરવું અને તેનો રૂડો ઉપયોગ કરવો—તે છે; તે તેની સર્જતને રૂપ લેવામાં સૌથી વધારે અવશ્યનું છે, કારણ કે જાણી જોઈને અને શુદ્ધ બુદ્ધિથી કીધેલાં કામોને માટેજ માનવીને જવાબદાર ગણેલો છે. અને અહીં મોટાઈમાં અને લલાઈમાં સર્વોપરિપણું મેળવવા માટે જરૂરતોશત લલા મન અને અશોધની અક્ષેશોની જોડેજોડ જ્ઞાનની શોધ ચલાવે છે, કારણ કે ઉપલા ફકરા મુજબ જ્ઞાન હોરમજ્જનું પોતાનું તક્ષ છે.

ધજ્જનેનાં ૩૩ મા હા ના ૫ મા ફકરામાં તમને નીચલા શબ્દો મળે છે—

“યસ્તે વીરપે મજ્જિત્તમ્ સચ્ચાપેમ્ જ્ઞાનયા અવંદ્ધહાનં
અપાનો દરંગો—જ્યાઈતીમ્ આ ક્ષયેમ્ વંદ્ધહેઉપ્ મનંદ્ધહો.
અપાલ્લ આ અરેજૂપ્ પથો યચ્ચ મજ્જહાઆ અહુરો પચ્ચતિ.

યાને “લલાં મનનાં રાજ્યમાં લાંબી જિંદગી હાંસલ કરવા માટે, અને નેકીના જે માર્ગમાં હોરમજ્જ વસે છે તે અશોધની મારફતે હાંસલ કરવા માટે જોઈતી મદદ મેળવવા થકી તારા સર્વોપરિ સરોશને હું મદદે બોલાવું છું.”

આ ફકરામાં જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે એની આગમજ ટાંકેલા ફકરાના વિચારને કાંધક રીતે મળતો આવે છે. જેમ આગળા ફકરામાં હોરમજ્જના તક્ષ અથવા બેઠક વિષે જણાવેલું છે, તેમ અહીં આ ફકરામાં હોરમજ્જ વસે છે તે મકાન બાબેનો ઉશારો છે. અને અહીં આ ફકરાનો અર્થ પુરેપુરો ખુલ્લો થાય

૬૪ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

છે. એક માણસ ભલાં મનનાં રાજ્યમાં લાંબી જિંદગી મેળવવા માટે યોતે હાંસલ કીધેલાં જ્ઞાન ઉપર ભરૂંસો રાખે, એટલે જે મગજની ખીલવણી માટે એક ધનસાન નામ કાઢે, તે હું માનું છું કે તમે સારી રીતે સમજી શકશો. પણ તાબેદારીના સંબંધમાં તમે એમ કહી શકો નહિ, કારણ કે તે તો જે થાય તે ગુપ્તગુપ્ત બેચા કરવાની ખુબી છે. મગજની બખરદારીને માટે નિખાલસ તાબેદારી કેમ નામના મેળવી શકે? અહીં, એટલે આ દાખલામાં પણ ત્યારે તાબેદારી કરતાં જ્ઞાનનો વિચાર ઘણા વધારે બંધબેસતો થઈ પડે છે કારણ કે અહીં સરોશની જગાએ “તાબેદારી” મુકો તો ઉપલા ફકરાનો અર્થ અફલકમાં ઉતરે તેવો થતોજ નથી.

હવે હું ઇજનેના ૩૩ મા હાનો ૧૪ મો ફકરો ટાંકીશ, કે જે આ પ્રમાણનો છે—

“અત્ રાતાંમ્ જરથુશ્ત્રો તન્વસ્તિત્ત્વ ખ્વ્યાઝ્ઞા ઉશ્તનમ્
દ્દાધતિ પઉર્વતાત્તમ્ મનંદ્વહસ્યા વંદ્વહેઉપ્ મજ્દાધ
ખ્વ્યાઝ્નદ્યા અપાધ યાચા ઉખ્વખ્યાચા સેરઝાપ્મ્ ક્ષઞ્ઞમ્યા.”

યાને “જરતોશ્ત યોતાનાં તનની જીવ જેવી વાહુલી નીતિરીતિ, અને ભલા વિચારથી મેળવેલી સઘળા માણસો ઉપરની સરદારી હોરમજ્દનું અર્પણ કરે છે, અને યોતાની વાણી અને કર્મને લગતું જ્ઞાન અને સત્તા અપને ભેટ આપે છે.”

આ ફકરામાં સરોશનો અર્થ “જ્ઞાન” કરવાની મેં એક-દમ છુટ લીધી છે. આ શ્લોકમાં એવો ખ્યાલ બેસાડવા માગ્યો છે કે જરતોશ્ત હોરમજ્દનું ફરમાન બજાવવા માટે યોતાની જિંદગી અર્પણ કરવા અને તેનો ભોગ આપવાને તૈયાર છે, અને અશોધની પુઠે મશગુલ રહેવા માટે યોતાનું જ્ઞાન વાપરવા થકી તૈયાર છે, અને શકભરેલી મતલબો પાર પાડવા માટે તે યોતાને મળેલાં જ્ઞાનનો ઝેરઉપયોગ કરશે નહિ. આને મળતોજ વિચાર ઇજનેના ૨૮ મા હા ના ૯ મા ફકરામાં જરતોશ્તે જાહેર કીધેલો છે, કે જ્યાં તે ભલાં મનની તથા અશોધની તેમજ જ્ઞાનની

અક્ષેશો મેળવવા માટે ખરાં દિલની પ્રાર્થના કીધા પછી ગંભીરાઇથી આમ જાહેર કરે છે કે—

“અનાઇષ્ વાઓ નોઇલ્ અહુરા મજ્જા.....

યાનાઇષ જરનઝમા.”

એટલે જે “અય હોરમજ્જા! આ અક્ષેશો મારફતે અમે તને દુઃખી કરીશું નહિ.” હવે એમ સમજે કે આ હાખલામાં તમે સરેશનો અર્થ તાબેદારીનો કરીને એમ કહો કે જરતોશ્ત પોતાની તાબેદારી રાસ્તીને અર્પણુ કરે છે, તો તે અહુજ નખળી ભાવના કેહવાય, કારણુ કે મારાં અનુમાન પ્રમાણુ તો રાસ્તીમાં યોગ્ય સત્તાધારી તરફની તાબેદારીનો સમાસ થઇ જાય છે.

ખીજે હાખલો ઇજેશનેના ૪૩ મા હાના ૧૨ મા ફકરાનો હું આપીશ, કે છે આ પ્રમાણુનો છે—

“હ્યત્યા મોઇ પ્રઓષ્ અઞ્મ જસો ફાક્ષેને

અલ્ તૂ મોઇ નોઇલ્ અસ્તુતા પધર્ચાઑઘઞ

ઉજરેદ્યાઇ પરા હ્યત્ મોઇ આ-જિમત્

સેરઓષા અખી માન્ન-રયા હુચિન્નો,

યા વી અખીષ્ રાનોઇઝ-યો સવોઇ વિદ્યાયાત.”

યાને “જ્યારે તેં મને ખાસ કરીને કહેલું છે કે રાસ્તીનો માર્ગ પકડવો, ત્યારે સાંભળવાને ઘટારત ન હોય તેવાં કામો કરવાને તું મને ના ફરમાવ, અથવા સરેશ આશીર્વાદ અને મોટી દોલત સાથે મારી નજીક આવે તે આગમજ [પયગમ્બર તરીકે] બાહેર પડવા તું મને ના ફરમાવ, કે જેથી કરીને તારા લડવૈયાઓને તેમનાં કામો માટેનાં ઇનામ હાખલ ફાયદો હાંસલ થાય.”

આ ફકરાનો અર્થ ખરાબર સમજવાને માટે એની આગમજના શ્લોકમાં જે કાંઇ કહેલું છે તેની મદદ લેવી પડશે. ત્યાં તમને જરતોશ્ત એવું કહેતો જણાશે કે ઇનસાનોમાં મારાં શિક્ષણોને ફેલાવો કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે, તો જો કે એ કામ સૌથી સરસ છે અને તે થવુંજ જોઇએ એવી હોરમજ્જાની ખાહેશ

૬૬ જ્ઞાન અને ખશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

છે. વળી તે વિશેષમાં એવું પણ કહે છે કે “(ધર્મનો ફેલાવો કરવાનાં) મારાં કામમાં ફતેહ મેળવવા માટે જે સખુનો ઉપર લોકો ધ્યાન નહિ આપે તેવા સખુનો બોલવાનું હું યોગ્ય ધારતો નથી.” તોપણ તે કહે છે કે “સર્વેથી સરસ બક્ષેશો સાથ સરોશ મારી આગળ આવી પાંહુચે ત્યાંસુધી થોભવાનું હું પસંદ કરીશ.” હવે અહીં જે સરોશની સમજણ આપણુ “તાબેહારી” ની ઉઠાવિયે તો આ ફકરાનો કાંઈ અર્થ ઉઠતોજ નથી; પણ મારી સૂચના મુજબ જે તમો તેનો અર્થ “જ્ઞાન” કે “ખશારત” નો કરશો તો તે ઉપરથી તમો ઘણી સારી સમજણ ઉઠાડી શકશો. હોરમજદે જરતોશ્તને ફરમાવ્યું હતું કે અશોધના માર્ગ ઉપર રહીને હીનના ફેલાવાનું કામ કરવું. આનો જવાબ જરતોશ્તે એવો આપ્યો કે “ઉતાવળે આગળ વધવું અને એવી બાબતો વિષે બોલવું કે જે ઉપર કોઈ કાંઈ ધ્યાન આપેજ નહિ, તો તે નિરૂપયોગી છે, કારણ કે મારે જે કાંઈ કેહવું છે તે હું પુરેપુરી રીતે સમજાવી શકું નહિ.” એટલા માટે જરતોશ્ત સરોશની સઘળી દોલત યાને “જ્ઞાન” સંપાદન કરી શકાય ત્યાંસુધી થોભવા માગે છે, કે જેમ થવાથી તે ભલાં મનની કોશેશથી ધાર્મિક બાબતો વિષેની તકરારમાં સામાસામી લડતી ટાળીઓ ઉપર ફતેહ મેળવવાને શક્તિમાન થાય, કે જે ફતેહ ખીજાઓ કરતાં તેનાં ચઢતાં જ્ઞાનથી તે મેળવી શકે.

આ વિષયના સંબંધમાં જે શ્લોક તમોને સમજાવવાની મેં હમણાજ કોશેશ કીધી છે તેમાં આવેલા અસુખતા શબ્દની હસ્તી ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું, કે જે શબ્દ સ્વઓષ શબ્દનો નકારવાચક છે. દરેક તરણુમો કરનારે વાપર્યો છે તેમ આ શબ્દ આ ઠેકાણે ક્રિયાપદરૂપે વપરાયો છે, જેનો બોલેબોલનો અર્થ “નહિ સંભળાયલો” અથવા “નહિ લક્ષ અપાયલો” એવો થાય છે. હું એમ સૂચવવા નથી માંગતો કે આ શબ્દ મારી તકરારને કોઈ રીતે ચઢિયાતી બનાવે છે. પણ જેઓ એમ કહેવા માગે છે કે “સરોશ” શબ્દનો અર્થ “તાબેહારી” થાય છે તેમને તે મદદ આપી શકતો નથી. ખરૂં જોતાં

આ શબ્દ અસલ લખાણમાં જેમ મળી આવ્યો છે તેમ લેતાં તે ક્ષઓષ (સરોશ)ના અર્થ ઉપર ખાસ અજવાળું પાડી શકતો નથી.

ધજ્જનેના ૪૪ મા હાનો ૧૬ મો ફકરો હવે હું રજુ કરીશ, કે જે આ પ્રમાણેનો છે—

“તલ્લ ધ્વા પેરેસા ઍરેમોધ વઑઆ અહુરા
કે વેરેધ્મ-જા ધ્વા પોધ સેંગ્હા યોધ હેન્તિ
ચિથા મોધ હાંમ અહુમખિષ્ રતૂમ્ ચીઞ્ઠિ
અત્ હોધ વોહુ સેરઑપો જંતૂ મનંઘ્હા
મજ્જહા અહ્માધ યહ્માધ વષિ કહ્માધચિત્.”

યાને—“હું તને જે પુછું તેનો તું મને ખરો જવાબ દેજે, અથ હોરમજ્જહ; તારાં શિક્ષણોના રક્ષણને માટે ફતેહથી મારનાર કોણ? ખંને દુનિયાઓને માટેનો એક ડાહ્યપણુ ભરેલો સરહાર મને ખતાવ, એટલા માટે કે જેનેખી તું પસંદ કરે તેને સરોશ લલાં મનની મારફતે આવી મળે.”

આ ફકરામાં પણ “સરોશ” ની જગા ઉપર “તાબેહારી” શબ્દ બંધબેસતો થઈ શકશે નહિ, કારણ કે તેમ જો થાય તો તમો એવા અક્ષલથી ઉલટા સારાંશ ઉપર આવી શકો કે જેનેખી હોરમજ્જહ ઇચ્છે તેને હોરમજ્જહની ખાસ મેહુરખાનીથી તાબેહારી આવી મળે—જાણ કે તાબેહારી સર્વ માણસ જાતમાં અવશ્ય હાજર હોતી ન હોય. પણ “સરોશ” શબ્દનો તરજુમો “જ્ઞાન” કરીને મુકશે તો તમને ઉપલા ફકરાનો ઘણો ખુલ્લો અર્થ મળી આવશે. જરતોશત ખંને દુનિયાના ફાયદાને માટે એક ડાહ્યપણુવાળો સરહાર જાહેર કરવાની હોરમજ્જહને અર્જ ગુજારે છે, કે જેથી કરીને લલાં મનના સાથી દાખલ જ્ઞાન તે ધણીને આવી મળે કે જેને તે ધરાવવાને લાયકનો હોરમજ્જહ ગણે.

ગાથામાં જે છેલ્લો ફકરો સરોશ બાબે મળે છે તે ધજ્જનેના ૪૬ મા હાનો ૧૭ મો ફકરો છે, અને તે આ પ્રમાણેનો છે—

“હહા વેસ્તા વહ્યેન્ સેરઑપા રાહંઘ્હો
થે વીચિનઑાલ્ હાથેન્ચ્યા અહાથેન્ચ્યા
હંધા મન્તૂ અપા મજ્જહાઑા અહુરો.”

૬૮ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

ચાને—“સરોશની મારફતે બક્ષેશો સાથે મેં સહા બંદગી નજર કીધી છે. હોરમજદ કે જે ખરાં અને ખોટાંનો તોલ કરે છે તે તે (ખિના) ઉપર લક્ષ આપે તો સાફ.”

અહીં આ દાખલામાં તાબેદારીનો વિચાર ખચીત બંધ બેસતો આવી શકે. જે “સરોશ”ની જગા ઉપર એ શબ્દ મુકેશો તો તમે એમ કેહવા માગતા જણાશે કે તાબેદારીની મારફતે હોરમજદને બંદગી અર્પણ કરવામાં આવે છે. તોપણ એટલું કહ્યા વિના ચાલવું નથી કે આ ફકરામાં સરોશની જગા ઉપર “જ્ઞાન” નો અર્થ કરેશો તો આ ફકરાની ઘણી સારી સમજણ તમે ઉઠાડી શકશો. તેમ કીધાથી આખા ફકરાનો અર્થ એવો થઈ શકે કે—“હોરમજદ, કે જે ખરાં અને ખોટાં વચ્ચેનો તફાવત સમજે છે તે આ ખિના ઉપર ધ્યાન પુગાડે કે તેની બંદગી સમજણ અથવા જ્ઞાનથી કરવામાં આવે છે; એટલે કે તેની પ્રાર્થનાનું કામ તેની ખુબીની યોગ્ય પીછાણ કરીનેજ કરવામાં આવે છે.” ગાથાના સઘળા ભાગોમાં જ્યાં જ્યાં “સરોશ” શબ્દ મળે છે ત્યાં ત્યાં તે એકસરખી રીતે એકજ અર્થમાં વપરાયો છે એવાં અનુમાનથી તમે કામ લેશો તો આ ફકરામાં પણ સરોશની જગા ઉપર “જ્ઞાન” નો અર્થ કરવાને તમે અચકાશો નહિ.

ગાથાના જે ફકરાઓમાં “સરોશ” શબ્દ અને તેનાં રૂપો મળી આવે છે તે અહીં પુરાં થાય છે. હવે પછી આખી સરોશ ચશ્ત (ઇજ્જતનેનો ૫૭ મો હા), તેમજ “સરોશ ચશ્ત હાદોખ્ત”ની તપાસ લગાર વિગતથી હું લઈશ. પણ તે આગમજ જ્યાં તમને “સરોશ” શબ્દ મળી આવતો હોય એવા ખીન્ના ફકરાઓની તપાસ હું લઈશ. ઇજ્જતનેના ૧ લા હાના ૭ મા ફકરામાં સરોશને લાગુ પાડેલા “અશિવત્,” “વૈરઘજન,” “ફાહત્-ગઝ્ઝથ” જેવા ગુણવાચક શબ્દો મળી આવે છે. તેમ જોતાં સરોશ “અપિ અથવા આશીર્વાદથી ભરપુર” જણાય છે, તથા વળી તે “ફતેહ-મંદ” અને “દુનિયાનો વધારો કરનાર” છે. હવે, જેઓ તાબે-

હારી જેવો સદ્ગુણ ધરાવતા હોય તેઓ ઉપર તે સદ્ગુણ આશિષ પાંચરતો કેહવાતો હોય, તેમજ વળી એ સદ્ગુણ કોઈ બીજાઓ ઉપર ફતેહ મેળવતો ગણાતો હોય, તો તે સામે હું વાંધો ઉઠાવવા ચાહતો નથી; પણ તાબેદારી કે જે હું આગળ કહી ગયો તેમ એક કાર્યસાધક નહિ એવો ગુણ છે, તે દુનિયાનો વધારો અને ઉન્નતિ કેમ કરી શકે તેની મને સમજ પડતી નથી. એટલા માટે “કાદત્-ગઅથ” જેવો ગુણવાચક શબ્દ તાબેદારીના ખ્યાલને અનુસરતો ગણાશે નહિ. તોપણ આ સધળા ત્રણ ગુણવાચક શબ્દો “જ્ઞાન”ને આખાદ લાગુ પાડી શકાશે. જ્ઞાનથી નિપજતા ફાયદાઓ વિષે અથવા જ્ઞાનની ફતેહમંદી વિષે તમારી આગળ લખાણથી વિસ્તારીને બોલવું તે વખતની ખરબાદી છે, કારણ કે જ્ઞાન તે બળ છે, અને તે બળની મદદથી તમે દુનિયામાં નડતી ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ ઉપર જીત મેળવવાને શક્તિમાન છો. અને છેલ્લું એ કે જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો આગળ વધતો ફેલાવો તમે જાણો છો તેમ એવા મૂખ્ય ગુણો છે કે જે વડે જગતમાં નામના મેળવી શકાય છે. આ પ્રમાણે તમે જોશો કે ઉપલા ત્રણ ગુણવાચક શબ્દો જે જ્ઞાનને લાગુ પાડવામાં આવ્યા હોય તો ઘણાજ બંધબેસતા છે, “તાબેદારી” ને માટે તમે એમ કહી શકો નહિ.

ધર્મનેના ૧૦ મા હાના ૧૬ મા ફકરામાં પાંચ ભદ્રી અને પાંચ ખુરી ચીજોની ટીપ આપેલી છે, તેમાં ખીજાઓ જોડે સરોશને ભલા વર્ગમાં અને સરોશથી ઉલટી “અસ્તુતિ”ને ખુરા વર્ગમાં મુકેલાં છે. પણ ત્યાં સ્વર્ગોપ અને “અસ્તુતિ”ને કોઈ ગુણવાચક શબ્દો તરીકે યા ખીજી રીતે ઓળખાવનારો ખુલાસો આપવામાં આવ્યો નથી, તેથી આ બંને શબ્દોના અર્થ ઉપર ઉપલા ફકરાથી કરી વધુ રોશની પાડી શકાતી નથી. તોપણ આના સંબંધમાં હું એમ કેહવા માગું છું કે જ્ઞાનને હાથ કરવા લાયક બાબત અને અજ્ઞાનપણને ઠપકો આપવા લાયક ચીજ ગણવામાં આવી છે.

૭૦ જ્ઞાન અને અશરત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

હવે હું ઇજ્જનેના ૨૭ મા હાના ૬ ઠા ફકરા ઉપર વિચાર ચલાવીશ, કે જે પાછો “વીસ્પરહ”ના ૧૨ મા હાના ૨ જા ફકરામાં ઉતારી લેવામાં આવ્યો છે. ત્યાં તમારા વાંચવામાં આવે છે કે—

“વંદ્નુષ્ સેરઓષો યો અપહે હયધતે માન્નરય હેય ઇધ યોધશ્વા અસ્તૂ.”

યાને “ભલો સરોશ કે જે અશોધની મોટી દોલત ધરાવનારો છે તે અહીં આ સાથ જોડાઓ!” જેમ ઇજ્જનેના ૪૩ મા હાના ૧૨ મા ફકરામાં, તેમ અહીં સરોશના સંબંધમાં જ્ઞાનની મોટી દોલત ખતાવી આપવા માટે “માન્નરયા” શબ્દો વપરાયલા તમે જોશો. અહીં સરોશને રાસ્તીની મોટી દોલત ધરાવનારો કહ્યો છે. હવે “તાબેહારી”ને પણ રાસ્તીની દોલત ધરાવનાર તરીકે ખતાવવામાં આવે, પણ ભાવના એ છે કે જ્ઞાનની મારફતે મેળવાતી રાસ્તીના કાયદા પ્રમાણે ચાલ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પુષ્કળ કાયદાઓની લાંબી હાર જ્ઞાન પોતાની જોડે લેતું આવે છે.

આ પછી ઇજ્જનેના ૫૬ મા હાના ૧ લા તથા ૩ જા ફકરાઓમાં એવી મતલબની અર્જી ગુજારી કરવામાં આવેલી જેવામાં આવે છે કે હોરમજ્જહની વખાણુ ગાવા માટે તથા પાણીઓ અને ફરોહરોને પ્રસન્ન કરવા માટે સરોશ આ જગાએ આવો! હું માનું છું કે આ ઉપરથી તમે એમ તો કેહશોજ નહિ કે હોરમજ્જહ અને ઇજ્જનેને મનાવવાને માટે તાબેહારીની હાજરીની જરૂર હોય. પણ તમે જે અવસ્તાઈ શિક્ષણોને મૂળ ભાવાર્થ ધ્યાનમાં રાખશો કે એક ભલું કામ સંખ્યાબંધ માર્થનાઓ અને ક્રિયાઓની ખરાખર છે, તો તમે એવાજ સારાંશ ઉપર આવશો કે અહીં જે ખાહેશ ખતાવવામાં આવી છે તે રાસ્તીનાં કામે ખજાવવા માટે જોઈતાં જ્ઞાનની તલખગારી છે, કે જે તલખગારી હોરમજ્જહ અને ઇજ્જનેની વખાણુ ગાવા અને તેમને સંતોખવા ખરાખર છે. અને એજ ભાવના વીસ્પરહના ૧૫ મા હાના ૧ લા તથા ૨ જા ફકરામાં વધારે ખુસ્તી થાય છે, કે જ્યાં હીનના હુકમ પ્રમાણે અને લાયક રીતે (“દાઈત્યનાંમૂ રશ્વનાંમૂ”)

લલાં કામો યજ્ઞવવા માટે અને નાલાયક કામો તર્ક કરવા માટે, અને નિરાશ્રિત લોકોને આશરો આપવા માટે તૈયાર રહેવાનું ફરમાન આપ્યા પછી, એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે કે— સરોશ ત્યાં હાજર હોય તો કેવું સાફ!—શા માટે સરોશની હાજરીની તલબ કરવામાં આવે? અહુરમજ્દની પરસ્તેશ માટે. અહીં તમે જોશો કે હોરમજ્દની નમૂનેદાર પરસ્તેશ શી હોય તે થોડા શબ્દોમાં બ્યાન કરવામાં આવી છે. તે એ કે લાયક કામો લાયક રીતે યજ્ઞવવાં અને ગરજાઉ લોકોની તાંગી દૂર કરવી, ઇત્યાદિ. અને આ કાર્ય યજ્ઞવવા માટે “તાબેદારી” તરફથી કોઈ પણ કિસમની ખાસ મદદ તમો શી રીતે મેળવી શકો? તમારી મતલબ પાર પાડવા માટે તમને જેની મદદની જરૂર છે તે જ્ઞાન છે. પેલો ધાર્મિક પ્રાર્થના કરનાર હોરમજ્દની નમૂનેદાર પરસ્તેશ કીધા પછી જે ચીજની ભારે ખાહેશ બતાવે છે તે તો જ્ઞાન છે. તેની જે બાંહેધી તે તો હોરમજ્દનાં ફરમાનો અને હુકમો વેહવાર રીતે યજ્ઞ લાવવામાં સમાયલી છે.

ધ્વજનેના ૬૦ મા હાના ૫ મા ફકરામાં એક પ્રાર્થના છે કે જે “દહુમાનનાં આફીનગાન” નો એક ભાગ છે, તેમાં પ્રાર્થના કરનાર એવી મતલબની ખાહેશ બતાવે છે કે “મારાં મકાન-માંથી સરોશ અસ્તુગિતને મારી કાઢો.” આ ફકરાની આસપાસના સંબંધ ઉપરથી મને એવું માનવાનું મન થાય છે કે આ ઠેકાણે એવી ખાહેશ રાખવામાં આવી છે કે “જ્ઞાન અજ્ઞાન-પણાંના અંધકારને દફે કરે.” હું આમ કહું છું તેનું કારણ એ કે ઉપલા ફકરામાં ખીજ જે ખાહેશો બતાવવામાં આવી છે તે સુલેહ કબ્રિયા કંકાસને દફે કરે, સખાવત બખીલીને મારી હટાવે, વગેરે, છે. તમો સારી પેઠે જાણો છો કે સઘળી જાતની ગેરસમજૂતીને લીધે સુલેહનો ભંગ થાય છે, માટે આવી ગેરસમજૂતીઓ દૂર કરવા અને શાંતિ મેળવવા માટેજ પ્રાર્થના કરનાર જ્ઞાનની તલબ કરે છે. વળી તાબેદારી એક એવો ગુણ છે કેજે એક મકાનના બાબમાં તેના કોઈ વડા તરફ બતાવવો જોઈએ. પણ અહીં સરોશ માટેની ખાહેશ ઘણું કરીને મકાનના સંબંધમાં

૭૨ જ્ઞાન અને અશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

અતાવવામાં આવેલી છે, માટે તેની સર્વેથી સરસ સમજણ એજ તમે આપી શકો કે તે મકાનમાં સુલેહ, સખાવત વગેરે સદ્ગુણો લાવવા માટેના ઇલાજ દાખલ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની ખાહેશ અતાવવામાં આવી છે.

વંદીદાહની ૧૮ મી પરગરહમાં એક સુંદર દ્રષ્ટાંતરૂપી કથા તમારા વાંચવામાં આવે છે, કે જેમાં સરોશને દુગ્ધ (દેવી) સાથે સવાલ જવાબ કરતો ચીતારવામાં આવેલો છે. આ કથારૂપી વાતચીતની મૂખ્ય મતલબ એ છે કે જેઓ પોતાની રાજ્યપુત્રી અને ઇચ્છાથી દુનિયામાં બહીનાં જોરનો વધારો કરે છે તે ઇનસાન પોતે છે, અને દુનિયામાંથી બહીનું જોર તોડી નાખવાનું જેમના હાથમાં છે તે પણ ઇનસાનજ છે. દુગ્ધ (દેવી) ગર્ભવંતી થાય છે અને બહીરૂપી બાળકોને જન્મ આપે છે (એટલે જે દુનિયામાં બહીનું જોર વધે છે.) તે ઇનસાનોની ભૂલને લીધેજ છે. અને તેજ રીતે ઇનસાનોનાં ભલાં કામોને લીધે, અને બુરાં કામોનો અટકાવ કીધાથી, દુગ્ધનો હુમેલ તુટી પડે છે. ઉપત્રી દ્રષ્ટાંતરૂપી કથામાંથી થોડોક અલંકારિક ભાગ કાઢી નાખીએ તો તેનો ભાવાર્થ એટલોજ સમજાય છે. હવે અહીં સરોશની જગા ઉપર તાબેદારીનો અર્થ લેવો બિલકુલ અશક્ય છે. નેકી અને બહીના સવાલ બાબે-તેમનાં કારણ અને અસર બાબે-“તાબેદારી” શી રીતે તકરાર ચલાવે અને હલીલ કરે? પણ જે કામ “તાબેદારી” કરી શકતી નથી તે “જ્ઞાન” અને “અશારત” બજાવી શકે. બહી કે જેને વંદીદાહમાં “દુગ્ધ” ને નામે ઓળખાવવામાં આવી છે, તેનાં કારણ અને અસર બાબે પોતાનાં જ્ઞાનની ખુદ્દિ પોતપોતાનાં મનમાં વાદવિવાદ અને હલીલ કરવા માટે વાપરવા માટે વંદીદાહનો રચનાર ઇનસાનોને વિનવે છે. ઉપત્રી દ્રષ્ટાંતરૂપી કથાવાળા ફકરાને જે તેના બોલેબોલના અર્થમાં લઈએ તો તે સમજણ વિનાની બકવાદ જેવો લાગે છે, પણ જે તેની બરાબર સમજણ ઉઠાડીએ છિયે તો તે એક ઉત્તમ નીતિમાન ધડો શીખવે છે, એટલે કે ઇનસાનો પોતેજ પોતપોતાની

ચાલચલાણ અને ચારિત્રના ઘડનારા છે, અને તેમ હોવાથી તેઓ પોતપોતાનાં કામોના જવાબદાર છે.

હવે ચરતોમાં જ્યાં જ્યાં “સરોશ” શબ્દ આવ્યો છે તે વિભાગ ઉપર આવતાં, હોરમજ્જ ચરતના ૯ મા ફકરામાં આપણને જે શિક્ષણ મળે છે તે પણ “સરોશ” નો અર્થ સમજાવવાની મારી લડતને ટકે આપે છે. ત્યાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જે ધણી રાત દાહડો હોરમજ્જની આરાધના કરે છે તેની મદદને માટે તથા તેની ખુશહાલીને માટે ખીજી ચીજો જોડે સરોશ આવે છે. હવે આ ખાખતમાં મારી તકરાર આ છે કે ‘તાબેદારી’ કે જે કાર્યરહિત ખુખી છે તે એક માણસ, કે જે મદદને માટે હોરમજ્જની ચાલુ આરાધના કરવા જેવી સ્થિતિમાં હોય, તેને તે મદદ આપીજ શી રીતે શકે? પણ જ્ઞાન તો કોઈપણ માણસને બેશક વેહવારૂ મદદ આપી શકે. અને આ ફકરામાં જ્યાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જે માણસ રાત ને દાહડો હોરમજ્જની સ્તુતિ ગાયા કરે છે તેની મદદે સરોશ આવે છે, તો તમો એમ કહી શકશો કે પેલા માણસની મદદે જે આવે છે તે જ્ઞાન અથવા ખશારત છે, એવું બતાવવાની તે ફકરાની મતલબ છે.

અધિ ચરતના ૧૬ મા ફકરામાં સરોશને અધિનો ભાઈ કહ્યો છે કે જેનો પિતા હોરમજ્જ છે અને જેની બેહન તે મજ્જદયસ્ની હીન છે. આ અલંકારિક ભાષા સરોશનો ખંધમેસતો અર્થ શોધી આપવામાં તમને બિલકુલ મદદ આપતી નથી, પણ હું એટલું તો કહી શકીશ કે આ જગાએ “સરોશ” ને “જ્ઞાન” ને બદલે વાપરવામાં આવેલો ગણવામાં ખોટું કાંઈ નથી, કારણ કે માજ્જદયસ્ની ધર્મ કે જે સર્વથી ઉત્તમ જ્ઞાનના અર્ક મિસાલ છે તેને સરોશ અને અધિની બેહનની ઉપમા આપી છે.

મેહુર ચરતના ૪૧ મા કર્માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મેહુર અને રશનુ કોલ તોડનારાઓનાં દિલમાં ધારતી પેદા કરે છે, અને તેજ વખતે સરોશ, “પોપણ કરનારો ઇજદ,” સઘળી દિશાએથી પવનની મિશાલ ફુંકે છે. હવે જો સરોશ તે ‘તાબેદારી’ હોય તો તમારે સમજાવવું જોઈએ કે ગુનેહગાર માણસોનાં

૭૪ જ્ઞાન અને અશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

દ્વિતમાં ધાસ્તી પેઢા કરવાનાં કામમાં મેહુર અને રશનુને સરોશથી ધરખમ મદદ શી રીતે મળી શકે. પણ જો તમે એમ કહો કે સરોશ તે ‘જ્ઞાન’ છે, તો આ ફકરાની મતલબ એવી ઉઠશે કે મેહુર અને રશનુ સરોશની મદદથી તકસીરવારોના ગુનાહના સંબંધમાં જોઈતી સઘળી સાક્ષી અને પુરાવા ભેગાં કરવાને શક્તિમાન બને છે, અને તકસીરવારો જ્યારે જાણે છે કે જેમનું કામ ગુનાહની તપાસ કરવા અને સજા આપવાનું છે તેઓની જાણમાં આપણા ગુનાહને લગતી સઘળી હકીકતો આવી ચુકી છે, ત્યારે તેઓનાં દ્વિતમાં ભય પેઢા થાય છે.

ઉપત્રીજ ચરતના પર માં અને ૧૦૦ મા ફકરાઓમાં પણ એવીજ મતલબનો ભાવાર્થ દર્શાવેલો તમે જોશો. પર માં ફકરામાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જેઓ દીનના કાયદા તોડે છે તેમને યોગ્ય શિક્ષા આપવામાં મિથ્ર (મેહુર) ને ખીજાઓ જોડે બહાદુર સરોશ મદદ આપે છે. આ દાખલામાં સરોશને “બહાદુર” ની ઉપમા આપવામાં આવી છે તે તરફ હું માત્ર તમારું ધ્યાન ખેંચવા માણું છું. તમે ‘તાબેદારી’ ને બહાદુરીની ખુબી ધરાવનારની ઉપમા તમારી કલ્પનાને ખેંચીતાણીને પણ આપી શકશો નહિ; પણ જ્ઞાન તે બળ છે, અને તે બળ જેઓ જ્ઞાની છે તેઓમા બહાદુરીનો વધારો કરે છે, એવો ખ્યાલ ગાથાવાણીમાં પણ ધણી સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે, કે જ્યાં હોર-મજ્જ તરફની એક કીમતી બક્ષેશ દાખલ જ્ઞાનનાં બળ માટેની ચાલુ માગણી કરવામાં આવતી જણાય છે. એટલા માટે મારી તકરાર આ છે કે આ ફકરામાં સરોશને ‘સુર’ વિશેષણ લાગુ પાડવામાં આવ્યું છે તે, તેમજ ખીજા ફકરામાં તેને ‘તખમ’ નું ખીજું વિશેષણ લગાડવામાં આવ્યું છે તે, “સરોશ” શબ્દનો અર્થ “જ્ઞાન” નો કરવાની મારી લડતને ટેકો આપે છે.

ફરવરદીન ચરતના ૮૫ મા ફકરામા સરોશનાં ફરોહરની સ્તુતિ ગાવામાં આવેલી તમને જણાશે, કે જેને ‘પવિત્ર,’ ‘બહાદુર,’ ‘માંયનાં તનનો,’ અને ‘હથિયાર ઉઠાવનાર’ કહેલો છે. ‘બહાદુર’ની ઉપમા જ્ઞાનને અથવા જ્ઞાની માણસને કેવી

સરોશ એટલે જ્ઞાન—“સરોશ યશ્ત હાદોખ્ત”ની તપાસ. ૭૫

સારી રીતે લાગુ પાડી શકાય તે મેં હમણાં જ ખતાવી આપ્યું છે, પણ તાબેદારી કે જે બહાદુરીનાં કરતાં નબત્તાને વધારે મળતી આવે છે તેને તે ઉપમા તેવી રીતે લાગુ પાડી શકાય નહિ. પણ ‘તનુ માંધ’ એટલે જે ‘માંધનું’ શરીર ધરાવતો’ અથવા ‘શરીર તરીકે માંધ ધરાવતો,’ એ ઉપમા મારા વિચાર પ્રમાણે સરોશને ત્યારેજ લાગુ પાડી શકાય કે જ્યારે તેની સમજ “જ્ઞાન” અથવા “ખશારત”ની ઉઠતી હોય. તમે કેહશો કે માંધ જ્ઞાનનું શરીર છે અને તે ઇનસાનનાં કામમાં આવે એવાં જ્ઞાનનો સમૂહાય છે. પણ મને ભય છે કે માંધને તાબેદારીનું શરીર ગણવાથી તમને કશો અર્થ મળવાનો નથી. હવે સરોશને હથિયાર ઉગામતો કેહવામાં આવે છે તેની સમજણ એ છે કે જ્ઞાન એવું બુદ્ધિ હથિયાર છે કે જે તે ધરાવનારને પુષ્કળ મદદ આપે છે. પણ મારાં આજનાં ભાષણમાં જેમ વારંવાર કહ્યું છે તેમ તાબેદારી મુંગે મોઢે કામ કરનારી ખુખી છે, માટે હરીફોનાં માથાં ભાંજનાર મજબૂત હથિયાર તરીકે કાર્ય બજાવતી તેને ગણી શકાય નહિ.

સરોશ યશ્ત વડી (એટલે જે ઇજ્જનેનો ૫૭ મો હા) અને સરોશ યશ્ત હાદોખ્ત સિવાય ખાડીનાં સઘળાં અવસ્તાઈ ભણતરો મધેના અગત્યના ફકરાઓ કે જેમાં ‘સરોશ’ શબ્દ મળે છે તેમની તપાસ હું લઈ ચુક્યો છું, અને તેમ કરતાં એવું સાબિત કરવાની મેં કોશિશ કીધી છે કે તે શબ્દની જગા ઉપર ‘જ્ઞાન’ અથવા ‘ખશારત’નો અર્થ સદા ખરાબર લાગુ પાડી શકાય છે, પણ ‘તાબેદારી’ શબ્દ તો આખા ફકરાની મતલબ ઉંઘી વાળે છે. અત્યાર સુધીમાં મેં જે ઘણાએક ફકરાઓની તપાસ મારાં આ ભાષણમાં લીધી છે તે મને ભય છે કે તમને કંટાળા ભરેલી લાગી હશે, અને જે કે “સરોશ યશ્ત વડી” તથા “સરોશ યશ્ત હાદોખ્ત”ની પણ ખરાબર એવીજ રીતની તપાસ હું લઈ શકું એમ છે તોપણ તેમ કીધાથી તમને કંટાળો ઉપજશે એમ સમજીને તેમ નહિ કરતાં આ ખંને યશ્તોનાં ભણતરોની તપાસ હું જુદીજ રીતે લેવા માગું છું. હવે હું એમ ધારી

૭૬ જ્ઞાન અને ખશારત 'સંખ'ની ખુલાસો અથવા સરોશ.

લઘુશ કે 'સરોશ'નો અર્થ 'જ્ઞાન' અથવા 'ધર્મ્ય પ્રેરણા' (ખશારત) મુકરર થઈ ચુક્યો છે, અને પછી એવું ખતાવવાને આગળ વધીશ કે આ ખ'ને ચશ્તોમાં એજ અર્થ કેવું દષ્ટાંતરૂપી કથાથી ભરપુર અને કોઈ કોઈ ભાગોમાં ઉંચી અલંકારિક ધખારતમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે.

સરોશ ચશ્ત હાદ્દોખતમાં સરેશ્તાના હીખાચા પછી ત્રીજા ફકરાથી તમે મૂળ વિષય ઉપર આવો છો, કે જ્યાં તમને એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાન ગરીખ માણસને સર્વેથી મજૂખૂત પોષણકર્તા છે, અને આ કલ્પના કેટલી ખધી સાચી છે તે તમે સમજી શકશો. એક માણસ કે જે માતખર હોવા છતાં અજ્ઞાન અને અભણ હોવા જેટલો કમનસીખ હોય તો તેના કરતાં એક ગરીખ માણસ કે જે જ્ઞાનનું સુખ ધરાવતો હોય તે જિંહી હરમિયાન કેટલી ચઢતી ફતેહ મેળવી શકે છે. આ પછી તમને એમ કેહવામાં આવ્યું છે કે દુજા (દેવી) યાને જુઠાણાને ફતેહમંદીથી મારનાર જ્ઞાન છે. આપણામાં એક સાધારણ કેહતી છે કે જે માણસને જ્ઞાનની ખલેશ મળેલી છે તે ધણી જુઠાણું ધણું જલદીથી પકડી પાડે છે અને તેનો પરાજય કરે છે. તેજ કેહતી અહીં ફરીથી આપણે જોઈએ છિયે. આ પછી આગળ ચાલતાં માંધ્ર સ્પેન્ત [યાને પવિત્ર માંધ્રવાણી] ખાખે ધશારો કરવામાં આવ્યો છે, કે જે તમે ઉપર જોઈ આવ્યા તેમ જ્ઞાનને ગોચા અવતાર અથવા ખીજી સ્વરૂપ છે, અને અહીં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે માંધ્ર પેલી ઘાતકી અણહિઠ દુજા (દેવી) નો નાશ કરનાર છે. એની સમજણ આ છે કે જ્ઞાન હાંસલ કીધાથી તમે ખદીને ગમે તેટલી તે છુપાયત્રી હોય તોપણ તેનાં સઘળાં સ્વરૂપોમાંથી પારખી કાઢી શકો છો અને દુનિયા-માંથી તેનો સંહાર કરો છો. આ પછી પવિત્ર માંધ્રના હોનવર વગેરે અમૂક ભાગો અને તેમની શક્તિ અને ખુખી ખાખે ધશારો કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે સાથે હાલ તમને કામ નથી માટે હું તે છોડી દઉં છું.

આ ચત્તના યથા અને પમા ફકરાઓમાં તમને એવું ફેહવામાં આવ્યું છે કે, જે ધણી પાણીની વચોવચમાં, અથવા ઓચિંતાં લય વેળા, અથવા રાતના અંધકાર દરમિયાન, અથવા નદી ઉપરનો લયલિત પુલ પસાર કરતી વેળા, અથવા ગળી કુચીઓમાંથી પસાર થતાં, અથવા જુરા માણસોની વચ્ચેથી રસ્તો લેતાં,—દુકાંમાં જે ધણી પોતાની ઉપર આવી પડેલી મુશ્કેલીની કોઈ પણ ઘડીએ, માંધ સ્પેન્ત ભણે છે તે પેલી મુશ્કેલીઓમાંથી ખચીત સલામત બાહરે આવી શકે છે. આ માંધ યાદ કીધાથી ગોચા દેવ દરજ્જ, જુલમગાર, ઇજ્જ કરનારની આંખે પાટા બંધાઈ ગયા હોય તેવા તેઓ બની જાય છે, અને ચોરો તથા લૂટારાઓના ટાંટિયા બંધાઈ જાય છે. તમે સવાલ કરશો કે માંધના સંબંધમાં એવી તે જાદુઈ અને મંત્ર શા છે કે તે વડે આવી ચમત્કારિક અસર ઉત્પન્ન થઈ શકે? તમે ઉપર જોયું છે તેમ માંધ સર્વેથી સરસ જ્ઞાન છે, અને મુશ્કેલી વેળા માંધને યાદ કરવા તેની સમજણ એજ છે કે તમારાં જ્ઞાનનો યોગ્ય અને ખરો ઉપયોગ લાયક વખતે તમારે કરવો. બેશક, આ ફકરામાં કશી પણ જાદુઈની વાત છેજ નહિ. સર્વેથી સરસ મતલબો પાર પાડવા માટે, અને મોટામાં મોટી મુશ્કેલીઓ ટાળવા માટે જે વિના ચાલેજ નહિ એવાં હુથિયાર દાખલ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની અગત્યતા આ ભણુતરનો રચનાર તમારી ઉપર ઠસાવવા માગે છે.

છઠા ફકરા પ્રમાણે માંધનો ફેલાવો કરવાથી દુષ્ટ લોકોનું બળ નબળું પડી જાય છે, અને જુરા માણસોના મોઢાં બંધ થઈ જાય છે. માંધનો ફેલાવો તે જ્ઞાનનો ફેલાવો છે, અને માંધના ફેલાવાનું જે પરિણામ આ ઠેકાણે જાહેર કરવામાં આવ્યું છે તે જ્ઞાનના ફેલાવાનું પરિણામ છે. આ અવસોકન એવું છે કે જે આખે કશી ટીકાની અગત્ય નથી. તમે કેળવણી અને જ્ઞાનનો જેમ વધુ ફેલાવો કરશો તેમ તમે ભલી શક્તિઓનો વધારો કરશો, અને તે સઘળા જુરાં કામ કરનારાઓનાં મોઢાં ગોચા સીવી લેશો, કે જેઓ પોતાની જુરી મતલબોમાં કેવળ નિષ્ફળ

૭૮ જ્ઞાન અને અશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

થાય છે. તેમની આ મતલબ લોકો જ્ઞાનની રોશનીથી ઝટ પારખી શકે છે, કે જે સારી તરખિયત અને તેવીજ તાલીમનું ફળ છે.

ખરેખર, જ્ઞાન દોરોની પાસખાની કરનાર કુતરાની માફક ચોકીખાનનું કામ બજાવે છે. સાતમા ફકરામાં એમજ જણાવેલું છે. એટલા માટે વિચાર, વાણી અને કર્મમાં જ્ઞાનની વખાણ ગાવામાં આવે છે. જ્ઞાનની કીમત અને તેની મોટાઈ માત્ર ખાલી શબ્દોથીજ નહિ પણ વિચાર, વાણી અને કર્મમાં તેનો ખરો ઉપયોગ કરવાથી જાહેર કરવામાં આવે છે.

આઠમા ફકરામાં જ્ઞાન અથવા એલમની સ્તુતિનો મૂખ્ય ભાગ સમાયજો છે, કે જ્યાં તેનાં દ્રવ્ય અને કીર્તિ, બળ અને ફતેહમંદીની ખાસ તફસિલ આપવામાં આવેલી છે. એલમના બોહળા વિષયમાં મગજની ખાહોશી રૂપી જે દોલત તમે હાંસલ કરો તે વિષે અને જ્ઞાન મેળવ્યાથી મળતી કીર્તિ, તેમજ વળી ભણેલા માણસને ફાળે જે સંગીન દોલત આવે છે, તે બાબે તમારી આગળ લાંબુ વિવેચન કરવાની જરૂર જણાતી નથી. તેમજ જ્ઞાનનાં બળ અને જીત કે જે જિંદગીની લડતમાં એક સરખી રીતે મળે છે તે બાબે ઉપર હું જે કહી ચુક્યો છું તે ફરીથી આ ઉકાળે કેહવા માગતો નથી.

અજ્ઞાનતાની બહી સામે જ્ઞાન જે લડત ચલાવે છે તથા તેમાં તેને જે જીત મળે છે તે બાબે દશમા ફકરામાં વર્ણન કીધું છે, કે જ્યાં તમને વળી એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે અસત્યતા દુનિયાને માટે એક શ્રાપ છે, અને જગતનો નાશ નારાસ્તીની મદદગાર શક્તિઓ શોધતી રહે છે, તે જીઠાઈના રાજ્યની સમાપ્તિ જ્ઞાન આણે છે. એલમ જગતનું રક્ષણ કરે છે, અને વળી સુધારા વધારાના માર્ગમાં તેને સદા આગળ ચલાવે છે.

કારણ કે ૧૧ મા ફકરામાં એમ કેહવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાન કંઠી આરામ લેતું નથી (યાને ચૂપ બેસી રેહતું નથી), પણ સદા જાગ્રત રહીને હોરમજહની જાનદાર પેઢાયશનું રક્ષણ કરે છે; અને અગત્ય કરીને સૂર્ય અસ્ત પામ્યા પછી રાતના

સરોશ એટલે જ્ઞાન-“સરોશ ચશ્ત હાદોખ્ત” ની તપાસ. ૭૬

અંધકાર વેળા પોતાનું હુથિયાર ઉંચું ઉઠાવીને હર તરેહની ઇજ્જતથી તમામ પેદાયશોનો ખચાવ કરે છે. આ ઉંચા ઉઠાવેલા ભાલાનો શો અર્થ છે, અને જ્ઞાન પોતાનો ભાલો ઉંચો ઉઠાવીને પેદાયશોનો ખચાવ કરવા બાબેનાં શિક્ષણની હેઠાણમાં શો ભેદ સમાયલો છે? આ હુથિયાર તે કાંઈજ નહિ પણ ડાહ્યપણથી અને આંખો ઉંઘાડી રાખીને જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો તે છે. તમે સારી પેઠે જાણો છો કે જ્ઞાનનો જેમ જેમ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ જીંદગી જીંદગી તદ્દખીરો હસ્તીમાં આવતી જાય છે, કે જેથી જેમ દિવસે તેમ રાતે જાનમાલના ખચાવનું કામ સેહલું થઈ ગયું છે, કારણ કે રાત્રિએ થતા અનર્થોના ભયની સામે અછી સંભાળ લેવામાં આવે છે. જ્ઞાનની ખીલવાણી અને વધારાથી આવું પરિણામ ખનવાજેગ છે તેની આ ફકરામાં અગમચેતી કરવામાં આવેલી છે.

ખારમા ફકરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન કહી ઉંઘતું નથી યા કહી આરામ લેતું નથી. જે વખતથી ઇનસાનોએ આ સહાચારી દુનિયામાં સ્વતંત્રપણે ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો છે ત્યારથી એલમની ઉંઘ ગોચા ઉડી ગઈ છે, અને તે રાતને દાહડો માજન્ય દેવોની સામે લડાઈ ચલાવ્યા કરે છે. જો હું તમને એમ કહું કે જેમ જેમ તમે જ્ઞાન વધારે હાંસલ કરો તેમ તેમ તમારો જ્ઞાનનો ભંડાર કેટલો થોડો છે તે તમે શીખશો, અને શોધખોળની દુનિયામાં હજી ખીજું કેટલું ખધું શોધાયા વિનાનું પડેલું છે, એમ જો હું તમને કહીશ તો કેવળ નજીવા વિચારો આપવાના દોષમાં આવતો હું તમને લગીશ. પણ આ ફકરામાં કાંઈજ નહિ તો એવાજ વિચારો જીરે કીધેલા છે કે જ્ઞાન સદા વધતુંજ જાય છે.

આ ઠેકાણે “માજન્ય” શબ્દ વપરાયો છે તે બાબે મારી તરફથી એક તર્ક રજૂ કરવાની મને લાલચ થાય છે. સાધારણ રીતે એમ ધારવામાં આવે છે કે આ નામની કોઈ એક ટોળકી અથવા ટોળો હોતો, કે જે ઇરાની કોમ સાથે સદા શત્રુતા ધરાવતો હોતો. પણ આખી દુનિયાને લગતા કેવળ સામાન્ય વિચારો

૮૦ જ્ઞાન અને અશરત સંખંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

આપતી વેળાએ આ જગાએ આ નામનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી એ શબ્દની સાધારણ રીતે અપાતી સમજણનાં વાજખીપણાં ખામે મારાં મનમાં શંકા ઉભી થાય છે. એવું ધારે કે તમે આ શબ્દ “મા” (= નહિ) ઉપસર્ગ અને “જન્” (= જાણવું) ધાતુ, તથા વિશેષણ રૂપી પ્રત્યય “ય” મળીને બનેલા છે, અને તેનો અર્થ “નહિ જાણતો” અથવા “અભણ” એવો થાય છે; અને જો એજ આ શબ્દનો ખરો અર્થ હોય તો આ ફકરામાં એવો વિચાર દર્શાવવામાં આવેલો જણાય કે જ્ઞાન અભણતા સામે સદા લડત ચલાવતું રહે છે. તોપણ હું એમ તો કહી શકુંજ નહિ કે “માજ્ઞન્ય” શબ્દનો મેં જે ધાતુ બતાવ્યો છે તે બેશક અને ખરેખર ખરોજ છે. મને આ વાતની સારી પેઠે ખબર છે કે આજ્ઞાતિક વાક્યોમાં “મા” શબ્દ માત્ર નકારવાચક અર્થમાંજ વપરાય છે. પણ જો એ શબ્દમાં નકારવાચકનો ખ્યાલ રખાયો હોય તો તેના એ વપરાશમાંજ એ ખ્યાલ લાગુ રેહશે નહિ પણ હરકોઈ સામાસિક શબ્દમાં પણ તેના એક લાગ દાખલ નકારવાચક અર્થનો ખ્યાલ લાગુ રેહશે એવું મારું કેહવું છે.

આ ચરતમાં વધારે આગળ વધતાં ૧૩ મા ફકરામાં તમને એવું કેહવામાં આવે છે કે જ્ઞાનને દેવોથી કદી ખીહવાનું હોતું નથી, પણ તેથી ઉલટું સર્વેને જ્ઞાન આગળ નમવું પડે છે; અને જ્ઞાનને જોઈને ખીધેલા ધણીઓ અંધકારમાં બેમાલુમ થઈ જાય છે. સાદી ભાષામાં કહિયે તો એક જ્ઞાની માણસને મરકીથી અને મરકી જેવા રોગો આણનારી બદીઓથી ખીહવાનું કાંઈજ હોતું નથી, કારણ કે આ જાતની બદીઓનો શો ધલાજ કરવો તે તે જાણે છે. પણ એથીને ઉલટું, આફત લાવનારા ઘાતકી માણસો ભણેલા જ્ઞાની માણસોથી ડરે છે અને તેમનાં જ્ઞાનનાં વજન તળે વાંકા વળી જાય છે. આ ભણેલા માણસો પોતાનાં ડાહ્યપણથી દુખ દર્દોને અંધકાર અને નાણુદીમાં દફે કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

તમે જાણો છો કે ખોટી વાતો અને ગેરસમજાતીઓ માણસજાતનાં સુખ અને સલાહ સંપન્નમાં લાગણી પડાવે છે. ૧૪ મા ફકરામાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જીઠાણાના હુમલાનો અટકાવ કરવા માટે અને સલાહ સંપન્ન જાળવી રાખવા માટે જ્ઞાન તેના ઉપર મજબૂત ચોકાસી રાખે છે. એજ વેળા તમને એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાન હોરમજદનો નિયમ પીછાને છે અને હોરમજદે હીન ધર્મ જ્ઞાની માણસને અર્પણ કીધાં છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે ધર્મની ખાખતમાં જે ધણીઓ એલમની શુદ્ધ કરે છે તેમને ખશારત થાય છે, કે જેથી કરીને તેઓ કુદ્રતના કાયદાઓ સમજી શકે છે. આ કાયદાઓને માન આપવાથી હોરમજદની હીન પાળી શકાય છે.

એક જ્ઞાની માણસ હંમેશાં સહનશિળ અને સજુરીવાળો હોય છે, અને કદી ઉછાછળો થતો નથી યા મિઝજ ખોઈ દેતો નથી. અને તમને ૧૫ મા ફકરામાં એમજ કેહવામાં આવ્યું છે કે હોરમજદે એલમને ગુસ્સા, જનૂન અને અદેખાઈના હરીફ તરીકે પેદા કીધા છે.

પણ જ્ઞાનની અગત્યતા અને મોટાઈ કેટલી ખધી છે તે ખાખેનું ઘણુંજ કીમતી શિક્ષણ કદાચ ૧૮ મા ફકરામાંથી તમને મળી શકશે. હું ધારું છું કે તમે સઘળા કીમતનીસ પ્રીત-સ્ફૂર્ત ખાખે કેહવામાં આવેલી આ વાતથી સારી પેઠે જાણીતા છો કે—જ્યારે તેને પુછવામાં આવ્યું કે એક ખાહોશ વક્તાએ જે સૌથી અગત્યની જુદી ધરાવવી જોઈએ તે કંઈ છે; ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે તે જુદી તે કાર્ય યાને કામ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેથી ઉતરતી અને વળી ત્રીજી પંક્તિની જુદી પણ કાર્યજ છે. આ વાતને કાંઈક રીતે મળતો અભિપ્રાય તમે આ ચશતના ૧૮ મા ફકરામાં જ્ઞાન અથવા એલમના સંખ-ધમાં ઉચ્ચારવામાં આવેલા જોશો, કે જેને જેમ સૌથી પેહલા દરજ્જાનું, તેમજ મધ્યમ દરજ્જાનું, અને વળી સૌથી છેડેના દરજ્જાનું કહેલું છે. જ્યાંથી તમે જશો ત્યા જ્ઞાન વગર તમે આગળ વધી શકશો નહિ. જેથી ધંધો તમે કરતા હશો તે,

૮૨ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

અથવા ગમે તેવા ઉતરતા દરજ્જાનું જેથી કામ તમે બજાવતા હશે તે, સારી રીતે બજાવવા માટે થોડાંક જ્ઞાનની તો તમને જરૂર પડવાનીજ. અને દુનિયામાં બજા લાવવા માટેનાં સઘળાં કામોનું ગોચા સાધન હોય તેમ જ્ઞાનનો મરતબો વધારવામાં આવેલો તમને આ ફકરામાં જણાશે.

આ પછી ૧૯ મા ફકરામાં જ્ઞાનને જોરાવર હથિયાર તરીકે અને દેવોનો નાશ કરનારા મજબૂત રક્ષક તરીકે વર્ણવેલું છે, કે જે સદા ક્રિતેહ મેળવે છે. અને અહીં જ્ઞાનનાં આ કવિતાઈ ચિત્રને છેક છેલ્લે છેડે તેવાં મકાનોની સ્તુતિ કીધેલી તમે જોશો કે જેમાં અશે આદમી, કે જે ભલા વિચાર, ભલા સખુન અને ભલાં કામોવાળો વસે છે, અને જ્યાં જ્ઞાન તરફ માન અને મોહબત બતાવવામાં આવે છે.

“સરોશ યસ્ત હાદોખ્ત”માં એકમને જે ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપર મુજબનો છે. હવે હું તમારી આગળ “સરોશ યસ્ત વડી”માં જે વિચારો દર્શાવવામાં આવેલા છે તે રજૂ કરીશ, કે જેમાં હાદોખ્ત યસ્તમાં જણાવેલા વિચારો મધેના થોડાંક બોલેબોલ ઉતારી લીધેલા છે.

અત્યાર સુધી “સરોશ” શબ્દની જગા ઉપર મેં “જ્ઞાન” અને બશારત જેવા શબ્દો વાપર્યા છે, માટે હવે તમે વાંચખીની રાંદે પુછી શકશો કે આ બે બોલો વચ્ચે કાંઈ તફાવત છે કે નથી. તમે જાણો છો કે અવરતાવાણીમાં જ્ઞાન મેળવવા માટેના બે માર્ગ બતાવેલા છે. એક એ કે ખીજા ધણીઓના વિચારો અને અભિપ્રાયો સાંભળીને બાહરને માર્ગે જે જ્ઞાન મેળવિયે તે, અને ખીજો માર્ગ એ કે તમે પોતાનાં મન કલ્પિત વિવેચન અને પરપુછનાં પરિણામ દાખલ જે તમારું કુદ્રતી જ્ઞાન હોય તે. જ્ઞાન અને બશારત વચ્ચેનો તફાવત જાણુવા માગતા તો હોતો જેઓ સાથે તમે સંબંધમાં આવતા હો તેઓનાં શિક્ષણથી જે ડાહ્યપણુ તમે મેળવો તેને “જ્ઞાન” કહો, અને જ્યારે તમે પરપુછની અને વિચારવંત સ્થિતમાં હો તમારાં પોતાનાં મનમાં

જે વિચારે ઉભરી નિકળે તેને યોગ્ય રીતે “અશારત” કહેા. અવસ્તાવાણીમાં આ બે જાતનાં જ્ઞાનને “ગર્ભોષો-શ્રુત પ્રતુ” અને “આસ્ત્ર પ્રતુ”ને નામે ઓળખાવ્યાં છે. મેં કહેલુંજ છે કે “સર્વોષ” (સરોશ) શબ્દનો અર્થ ‘જ્ઞાન’ અથવા ‘અશારત’ થાય છે. એ શબ્દનો બોલેબોલનો અર્થ કરવા માંગતા હો તો એમ કહેા કે તમારી આસપાસનાં લોકો તરફથી સાંભળીને મેળવેલું જે જ્ઞાન તેનેજ આ નામ (સરોશ) આપવામાં આવેલું છે. પણ તમે જાણો છો કે જ્ઞાન અને અશારત વચ્ચેનો વેહવાડ તફાવત ખતાવી આપી શકાતો નથી. ખરું જોતાં આ બેની વચ્ચે તફાવત જેવું ઝાઝું નથી, અને ડાહ્યપણ મેળવાની આ બંને રીતિઓને “સરોશ” શબ્દ એક સરખી રીતે લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

વડી સરોશ ચશ્ત ઉપર આવતાં, તેના પેહલા કર્દા (અથવા પ્રકરણ) માં અશારત ખાબેનો ઇશારો મળે છે, કે જ્યાં તમને કેહવામાં આવે છે કે એક ખુદા હાખલ હોરમજ્જની ભક્તિ અને અમશાસ્પંદો વગેરેની આરાધના માટેનો પેહલ વેહલો ખ્યાલ, અને અસમિના ઉપયોગ જેવાં ક્રિયાકામની વિધિઓ, એ બધું અશારતથીજ ઉપસ્થિત થયું છે. સાથે સાથે તમને એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે અશારતની અક્ષેશ હોરમજ્જ પોતે આપે છે.

ખીજા કર્દામાં ક્રિયાકામની વિધિઓ અને તે માટેનાં ઓજારોની તફસિલ આપી છે, તથા ત્રીજા કર્દામાં જણાવ્યું છે કે પયગમ્બર જરતોસ્તના પાંચ ગાથા કે જે કાવ્યમાં રચાયેલા છે તે તેમના ફકરાઓ, તથા શરેહ તથા પુરસેશ પાસુખ સુધાં મૂળમાં અશારતનુંજ પરિણામ છે.

ચોથા કર્દામાં કહ્યું છે કે જ્ઞાન ગરીબ મર્દ અને ઓરતના કોટ અને કિલ્લા સમાન છે, અને જેમ એક નખળો માણસ જોરાવર આદમી આગળ લાઇલાજ થઇ પડે છે, તેમ જ્ઞાનની મારફતે ઉગમવામાં આવેલા મજબૂત હુથિયારના જોરાવર ફટકા

૮૪ જ્ઞાન અને અશારત સંખંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

આગળ તમામ અળભેરી અને ગુસ્સો તાબે થઈ જાય છે. અહીં તમે દુન્યવી દોલત અને જ્ઞાનનાં અળની દોલત વચ્ચેની સરખામણી જુઓ છો, કે જ્યાં તમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ગરીબ માણસો પોતાના જ્ઞાનનાં દ્રવ્યથી જે ખાંધકામ કરે છે તે દુન્યાઈ દોલત ધરાવનારા આદમીનાં ખાંધકામ કરતા વધારે મજા-ખૂત અને વધારે ટકાઉ હોય છે, કારણ કે આ છેલ્લી કિસમનું મકાન જ્ઞાની માણસની શોધક બુદ્ધિથી સેહલથી નાશ પામે છે.

પાંચમા કદામાં જણાવ્યું છે કે જ્ઞાન ઝડપી ચાલ ધરાવે છે, એટલે જે તે ચોતરફ ફેલાવો પામી શકે છે, તે બહાદુર અને અળવાન છે, અને તે ખુલ્લું દરજ્જે ધરાવે છે. અહીં તમને એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે સઘળી લડતોમાં જ્ઞાન જીત મેળવે છે, અને અમેશાસ્પંદોની મજલિસમાં તેને રૂડો આવકાર મળે છે. આનો ભેદ એ છે કે જ્ઞાનની મદદથી તમે સઘળી મુશ્કેલીઓ છતાં તમારો રસ્તો ફતેહમંદી સાથે શોધી કાઢવાને શક્તિમાન થઈ શકો છો, અને જ્ઞાન તમને અમેશાસ્પંદોને નામે ઓળખાતા શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણોના માર્ગ ઉપર લઈ જાય છે અને સીધો રસ્તો ખતાવવા જેવી તમારી રાહબરી કરે છે.

આ પછી ૬ઠા કદામાં જ્ઞાનને ઇનસાનનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. ત્યાં તેને જવાન માણસોમાં સૌથી જોરાવર; ઘણાંજ દ્રઢ મનનો, ઘણાંજ ચાલાક, ઘણીંજ ઝડપવાળો, અને ઘણાંજ સાહસિક પુરૂષ ચિતારવામાં આવે છે. હું ધારૂં છું કે અગત્ય કરીને ઉપલાં છેલાં વિશેષણ વિષે તમે કેહશો કે તે જ્ઞાનના સંખંધમાં ઘણુંજ લાગુ પડતું છે, કારણ કે ફતેહની ઉમેદ આપી શકે એવાં સઘળાં સાહસિક કામોનો મૂળ પાયો જ્ઞાન છે. વળી તમને એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે, જે મકાન કે રોહુર કે દેશમાં જ્ઞાનનું લાલન પાલન અને વૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે ત્યાંથી સઘળી નાશકારક આફતો નાબુદ થઈ જાય છે. કારણ કે તમે જાણો છો તેમ ખરેખર મરડી અને રોગોના ફેલાવા વિષેનું જ્ઞાન ધરાવવું તે તેમના અર્ધાઅર્ધા અટકાવ અને ઇલાજની ખરાબર છે.

૭ મા કદામાં સરોશ ચશત હાદોખતના ૧૦ થી ૧૩ સુધીના ફકરાઓમાં જણાવેલા વિચારોનું પાછું અનુકરણ કરવામાં આવેલું છે.

આઠમા કદામાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે હુઆમ-ફાઈમ નામના એક ધણીએ જ્ઞાનની એવી રીતે ખીલવણી કીધી હતી કે તે વડે તે સ્વચ્છ વાણી ઉચ્ચારતો અને ખરાબર વખતે સાવચેતી ભરેલા લાયક સખુનો બોલતો હતો; તે સર્વે જાતની મોટાંધ ધરાવતો હતો, અને સૌથી વધારે તો એ કે તે માંદગવાણી લલકારવામાં સંપૂર્ણ ડાહ્યપણ અને વડપણ ધરાવતો હતો. આ છેલ્લા વાક્યમાં જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે ખુલ્લી રીતે એવી મતલબનો છે કે જ્ઞાનને ખાતરજ જ્ઞાનની ખેતી ચાને ખીલવણી કરનાર ધણી છુપામાં છુપી સચ્ચાઈ જાણી લેવામાં ખીજ સઘળાઓમાં સરસાઈ ભોગવે છે.

નવમા કદામાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાન એક એવું મકાન છે કે જે એક હજાર સ્થાંભોનું બનેલું છે, કે જેને જમીનની સાધારણ સપાટી કરતાં ઘણી ઉંચી ખુલ્લી ઉપર બાંધેલું છે, કે જે મકાનમાં રોશની આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે, અને જાણે કે શેતારાઓથી હોય તેમ તે મકાનની બાહરની હીવાલોને શણગારવામાં આવેલી છે. આ કેવી મોહક કલ્પના છે! પ્રથમ તમને કેહવામાં આવે છે કે જ્ઞાન એક મજબૂત કિલ્લો છે, અને પછી કેહુ છે કે જ્ઞાની માણસનો દરજ્જો ખુલ્લું હોય છે અને તે પોતાનાં જ જ્ઞાનની રોશનીથી મંડળીમાં પ્રકાશી નિકળે છે, અને જેઓ વચ્ચે તે વસે છે તે સઘળાઓને મનથી જાણે કે તે એક ચળકતો સેતારો હોય તેમ લાગે છે. આ પછી વધુ તમને એમ કેહવામાં આવ્યું છે કે હોનવરનું તથા હુપ્તન ચશતનું, અને ખરૂં જોતાં ઇજનેના સઘળા હાઓનાં ભણતર-એ સઘળાં જ્ઞાનની સેવા ઉઠાવવા માટે સદા તૈયાર રેહનારાં જીવંત હથિયારો માત્ર છે; એટલે કે ઉપલાં સઘળાં ભણતરો જ્ઞાનનો એકઠો દેખાવ છે, અને હકૂતકેશ્વર જમીન ઉપર એલમનો વધારો અને ફેલાવો કરવા માટે આ સઘળાં ભણતરોને ઉપયોગમાં

૮૬ જ્ઞાન અને બેશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

લેવાનાં છે. બિંહગીની લડત ચલાવવા માટે આ સઘળાંને હથિયારો તરીકે ઉપયોગમાં લેવાનાં છે.

દશમા કક્ષામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાનની દાનાઈ અને શિક્ષણને માટે અમસારપંદોનું રાજ્ય, યાને સર્વેથી સરસ કાયદાઓ અને નેકીઓ જગતના સઘળા ભાગોમાં ફરી વળ્યાં છે; તથા જ્ઞાન ગોચા તેની દ્રષ્ટિમાં આવનારી સર્વે ચીજોનો રાજા છે, અને તે એક મુલકથી બીજા મુલકમાં ફરતો ફરે છે. આ ઇશારો દુનિયાના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં થતા જ્ઞાનના ફેલાવા બાબે છે એમ તમે જાણો. આ પછી તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે હોરમજ્દને સૌથી સરસ પસંદ પડતી ચીજ તે જ્ઞાન છે, અને તે સૃષ્ટિના સઘળા નિયમો સાથે બંધાયેલો છે. આ પછી જ્ઞાનને વિનંતી થાય છે; તેને અર્જ કરવામાં આવે છે કે તેણે મોતને, જોર જીત્તને, અને જેઓ માણસજાતનાં સુખની નાબુદીને માટે ખૂની હુમલો લાવે છે તેમને, દૂર દૂર કરી નાખવાં. વળી જ્ઞાનને વિનવવામાં આવે છે કે ઇમાનદાર લડવૈયા અને તેના ઘોડાને બેવડું કુવત અને જીરસો બક્ષવાં, કે જેથી શત્રુ એકદમ પકડાઈ આવે, કતલ થાય અને તેના તરફનાં બેહદ દુઃખોનો છેડો આવે. આગળ વધેલાં જ્ઞાન અને શક્તિવાળો માણસ શું શું કરી શકે છે તેને લગતાં આ માણસાઈ રૂપવાળા અલંકાર માટે કરી પણ શરેહની અગત્ય હોય એમ હું ધારતો નથી.

૧૧ મા કક્ષામાં ઉપત્રી દ્રષ્ટાંતરૂપી કથા ચાલુ રહી છે, જ્યાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જ્ઞાનના સફેદ રંગના, ઝળકાટવાળા અને ખુબસુરત ઘોડાઓ આકાશી હુકમને માન આપીને હોય તેમ આગળ વધે છે. તે ઘોડાઓની ખડી સોનું પુરેલાં શીશાંની હોય છે. જે ધણી જ્ઞાનની શોધમાં ફરે છે તેનાં મન ઉપર ઉત્પન્ન થતી કાયમની અસર બાબે, તથા જે ધણી જ્ઞાનની ખાતરજ જ્ઞાનની ખેતી કરે છે તેને ઉપજતી મોજ બાબે, આ ઇશારો છે; કારણ કે જો તમે જ્ઞાનની શોધમાં વધારે ને વધારે આગળ વધો તો તે તમને સોનાં અને મોતી જેવી કીમતી

માણુમ પડશે. જ્ઞાનના ઘોડાઓ પવન અને વાદળાં અને વરસાદ જેવી ખીણ કોઈપણ દુન્યવી ચીજના કરતાં વધારે ઝડપી ચાલના અને શક્તિમાન છે, અને ખીણ કોઈપણ શક્તિઓના ગમે તેટલા પ્રયત્ન અને જેહમત જ્ઞાનના ઘોડાઓની ઝડપને પુગી શકતાં નથી. કારણ કે જ્ઞાન બહુ ઝડપથી આગળ વધે છે, અને ઉગમણુ ભણી કે ફરના આથમણુ ભાગમાં જે મળે તેને પકડી લે છે. મતલબ એકે જ્ઞાન સર્વવ્યાપક છે અને જગતમાં બોહણુ ફરી વળે છે, અને તે દરરોજ ઉતાવળાં કદમ લાંબાવે છે.

ખારમા કદાંમાં જણાવે છે કે જ્ઞાન ખુદાની પેદાયશોમાં ફરી વળેણુ છે, અને રાત દાહડો ફરી ફરીથી ખનીરસના મુલ્કમાં જ્યાં ધનસાનો વસે છે ત્યાં દેખધતી કે અણદિઠ બદીનાં લશ્કરોનો નાશ કરવા માટે આગળ વધે છે.

એટલા માટે ૧૩ મા કદાંમાં જણાવે છે તેમ જ્ઞાનનાં મજૂખૂત હુથિયારોને માટે, તેનાં શક્ષસી બળ અને લડવૈયાપણાંને માટે, અને દેવો તથા ખુરાઈનાં લશ્કરો કે જેમની સામે તે ચાલુ લડત ચલાવીને ફતેહ મેળવે છે તેમના નાશને થકી, તમે તેને (જ્ઞાનને) અહીં, તહીં અને સઘળે ઠેકાણુ વખાણુ છો.

અવસ્તાવાણીના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગોમાંથી સરોશ બાબે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણુનું વર્ણન મળે છે. એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી શુરૂ કરીને, એ બોલ જ્યાં જ્યાં વપરાયો છે ત્યાં ત્યાં તેનો અર્થ કેવી રીતે બંધબેસતો આવે છે તે મુક્રર કરવાની તજવીજ મેં કીધી છે, અને ઉપર જણાવેલી બંને ચશ્તોમાં જ્ઞાનની ખુખી અને અગત્યતા બાબે જે બયાન આવ્યું છે તેનું ઉત્તમ રીતે દોરવામાં આવેલું ચિત્ર મેં મુખ્તેસરમાં તમારી આગળ રણુ કીધું છે. તમને આપોઆપ એવો વિચાર આવ્યો હશે કે “અસ્તુષ્ઠિ” શબ્દ કેજે “સમ્બોધ”નો નિષેધાર્થ યાને તેનાથી ઉલટા અર્થનો છે તે આ બાબદ ઉપર કાંઈક રોશની ફેંકી શકે. ઇજશનેના ૧૦ મા હાના ૧૬ મા ફકરા, તથા ૪૩ મા હાના ૧૨ મા ફકરા, તથા ૬૦ મા હાના ૫ મા ફકરામાં જે ભાવાર્થ સમા-

૮૮ જ્ઞાન અને અસારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોચ.

ચલો છે તે બાબે ટીકા કરતાં મેં બતાવી આપેલું છે કે “અસ્તુષ્ઠિ” કેજે સાધારણ રીતે “ના તાબેદારી” બતાવનારો શબ્દ ગણાય છે, તેને જો “જ્ઞાનની કોતાહી” અથવા “અજ્ઞાનપણાં” ના અર્થમાં લઇએ તો તે ભણતરોમાં ઘણી અછીસમજણ પુરી પાડે છે, અને એક ફકરામાં તો “નહિ સંભળાયલો” એવા બોલેબોલના અર્થમાંજ તે વપરાયલો છે.

હવે હું અવસ્તાવાણીના બીજા ફકરાઓ કે જ્યાં આ શબ્દ આવ્યો છે તેમની તપાસ લઇશ. હુપ્તન ચરતના ૧૨ મા ફકરામાં “અસ્તુષ્ઠિ” એવો શબ્દ મળે છે, પણ એ ફકરાની મતલબ સમજ પડતી નથી, માટે તે બાબે આ ઠેકાણે હું ટીકા કરવા માંગતો નથી. ઇજ્જનેના ૩૩ મા હાના ૪ થા ફકરામાં “અસ્તુષ્ઠિ” શબ્દ મળે છે, જેનો અર્થ ધર્માલ્યાસીઓએ “નાતાબેદારી” નો કીધેલો જણાય છે, પણ હું તો એમ માનું છું કે તેનો આગળ પાછળનો સંબંધ જોતાં તેના ઉપરથી “અજ્ઞાનપણાં”નો ખ્યાલ આવવો જોઈએ. અસલ શ્લોક આ પ્રમાણેનો છે:—

“યે શ્વત્ મજ્જહા અસ્તુષ્ઠિમ્
અકુમ્ભા મનો યજ્ઞધ અપા
અએતેઉશ્વા તરેમધતીમ્ વેરેજ્ઞન્
ખ્યાયા નજ્જહિશ્તામ્ કુજ્ઞમ્
અધર્મમનસ્યા નહંતો ગેઉશ્વા
વાસાત્ અચિશ્તમ્ મન્તૂમ્.”

એટલે કે—“અચ સાહેબ, તારે વિષેની સઘળી ‘અજ્ઞાનતા’ અને ખુરા વિચારનો, અને તારી સામેના સઘળા અભિમાનનો, અને ભોળાં લોકને ઠગનારી ઢગ્ગા (દેવી) નો, અને ગુરૂને મળતા અપમાનનો, અને ઢારો તરફની ગફલતીનો—એ બધાંનો હું ત્યાગ કરું છું.”

ભલાં મન (વોહુમનો) સાથે જ્ઞાનનો ચાલુ સંબંધ જોવામાં આવે છે, અને અહીં ‘અસ્તુષ્ઠિમ્’ કે જેની સાથે ‘અકુમ્ભ મનો’ બોલ

જોડેલો છે તે શબ્દથી જે ખ્યાલ જાહેર કરવામાં આવેલો છે તે ઘણું કરીને જ્ઞાનથી ઉલટો છે. વળી જેમ અહીં અસ્તુતિનો ત્યાગ અને ઇનકાર કરવામાં આવે છે, તેમ, આ પછીના ખીજા ફકરામાં (કે જે ખાખે હું ઉપર ટીકા કરી ચુક્યો છું ત્યાં) પ્રાર્થના કરનારને મદદ આપવા માટે સરોશને વિનવવામાં આવ્યો છે. આ છેલ્લા ફકરામાં જે કાંઈ માગવામાં આવ્યું છે તે કેવી રીતે જ્ઞાન છે તે હું બતાવી ચુક્યો છું, તે ઉપરથી તમે વાજખી રીતે કહી શકશો કે અહીં અજ્ઞાનપણું અને અભણતાનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે.

ઇજનેના ૪૪ મા હાના ૧૩ મા ફકરામાં “અસ્તુતોષ્” જેવો શબ્દ મળે છે. જેનો અર્થ પણ સાધારણ રીતે “નાતાભે-દારી” નો કરવામાં આવ્યો છે. તે ફકરો નીચે મુજબનો છે:—

“ તત્થ વા પેરેસા અરેપ્-મેઘ વઝાયા અહુરા ;
કથા દુજ્મ નીપ્ અહાલ આ નીપ્-નાપામા,
તેંગ-આઅવા યોધ અસ્તુતોષ્ પેરેનાઓંઘહો,
નોધલ અપહ્યા આદિવ્યેધન્તી, હુચ્ચેન્ના,
નોધલ ફસ્યા વંઘહેપ્ ચાખ્નરે મનંઘહો. ”

યાને કે —“ જેઓ ખિલકુલ અભણ છે, અને જેઓ ઉપર રાસ્તીની રોશની કદી પ્રકાશતી નથી, અને જેઓ ભલ્લાં મનની સઘળી પરપુછનો તિરસ્કાર કરે છે, તેવા નીચ માણસો તરફ દૃષ્ટિને કેવી રીતે હાંકી કાઢિયે?” આ ફકરાની શી મહત્ત્વ છે તે ખાખે તેના છેલ્લા વાક્ય ઉપરથી તમારી ખાતરી થવી જોઈયે. જે લોકો “અસ્તુતિ” (યાને અજ્ઞાનપણું) થી ભરપુર કેહવાય છે તેઓને માટે કેહવામાં આવ્યું છે તે તે લોકો છે કે જેઓ ભલ્લાં મનથી પુછાયલા સઘળા સવાલોનો તિરસ્કાર કરે છે. તે ઉપરથી તમે કહી શકો કે તેઓ ખિલકુલ અજ્ઞાન લોકો છે, અને આ ફકરામાં “અસ્તુતિ” શબ્દની જે મહત્ત્વ છે તે એજ છે.

ખીજો અવસ્તાઈ શબ્દ કે જેના અર્થ ઉપરથી હાલના સવાલ ખાખે તમે કાંઈ અગત્યની ખાતરી મેળવી શકો તે “અઆપા

૬૦ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

વર્ણ” છે. આ એક અમલદારનું નામ છે, કે જે કહાય ધર્મ-
શુદ્ધની પદવી ધરાવતો હોય, કે જેની ફર્જ ખોટું કામ કરનારા-
ઓને સજા કરવાની હતી. આ શબ્દનો બોલેબોલનો અર્થ એવો
થાય છે કે “તે ધણી કે જે સરોશ નો હુકમ બર લાવે.” આ
અમલદારનું કામ ખુદ કામ કરનારાઓને સજા કરવાનું તથા
તેમની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવાનું હતું તે ઉપરથી કોઈ કોઈ તર-
બુમો કરનારાઓએ જે સમજણ આપી છે તે કબુલ કરી દેવાને
તમે દોરોશો કે તે અમલદારનું કામ કાયદાને તાબે થવાની
ફર્જ પાડવાને લગતું હતું. પેહલ્લી નજરે આ ખુલાસો ઘણા
ધ્યાનમાં ઉતરે તેવો લાગે છે. પણ અવસ્તાવાણીન ભાવાર્થ શો
છે તે જો તમે બરાબર તપાસશો તો તમે જુદાજ સારાંશ
ઉપર આવશો. તેમ કરતાં તમને માલુમ પડશે કે અવસ્તાઈ
જમાનાઓમાં શિક્ષા કરવામાં આવતી હતી, અને અગત્ય કરીને
“સર્વોપાવર્ણ” ને નામે જે સજા ફરમાવવામાં આવતી હતી તે,
કાંઈ બાંધી મારવા જેવી શારીરિક, અથવા દંડ, યા કેદખાના
જેવી સજા ન હતી. તમે જાણો છો કે “ઉપાજન” નામની
શિક્ષા તે કાંઈ ચાખૂક વડે સજા પાડવાની ન હતી, કે જેમ પેહ-
લવી તરબુમો કરનારાઓ ધારતા હતા. પણ તે સજા તો ખોટું
કામ કરનારને તેની તકસીરના બદલામાં કોઈ ઉપયોગી કામ
કરવાની ફર્જ પાડવા જેવી હતી. ત્યારે “સર્વોપાવર્ણ” નામના
અમલદારની ફર્જ એ હતી કે ગુનાહ કરનાર પાસે તેના બદ-
લામાં ઉપયોગી કામ બજાવવા માટેનું જ્ઞાન હાંસલ કરાવવું. એ
પ્રમાણે આ અમલદાર ગુનેહગારોને તેમનાં ગુનાહ ભરેલાં કામો
કેટલા માઠાં છે તેનું જ્ઞાન આપતો હતો અને તે ગુનેહગારો
ફરીથી તેવાં કામો નહિ કરે તે માટેના ઇલાજો લેતો હતો.
ઉપલા શબ્દનો જે અર્થ હું સૂચવવા માગું છું તેને, ગુનાહો
માટેની તોજેશનો જે રવૈયો અવસ્તાઈ જમાનામાં ચાલતો
હતો-એટલે કે સર્વોપાવર્ણ અમલદાર આગળ પતેલ અથવા
પસ્તાવો કરાવવામાં આવતો હતો-તેનાથી ટેકો મળે છે. પણ આ
પતેલની ખાસિયત શી હતી? તે એટલીજ ન હતી કે કીધેલા

શુનાહ માટે પસ્તાવાના સખુનો ઓચરવા, પણ શુનેહગારે નેકી-નીતિના માર્ગ ઉપર પાછા આવીને આમરૂદ્ધાર શેહરી બનવું. આ માટેનો માર્ગ “અર્ચાપાવરેજ” બતાવતો હતો, માટે તે ખુલ્લી રીતે એક ઉસ્તાદ હતો-એટલે કે તે નેકીના ફાયદા અને છુરા-ધના ગેરફાયદાનું જ્ઞાન આપનાર હતો.

વંદીદાની ૧૮ મી પરગરહ, કેજે બાબે હું આગળ ઇશારો કરી ચુક્યો છું, તે તરફ એકવાર ફરીને તમારું ધ્યાન ખેંચવા માશું છું. ત્યાં સરોશ સાથે જોડાયેલાં એક પક્ષિ વિષે તમને કેહવામા આવ્યું છે, કે જે ગોચા સરોશનું હથિયાર છે, અને તે પક્ષિનું નામ “પરો-દર્શ” છે. આ નામનો બોલેબોલનો અર્થ “અગમચેતી” અથવા “દીર્ઘદ્રષ્ટિ (વિશાળ નજર)” થાય, અને મને માનવાને કારણ છે કે તેનો અર્થ તેજ છે. “સરોશ” યાને જ્ઞાન અથવા બશારત અગમચેતી અથવા દૂરઅંદેશી મારફતે મેળવાય છે. એની સમજ એ છે કે તમેએ તમારી અવલોકન શક્તિ ખીલવવી જોઈએ અને તમારી દીર્ઘ દ્રષ્ટિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ; જેમ કીધા પછી તમને લાગશે કે તમને ઇશ્વર-પ્રેરણા (યાને બશારત) થાય છે-તમે જ્ઞાન અને ડાહપણ હાસલ કરો છો. વંદીદાદમાં તમને અવસ્તાઈ બોલીમાં એવા થોડાક શબ્દો દાખલ કીધેલા મળી આવશે કે જેમને માટે એવું મનાય છે અને હું ધારું છું કે વાજખી રીતે મનાય છે-કે તે કોઈ પાછળા લખનાર તરફની શરેહના શબ્દો છે. વંદીદાદમાં “પરોદર્શ” શબ્દ પછી તમે એવા શબ્દો વાંચશો કે-“કોઈ કોઈ માણસો તેને મરઘો કેહ છે.” આ શબ્દો શરેહ કરનાર તરફના વધારાના છે એમ માનવાને હું લલચાવ્યો છું, કે જેણે જેને અલંકારિક જબાનમાં સરોશનું “પક્ષિ” કહ્યું છે તેને લગતી સંજ્ઞા સમજાવવાની કોશિશ કીધી છે. તોપણ તમે જોશો કે મરઘો સરોશ સાથે સારી રીતે સંબંધ ધરાવતો કહી શકાય, કારણ કે વંદીદાદના ઉપલા ફકરામાં જણાવેલું છે તેમ તે દર સહવારે ઇનસાનોને તેમની ફર્જ બજાવવાનાં જ્ઞાનની બશારત કરે છે, અને વખતને તક સાંધીને આગમજથી પકડી લેવા કેહ

૯૨ જ્ઞાન અને બશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

છે, કેમકે તેમ જો તેઓ નહિ કરે તો તેમનો અર્થ બિચડે અને પસ્તાવો થાય.

“સરોશ”નો જે અર્થ હું લાગુ પાડવા માગું છું તે માટેનો ટેકો સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપરથી પણ મળે છે. સંસ્કૃતમાં “સ્મૃતિ” શબ્દ કે જે અવસ્તાના “સ્મૃતિ” ને મળતો છે, અને “સ્મૃતિ” ના જેવાજ ધાતુ ઉપરથી નીકળ્યો છે, તેનો અર્થ જ્ઞાનનો તે સમૂહાય થાય છે કે જે ઇશ્વર પ્રેરણાથી મળેલો છે. તે સમૂહાય “સ્મૃતિ”થી ઉલટો છે, કે જે ઋષિઓ અને પૂર્વ કાળના ખીજા ભણેલા પુરૂષોએ “સ્મૃતિ” ઉપર કીધેલા સુધારા અને ટીકા છે. એ રીતે “બશારત”થી મેળવેલાં જ્ઞાન” દાખલ સંસ્કૃતમાં “સ્મૃતિ” નો અર્થ થાય છે તે અવસ્તાઇ શબ્દ “સ્મૃતિ”ના મારા કીધેલા “જ્ઞાન” અથવા “બશારત”ના અર્થને ટેકો આપે છે.

સરોશ બાબેના જે ઇશારાઓ પેહલવી સાહિત્યમાંથી મળે છે તે પણ એ શબ્દની મેં જે સમજણ આપી છે તેને ટેકો આપે છે. “અરદા વીરાફનામા”માં તમો વાંચો છો કે મીનોઇ દુનિયામાં જે કાંઈ બને છે તે વિષેની સઘળી માહિતી વીરાફને સરોશ આપે છે, કે જે તેનો હાથ પકડીને તેને બહેશ્ત અને દોઝખના જુદા જુદા ભાગોમાં ફેરવી લાવે છે. હવે જો સરોશને પેહલવી સાહિત્યમાં “તાબેદારી” ઉપરનો મવક્કલ ફેરેસ્તો ગણવામાં આવતો તે મને લાગે છે કે અર્દા વીરાફનામામાં સરોશ જે ભાગ બજાવે છે તે સમજવો ઘણા મુશ્કેલ થઈ પડે. અર્દા વીરાફને માત્ર તાબેદાર રહેવું પડે અને મીનોઇ દુનિયાના સઘળા બનાવો અને વાતો તે સમજી જાય. પણ “સરોશ”ને જ્ઞાન અને બશારતના અર્થમાં લેશો તો સઘળું ખુલ્લું થઈ જશે. સરોશ કે જે ગોયા જ્ઞાનનો અવતાર છે તે વીરાફને એક ફેરેસ્તા દાખલ સઘળી હકીકતોથી વાકેફ કરે છે, કે જેણે તે નહિ જણાયલા આકાશી મુલુકોને લગતું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે જોખમ ભરેલી મુસાફરી માથે ઉઠાવેલી છે. આ પછી સરોશ વીરાફના ભામિયા

હાખલ તેની મુશ્કેલીઓને લગતી સઘળી બાબતોનો ખુલાસો કરવાને લગતું વર્ણન બરાબર છે એમ તમને માલુમ પડશે.

આને મળતુંજ બયાન તમને “હીનાએ મીનો ખરદ” નામની કેતાબમાંથી મળશે, કે જેમાં મરણ પછી ચોથે દિવસે ચીન્વત પુલ પસાર કરતા એક અશો આદમીનું વર્ણન આવેલું છે. કેહ છે કે આ અશો માણસ સરોશ તરફથી મદદ મેળવે છે, કે જે તેના સઘળા સવાસોના જવાબો આપે છે; અને એ રીતે મીનોઈ દુનિયામાં શું શું બને છે તેને લગતું જ્ઞાન સમજાવે છે. અને એજ વિચાર “શાયસ્ત-લા-સાયશત” તેમજ “હાદસ્તાને હીની” નામની કેતાબોમાં પણ જોવામાં આવે છે.

વળી “જંદે વોહુમન યશત”ના ૩ જા કર્દામાં તમારા વાંચવામાં આવે છે કે જરતોસ્ત્રી હીનનો ફેલાવો હકત કેશ્વર જમીનમાં ચોતરફ કરવા માટે નેર્યોસંગ ફરેસ્તા સાથે સરોશને એક કાસદ હાખલ દસ્તુર પેશોતન જોગાં નામા સાથ શાહ ગુશ્તાસ્પની દરબારમાં મોકળવામાં આવ્યો હતો. તમે જાણો છો કે ‘નેર્યોસંગ’નો અર્થ ‘મર્દાન્ગીભરેલો હુકમ,’ ‘મર્દાન્ગીભરેલો ઉપદેશ,’ અથવા ‘મર્દાન્ગીભરેલી સલાહ’ થાય છે. હવે જો ‘સરોશ’નો અર્થ ‘તાબેદારી’નો લઈએ તો આ હાખલામાં તેનો નેર્યોસંગ સાથનો સંબંધ સમજાવવો મુશ્કેલ થઈ પડે. પણ જો તમે ‘સરોશ’નો અર્થ ‘જ્ઞાન’ અથવા ‘બશારત’ તરીકે લેશો તો તમે ઉપલા ફકરાની ખરી સમજણ ઉઠાડી શકશો, કે જેમાં જણાવ્યું છે કે મર્દાન્ગીભરેલી સલાહ અને બશારત દસ્તુર પેશોતનને મળી હતી, અને તમામ દુનિયામાં હીનનો ફેલાવો કરવાનું કામ તેને સોંપાયું હતું.

ખુદ કામ કરનારાઓનો ન્યાય તોલવામાં મિથ્ર(મેહુર) અને રશ્નુના હુમશરીફ હાખલ “મેહુર યશત”ના જે ફકરામાં સરોશને બતાવવામાં આવેલો છે તે તરફ તમારું લક્ષ અત્યાર આગમજનું મેં ખેંચેલું છે. પેહલવી સાહિત્યમાં તમને વારંવાર જણાવવામાં આવેલું છે કે મરણ પછી ચોથે દાહડે મેહુર દરેક આદમીનાં લલાં તેમજ ખુરાં કામોનું તોલ કરે છે અને તેને તેજ

૯૪ જ્ઞાન અને ખશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

વળતે ચુકાદો આપે છે. આ કામમાં મેહુરને બે મહદગારો સાહે થાય છે, જેઓ મધેનો એક સરોશ છે. મીનોઇ જેહાનના ન્યાયાધિશની વડી દરખાસ્તમાં 'તાબેદારી' તરફથી શી જાતની મહદની વડી રાખી શકાય? આ પેહલવી લખાણોમાં જ્યાં સરોશને કેયામતને હાહુડે આહમીઓનાં લલાંલુડાં કામોની તપાસ કરવામાં મેહુર સાથે શામેલ રાખેલો છે ત્યાં તેનો અર્થ તાબેદારીનો થતો જ નથી. પણુ દરેક આહમીના સંબંધમાં સઘળી વિગતો અને ખાતમીઓ પોતાનાં જ્ઞાનથી ભેગી કરવાનું કામ સરોશનું છે. એ પ્રમાણે પેહલવી લખનારાઓએ આપેલું આ જાણીતું વર્ણન પણુ એ શબ્દના મારા કરેલા તરજુમાને ટેકો આપે છે.

પેહલવી લખાણોમાં સરોશને મરણ પછી ત્રણ હાહુડા સુધી આહમીઓના જાનનો રક્ષક કાં ગણેલો છે, અને એ ત્રણ હાહુડાઓ દરમિયાન સરોશની ખાસ આરાધના કરવાનો રિવાજ કાં છે, તે ખાબેનાં કાંઈક કારણો દર્શાવવાની તમે કદાચ મારા તરફથી વડી રાખતા હશે. “સરોશ યશ્ત”માં આ ઇજ્જતને દિવસે તેમજ રાતે જે કાંઈ મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય તેમની સામે થવા માટે-અગત્ય કરીને રાતની વેળાની મુશ્કેલીઓ અને ભયોની સામે થવા માટે-આહમીઓને શક્તિમાન કરતો કેવો ચીતારેલા છે તે તમે જોયું છે. ઉપદ્રી યશ્તની વિગતવાર તપાસ લેતી વેળા મેં તમને ખતાવી આપ્યું હતું તેમ, આ અલંકારિક મતલબ ધરાવનારા ખ્યાલને પેહલવી લખનારાઓએ તેના બોલેબોલના અર્થમાં લીધો છે, અને અવસ્તાઈ સાહિત્યમાં સરોશ કે જે જ્ઞાનનો ભાવવાચક વિચાર છે તેને જ્ઞાન ઉપરના મવક્કલ ફરેસ્તા તરીકે ગણ્યો છે. અને આ ફરેસ્તા તરફથી ઇનસાનોને રાત્રિએ તેમજ ઉંઘ દરમિયાન આપવામાં આવતાં રક્ષણને લગતા ખ્યાલને મરનારનાં રવાન, કે જે મરણ પછી ત્રણ હાહુડા સુધી આ દુનિયામાં રહેતાં મનાય છે, તેમની તે મુદત સુધી લંબાવવામાં આવે છે. એક જરતોશ્તીનાં મરણ પછી ત્રણ હાહુડા સુધી સરોશની નીચતે જે ખાસ ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એજ છે. અને સરોશ યશ્ત રાતની વેળાએજ ઘણુંકરીને ભણવામાં આવે છે.

તેનું કારણ પણ એજ છે કે સરોશ રાતની વેળાએ રક્ષણ આપે છે-જાણે કે સરોશની મદદ હર પળે મેળવી શકાતી ન હોય ! પણ જો તમે આ ચશ્ત ધ્યાનથી વાંચશો તો જણાશે કે આ ઇજ્જતની મદદ મુશ્કેલીને સઘળે વખતે અને હર પળે મેળવી શકાવાનું તેમાં જણાવેલું છે. પણ મેં હમણાજ કહ્યું તેમ સરોશ તરફથી રાતની વેળાએ મળતાં રક્ષણ ઉપર જે ખાસ ભાર મુકવામાં આવેલો છે તે પ્રથમ સમજવાનું ભૂત્રી જવાયું, અનેક જગાએ લાગુ પાડવામાં આવ્યું, અને પછી અસલ ખ્યાલને કલ્પના દોડાવીને મરનારનાં રવાનાનાં રક્ષણ માટે લાગુ પાડી દીધા.

મારાં પેહુલાં ભાષણમાં મેં કહ્યું હતું કે અવસ્તાવાણી મદેના ઇજ્જત અને અમશાસ્પદેને પોતાપણું ધરાવનારી વ્યક્તિઓ અથવા હોરમજ્જના મદદનિશ દાખલ કોઈ અમૂક કાર્ય બજાવનારા મવક્કલ ફરેશ્તાઓ તરીકે ગણવાના નથી. હું માનું છું કે તમે આ વાત કબુલ રાખશો કે તમે સરોશને તાબેદારી અથવા જ્ઞાન દાખલ લેશો. તોપણ, એ ઇજ્જતનું કાંઈજ નહિ તો અવસ્તામાંથી જે બચાન મળે છે તે ઉપરથી તેને એક ફરેશ્તા કલ્પવાનું કશું કારણ નથી. ખરી વાત છે કે પેહુલવી લખનારાઓએ સરોશને એક ફરેશ્તા ગણ્યો છે, પણ મારાં પેહુલાં ભાષણમાં મેં ટીકા કીધી હતી તેમ તેને ઇજ્જત ગણવાનું કારણ અવસ્તાઈ શિક્ષણ તો કોઈ ચીજ હોય તેમ ગણવાની પેહુલવી લખનારાઓની આદત (અથવા રૂઢિ) નું છે. એમ હોવાથીજ તેઓ મનકલ્પિત વિચારો પણ હસ્તી ધરાવનારી વ્યક્તિ હોય તેમ જણાવી જાય છે.

માણસાઈ જિંદગીમાં જ્ઞાન અગત્યનો ભાગ બજાવે છે, અને એલમને ખાતરજ એલમની પુઠ પકડવાની તમને સદા ભલામણ થતી આવી છે. એટલા માટે ખહુ ખહુ પુરાણ કાળના તમારા નિયાગાનો જ્ઞાન વિષે અને એલમની શોધ અને ખીલવણી બાબે કેવા વિચારો ધરાવી ગયા છે તે જાણવું યોગ્ય છે, એટલુંજ નહિ પણ ઇછવાબેગ છે. તમે જુઓ છો કે જ્ઞાનને તેઓ સ્ત્રિની શેઠાઈ માટેની ચાવી દાખલ કેવા ગણતા હતા. વળી

૯૬ જ્ઞાન અને અશારત સંબંધી ખુલાસો અથવા સરોશ.

તમે એમ પણ જુવો છો કે તેઓ જ્ઞાનના અખૂટ ભંડારના સંબંધમાં તેઓ કેવા મુક્તર વિચારો ધરાવતા હતા, કે જે ભંડારને માટે તેઓ કહી ગયા છે કે જેમ જેમ તમે જ્ઞાન સંપાદન કરતા જશો તેમ તેમ તમેને એમ લાગતું જશે કે તમેએ જે ડાહપણ મેળવ્યું છે તે કેટલું થોડું છે. એટલા માટેજ તેઓ હોરમજ્જની આ મુજબની પ્રાર્થના કરતા હતા કે—“આપ અમેને જ્ઞાન, બુદ્ધિ, જ્ઞાનની ચાલાકી, રવાનની પવિત્રાઈ, સારી યાદશક્તિ, અને છેલ્લે તે સમજશક્તિ કે જે દિનપરદિન વધતીજ જાય છે, પણ કાબેલ્યતથી મેળવી શકાતી નથી.”

આ પ્રાર્થના ઉપરથી તમે તેની મતલબ એવી જોઈ શકશો કે બીજાઓ તરફથી મળેલું ઉપરટપકેનું જ્ઞાન તમારે માટે પુરતું નથી, પણ તમારા પોતાનાં ચિંતનથી તમેએ એવા ઉમદા વિચારો ઉત્પન્ન કરવા જોઈએ કે જે કોઈપણ જાતની વિધ્વતા આપી શકે નહિ. ખરું જોતાં આ પ્રાર્થના જ્ઞાન અને ડાહપણ વચ્ચેનો ફર્ક ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાની બનવાને બદલે ડાહપણવાળા માણસ થવાની તમને ભલામણ કરે છે, કારણ કે કવિ કાઉપર ગાંધ ગયો છે કે—

“Knowledge dwells

“In heads replete with thoughts of other men,
Wisdom in minds attentive of their own.”

યાને કે—

“વસે છે જ્ઞાન

મનૂષ્યો અન્યના વિચારોથી ભરપુર મગજમાં;
વસે ડાહપણ મગજમાં ધ્યાનપૂર્વક પોતાનાંજ.”

વળી આ કવિ એમ પણ કેહ છે કે—

“Knowledge is proud that he has learned so much;
Wisdom is humble that he knows no more.”

યાને—

“અભિમાન ધરાવે જ્ઞાન કે તે શીખ્યો બહુજ;
વિનયપૂર્વક કહે ડાહપણ નથી જાણતો વધુ કંઈ.”

જ્ઞાની માણસ ફેકટના સ્વઅભિમાનમાં ચકચુર હોય છે, ત્યારે ડાહ્યા માણસ સદા નમ્ર હોય છે. હું ઉમેદ રાખું છું કે તમે ડાહ્યપણને તમારા નમૂના તરીકે રાખવાની, અને તમારાથી અને એટલું નમ્રતાપૂર્વક જાણવાની કોશેશ કરશો, અને એ સઘળું છતાં સાવચેત રહેશો કે તમે કેટલું થાડું જાણો છો અથવા જાણી શકો તેમ છે.

મિત્ર (મેહર)–પ્રેમ–સંબંધી ટીકા

રૂપી બયાન.

૧૯૭૯

આજે હું એક એવી બાબત ઉપર લખણ કરવા માગું છું કે જે તમને સારી પેઠે જાણાતી હોવી જોઈએ-તે પ્રેમ અથવા સ્નેહલાવનો વિષય છે. કોઈપણ ધર્મ-મંડળ કે જે પ્રેમની કલ્પનાનો કાંઈપણ ખ્યાલ તે ધર્મ પાળનારાઓ ઉપર બેસાડવામાં નિષ્ફળ નિવડે તો તે સંપૂર્ણ ગણાય નહિ. કોઈપણ નીતિશાસ્ત્ર અથવા નીતિને લગતાં શિક્ષણો આ વિષયમાં પોતાનો મુકરર અભિપ્રાય જાહેર કરે નહિ તો તે પણ સંપૂર્ણ કેહવાય નહિ. ખ્રિસ્તી ધર્મ આ બાબતના વિચારોથી ભરપૂર છે, અને આ ઘણી જાણીતી વાત છે કે મુસા પેગમ્બરે જાહેર કરેલી હશ આજ્ઞાઓ એ સઘળી એક આજ્ઞા ઉપર રચાયેલી છે, અને તે તમારા પાઠોશીને તમારી પોતાની પેઠેજ ચાહવાનું શીખવે છે તે છે; ખીજા શબ્દોમાં કહિયે તો આ આજ્ઞા એક ખીજા તરફ વાપરવાની વર્તણૂકનો એવો સાનેરી નિયમ શીખવનારી છે કે-“કરશો તેવું પામશો.”-એટલે કે તમારા ભાઈબંધનું ભણું કરશો તો તે તમારું ભણું કરશે. એ પ્રમાણે આ એકજ આજ્ઞા બાકીની સઘળીની ગરજ સારે તેવી છે. હાખલા તરીકે જો તમે તમારા ભાઈબંધને ચાહશો તો તમે ચોરી કરશો નહિ, ખોટી જબાની આપશો નહિ; અને એજ પ્રમાણે ખીજી આજ્ઞાઓના સંબંધમાં પણ જો તમે એવો નિયમ રાખો કે ખીજાઓ તમારી જોડે સારી રીતે વર્તે તેટલા માટે તમેએ તેઓની સાથે ભલામીની વર્તણૂક, તો તમે તે આજ્ઞાઓનો ભંગ કદી કરશો નહિ. ખરું જોતા પ્રેમ (ચાહેના) નો ખ્યાલ સઘળા કાયદાઓનું મૂળ મંડાણ છે-પછી તે કાયદા માણસાઈ

હોય કે દેવતાઈ હોય. ધર્મનું શિક્ષણ, કે જે ઇનસાન જાતનાં એક સરખાપણા અને ભાઈભાંધી ઉપર ખડુ ભાર મેળે છે, તેનીજ માફક રાજ્યોના ધારા પણ પરસ્પરની નીતિ ઉપર, ભાઈભાંધીની લાગણી ઉપર, અને એક ઇનસાને ખીજા ઇનસાન તરફ સ્નેહ ખતાવવા ઉપર રચાયેલા છે.

આ ખાખતમાં હું વધારે આગળ વધું તે આગમજ મને લાગે છે કે સ્નેહ (પ્રેમ)નો હું કેવો અર્થ કરું છું, તેનો તમને કાંઈક ખ્યાલ આપવાની જરૂર છે. પ્રેમની પુરેપુરી વ્યાખ્યા હું તમને આપવા માગતો નથી, તેમજ પ્રેમના વિષય ઉપર કોઈ નીતિશાસ્ત્રના કે પ્રીલસૂપ્રીના સખકો પણ હું આપવા માગતો નથી. હું જે કાંઈ કેહવા માગું છું તે એજ છે કે આ શબ્દ હું કોઈ સાંકડી હદમાં વાપરવા માગતો નથી. એ શબ્દ વાપરતી વેળા વળી હું વિવાહ કે લગ્નનો કોઈ ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવા પણ માગતો નથી, અથવા માતપિતા અને ખાળક, અથવા ભરતાર અને સ્ત્રી વચ્ચેના પરસ્પરની માયા કે મમતા વિષે પણ હું ઇશારો કરતો નથી. હું તો તે પ્રેમ વિષે બોલવા માગું છું કે જે દરેક ઇનસાને ખીજા સર્વે ઇનસાનો તરફ ધરાવવાની કૃર્ છે-તે પ્રેમ કે જે મનુષ્યમાત્રનાં એક સરખાપણાં અને એક ખીજા તરફની ભાઈભાંધીના તથા પરમેશ્વરનો પિતાપણાંનો ખ્યાલ પુરતા ભારથી રજુ કરે છે.

બુદ્ધાબુદ્ધા ધર્મોના મુકાબલાનાં શાસ્ત્રો અભ્યાસ કરીને સાક્ષરોએ ખતાવી આપ્યું છે કે ખ્રિસ્તી ધર્મના તરેહવાર શિક્ષણોનો મૂળ આધાર જરથોશ્તી ધર્મશાસ્ત્ર છે, કે જે પોતે એટલું તો સંપૂર્ણ હતું કે તેણે ખીજા જમાનાઓનાં અને ખીજા મુલુકોના ધર્મ શિક્ષકોને અવશ્યની થઈ પડે એવી ઘણી એક દલીલો ઉછીંકી આપેલી છે. એમ છે માટે તમે ભારે વિશ્વાસથી વડી રાખી શકો કે, અગત્ય કરીને જ્યારે દુનિયાનાં ખીજાં સર્વે ધર્મશાસ્ત્રોમાં એજ ખ્યાલ ખડુ ભાર સાથે ઠસાવવામાં આવેલો તમારા જોવામાં આવે છે, ત્યારે તે ખડુ ખડુ કદીમઝૂ(યાને જરથોશ્તી) ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રેમના જગ-

તમાં ફરી વળેલા ખ્યાલ સંબંધે કાંઈજ નહિ તો ખુલ્લાં અને સુકરર શિક્ષણો મળી આવવાં જોઈએ. આજે હું તમને અવસ્તાઈ ભણુતરોના સંબંધમાં ખતાવી આપવા માગું છું કે પ્રેમનો ખ્યાલ તેના સર્વેથી ઉત્તમ અને ઉમદા આકારમાં કદીમ ધરાનીઓ, કે જેઓએ તેને પોતાનાં નીતિશાસ્ત્રમાં ઘણા ખુલ્લું દરજ્જે આપેલા છે, તેઓમાં અજાણો ન હતો. અને હવે હું એકદમ ખતાવી આપીશ કે (પ્રેમના) તે ખ્યાલને તે ધરાનીઓએ મેહુર ઇજદગુ' નામ આપેલું છે.

અવસ્તાઈ ભણુતરોમાં નામ દઈને ચાહ કરવામાં આવેલા ખીજા કોઈપણ ઇજદ ખાખે જે કાંઈ તવારીખી નોંધો મળી આવે છે તે કરતા વધારે મિથ્ર (યાને મેહુર) ખાખે અને “મેહુર પરસ્તી”ને નામે જાણીતી થયેલી આરાધના (Cult) મા વધારે ચોક્કસ હકીકત તમને મળી આવશે. હુખામની જમાનાના ધરાનીઓ કે જેઓએ કદીમ ધરાની ભણુતરોના જમાનાવાળા ઘણા એક ઇજદો અને અમશાસ્પદોને થાડીજ અગત્યતા આપેલી જણાય છે, તેઓએ કાંઈજ નહિ તો મિથ્ર ખાખેના પુરાણો ખ્યાલને કાયમ રાખ્યો હતો, અને સુસા ખાતેથી મળી આવેલા એક લેખમાં આવે છે તેમ આર્તાજર્કસીસ ૨ જાએ હોરમજદ જોડે અનાહીત અને મિથ્રની પરસ્તેશ ખરેખરી ચાલુ કીધી હતી. તે લેખ આ મતલબનો છે:—

“કેહ છે આર્તાજર્કસીસ, મોટો પાદશાહ, શાહોનો શાહ, મુલુકોનો શાહાનશાહ, આ ભૂમિનો પાદશાહ, દારયુશનો બેટો: (દારયુશશાહ આર્તાજર્કસીસનો બેટો હતો, આર્તાજર્કસીસ જર્કસીસનો બેટો હતો, જર્કસીશાહ દારયુશનો દીકરો, અને દારયુશ હુખામની ખાનદાનના વીશ્વાસ્થનો પુત્ર હતો.) મારા નિયાગાન દારયુશે આ મંદિર બંધાવ્યું હતું, અને પાછળથી મારા પ્રપિતા (ખપાવા) આર્તાજર્કસીસે તેની મરામત કીધી હતી. હોરમ-

જ્ઞની મહદથી અનાહીત અને મિથ (નાં ખાવલાં)
મેં આ મંદિરમાં સ્થાપિત કીધાં છે. હોરમજ્ઞ
અને અનાહીત અને મિથ માફ રક્ષણ કરજો.”

આ લેખમા મિથને તમે દેવતાઈ પદવી ધરાવતો અને
ઇજ્ઞોની ત્રગડીમાં-હોરમજ્ઞ જેવા સમાન દરજ્જાના ઇજ્ઞ
દાખલ-દાખલ કીધેલો જુઓ છો. હુખામની શાહો કોઈપણ
રીતે ચુસ્ત જરેતોશ્તી ન હતા એમ માનવાને ઘણું મજબૂત
કારણ છે. અને આ નાનો લેખ, કે જેમા હોરમજ્ઞનાં મંદિરમા
એક ઇજ્ઞ દાખલ મિથની દેવતાઈ પદવીની નોંધ છે તેને આ
શાહોના ધર્મ ખાખે મેં જે ઇશારો હમણાજ કીધો છે તેને
ટકો આપનારી એક દલીલ ગણી શકારો.

વળી મિથની આરાધના એસીર્યા સુધી લંખાયલી હતી,
કે જ્યા મીલિટ્ટા નામની દેવીની પૂજા થતી હતી, કે જે દેવીનું
નામ હીરોડોટસના જણાવ્યા પ્રમાણે મિથનું ખીજું નામ
હુલું આ પૂજા ત્યાંથી વધારે આગળ બેબીલોન્યા
અને ખાલ્દિયા સુધી ફેલાવો પામી હતી, જ્યાંથી તે
વળી વધારે આગળ પોન્ટસ અને કેપેડોશ્યા સુધી,
અને ત્યાંથી વળી છેક ગ્રીસ અને રોમ સુધી આગળ વધી
હતી. મિથની પૂજા ગ્રીસમાં કેવી રીતે થતી હતી તેની કાંઈક
અમૂક ગવાહી આપી શકે એવા સ્તંભો તમને મળવાના નથી.
પણ મિથિ-દેતીસ (મેહુરદાદ), મિથોખાતીસ (મેહુરખાદ),
મિત્રાનીસ (મેહુરાન), અને એવાંજ ખીજાં નામો કે જે આ
નામ ઉપરથીજ ઉત્પન્ન થયલાં છે ઉપરથી ગવાહી મળે છે કે
મિથ ગ્રીસમાં જાણીતો હતો. તોપણ ગ્રીક લોકો રૂમીઓના
પાધરા સંખંધમા આવે તેની ઘણું આગમજ મિથ પૂજા રોમમાં
કાયદેસર સ્થાપિત થઈ ચુકી હતી. ઇસ્વીસનના ૯૦ નાં સાલ
જેટલા પુરાણ કાળમાં થીખાઇસ (Thebais) નામના પોતાના
ત્રંથમાં રૂમી કવિ સ્ટેટયસ (Statius) મિથ ખાખે ઇશારો કરી
ગયેલો તમને જણાશે, અને કોઈ કોઈ તો એવું પણ માનનારા
છે કે મિથસ-(મેહુર)ની પૂજા રૂમીઓને સિસિલ્યન ધર્મગુરુઓ

મારફતે જાણીતી થઈ હતી, કે જે ગુફોને પોખીએ ૬૦ ૫૦ ૭૦ નાં સાલમાં કેદ પકડયા હતા. મિથ્ર દેવતાની પૂજા પ્રથમ નીચલા વર્ગના લોકોમાં ફેલાવો પામી હતી, અને પછી ધીમે ધીમે પ્રજાનાં સઘળી પંક્તિના લોકોમાં તે ફેલાઈ હતી. રૂમી શાહાનશાહ ડોમીશ્યતના અમલ દરમિયાન રોમમાં તેણે પેગપેશારો કીધો હતો, કેજે ઇસ્વી પરથી ઇસ્વી ૯૬ સુધી રાજ્ય ચલાવી ગયો હતો, અને ત્યારબાદ શુમારે ઇસ્વી ૧૦૦)માં તેમજ આશરે ઇસ્વી ૧૬૦માં કોમોડસે પણ એ પૂજાની રીતસરની સ્થાપના કીધી હતી. મિથ્રનો ચિતાર આપનારાં તરેહવાર કોતરકામો કરવામાં આવ્યાં હતાં, અને એ ઇજદના સંબંધમાં અનેક દંતકથા જેવી વાર્તાઓ ચાલુ થઈ હતી. વળી મિથ્રનાં માનમાં કાયદેસર ક્રિયાઓ કરવાનું પણ ચાલુ થયું હતું, કે જેણે પાછળથી લેડી ક્રિયાઓનું રૂપ લીધું હતું. શાહાનશાહ કોન્સ્ટેન્ટાઇને ખ્રિસ્તી ધર્મ એજિતયાર કીધો, અને તેને શાહાનશાહતના રાજ્યધર્મ દાખલ મુકરર કીધો તેની બહુ વર્ષો પછી ઇસ્વી ૩૭૮નાં સાલમાં આ છુપી લેદ ભરેલી ક્રિયાઓનો અટકાવ કરવામાં આવ્યો અને તેને છેવટની નાબૂદ કરવામાં આવી. રોમ રોહુરમાં બનાવવામાં આવેલી મિથ્ર દેવતાની આકૃતિઓનું કશું પણ વિગતવાર વર્ણન આ જગાએ કરવાની હું જરૂર જોતો નથી, પણ જેઓને એ બાબત જાણવાની બાહેશ હોય તેમને તેનું જે મુજતેસર વર્ણન “ ઍન્સાઇક્લોપિડિયા બ્રિટનિકા ”નાં ૧૬માં દફતરને પાને ૫૩૦-૫૩૧માં અને ૩૦ માં દફતરને પાને ૫૮૭માં આપેલું છે, તેનો તેમજ મિથ્ર પૂજા સાથ સંબંધ ધરાવનારી ઘણીએક કેતાબો અને ચોપાનિયાંઓનો હવાલો આપીશ.

આ મેહુર પરસ્તી ઇરાન, એસીર્યા અને બાબીલન ખાતેથી આથમણ તરફ ફેલાવો પામી હતી એટલું જ નહિ પણ ઉગમણના છેક છેડા સુધી, એટલે જાપાનમાં પણ, તે વિસ્તાર પામેલી નોંધાયેલી છે. જાપાન દેશમાં આ પરસ્તેશ કેટલી હદ સુધી વધી ગઈ હતી તે બાબેનો કશો પણ ખ્યાલ તમને આપવાને હું અશક્ત છું, સિવાયે કે તે ત્યાં હસ્તી ભોગવી ગઈ હતી

એમ રેવરંડ જેસર્સ ઍરકિન્સ, બી.એ., ડી.ડી., પોતાના “ The early spread of religious ideas, specially in the Far East ” (“ કહીમ જમાનામા ફેલાવો પામેલા ધાર્મિક ખ્યાલો-અગત્ય કરીને બહુ ઉગમણુ દેશોમાં ”), એ નામના નાના ગ્રંથમાં ઇશારો કરી ગયો છે. આ કેતાબનાં જુદાં જુદાં પાનાંઓમા જરતોશ્તી ધર્મ અને જરતોશ્તી વિચારોએ ઉગમણુ લાણીના મુલુકોના ધર્મો-અગત્ય કરીને ચીન અને જાપાનના ધર્મો-ની રચનાના સંબંધમાં જે લાગ લગવ્યો છે તેને લગતી બિના તમારા વાંચવામાં આવશે. મિથની પરસ્તેશના સંબંધમાં ઉપલો ગ્રંથકાર (સફે ૩૫ માં) કેહ છે કે-“ જરતોશ્તના જમાના પછી, ઇસુ ખ્રિસ્તની આશરે સાતશો વરસ જેટલી મુદત આગમજ મિથ પૂજા જાપાન તરફ ફેલાવો પામી.”

તમને કેહવાની હું જરૂર જોતો નથી કે મિથ અથવા મિત્રની આરાધના હિંદુસ્તાનમાં પણ ઘણા ઘણા પુરાણા કાળથી જાણીતી હતી. ઋગવેદમાં તમે મિત્ર અને વરુણને “ વરુણ-મિત્ર ” એવાં નામથી એક બીજા સાથે જોડાયેલા ચાલુ જોશો, કેજે જોડકાંવાળા દેવતાઓની ખાસ પૂજા થતી હતી અને આજે પણ થાય છે. હું એમ કહી શકીશ કે મેહર પરસ્તી એક વેળા કહીમ જમાનાની તે સઘળી સુધરેલી પ્રજાઓ, કે જેમનાં મનમાં ધર્મ સંબંધી વિચારો પ્રદિપ્ત થવા પામ્યા હોય, તેઓમાં એક સરખી રીતે ફેલાવો પામી હતી. અને એમ છે તેમાં અજબ થવા જેવું કંઈજ નથી, કારણકે મિથ મૂળ મંડાણથી અને અવશ્ય કરીને સર્વ તરફ એક સરખી રીતે માન પામેલો પ્રેમનો ખ્યાલ સર્વે ઇનસાન જાત તરફનો પ્રેમ-દર્શાવે છે. વખત જવે આ લોગતનો અર્થ તરેહવાર રૂપ રૂપાંતરોમાં ફેરવાઈ ગયેલો જણાય છે, પણ પ્રેમનો મૂળ ખ્યાલ કે જે ચોતરફ ફરી વળેલો છે તેણે સઘળી પ્રજાઓનું ધ્યાન ખેંચેલું હોયું જોઈએ, કે જેથી કરીને તેઓએ પોતાના ધાર્મિક શિક્ષણમાં તેને ઘણી અગત્યતા લાગુ પાડેલી જણાય છે. અવસ્તાંઈ જમાનામાં મિથની આરાધના જેવું ઇરાનમાં કશું હુલ્લંજ નહિ, જે છુપી ક્રિયાઓ રોમમાં

દાખલ કરવામાં આવી હતી તેવું ધરાનમાં કાંઈજ ન હતું; અને અને મેહુર ઇજ્જના સંખંધમાં કરી છુપી ક્રિયાઓ હતીજ નહિ, યા તેનાં બાવલા કે મૂળ્ય રૂપી રંગીન આકૃતિઓ બનાવવામાં આવતી હતીજ નહિ. આ સઘળાં કામો ધરાનની બાહેરનાં અને પારકી કેમોને લગતાં હતાં, અને તવારીખનવેશ ગિબન જેને “ ધરાની લોકોની પ્રીલસૂપ્રીલરેલી સાક્ષાદ ” કહી ગયો છે તે જોઈ નહિ સમજેલા એવા પરદેશીઓએ મિથને લગતા અસલ ખ્યાલની આસપાસ નવાં ડાળપાંખડાંનો કરેલો ઉમેરો માત્ર છે. હીરોડોટસ પોતાની તવારીખના ગ્રંથ ૧લાના ૧૩૧માં ફકરા (અથવા બાબ)માં કહી ગયો છે તેમ “ તેઓ યાને કદીમ ધરાનીઓમાં મૂર્તિઓ, મંદિરો કે ભોગ આપવાનાં થાનકો જેવું કશું હતુંજ નહિ. આવાં કામોને અધર્મી તથા ડાહ્યપણે બિલકુલ ભંગ કરનારાં ગણીને તે માટે તેઓ ઠપકો આપતા હતા. તેનું કારણ એ હોય કે યુનાનીઓથી તદ્દન ઉલટી રીતે તેઓ એવું માનનારા હતા કે દેવતાઓ માણસજાતના જેવી ખાસિયત ધરાવનારા ન હતા. ” હું પોતે તો અહીં સુધી કહીશ કે તે ધરાનીઓ માણસાઈ ખાસિયત ધરાવનારા દેવતાઓની અથવા ઇજ્જના દેવતાઈ અધિકાર જેવું કશું માનતાજ ન હતા.

મેહુર પરસ્તીના સંખંધમાં વારંવાર એમ કહેવામાં આવે છે કે તે જરતોશ્તના જમાના કરતાં વધારે પુરાણ કાળની છે, અને પયગમ્બરે એકજ ખુદાની પરસ્તેશનું ફરમાન ચાલુ કરીને મેહુરની આરાધનાને ડાબી નાખી હતી. આ અભિપ્રાયને હું માત્ર એક અનુમાન જોવોજ ગણુવા માગું છું. કદીમ ધરાનમાં આ પૂજા કેવી કિસમની હતી, અથવા પયગમ્બરના જમાનાની આગમજ તે હસ્તી ભોગવતી હતી કે નહિ, તે સાબેત કરે એવા આપણી કને કશા પુરાવા નથી. પયગમ્બરે એ અથવા એવી જાતની કોઈપણ પૂજા ડાબી નાખી હતી એવું બતાવનારું કે દંતકથાના ખ્યાલો સાથે જોડાયેલી પૂજા જેવું મિથના સંખંધમાં ધરાનમાં જાયજ હતું એવું બતાવનારું

કાંઈજ નથી. જો કે હિંદી દેવતાઓ અને ઇરાની ઇજ્ઞાનાં ખ્યાનો વચ્ચે મળતાપણું દેખાડનારી ઘણી જાણવા જોગ વાતો ઇરાની અને હિંદી સાહિત્યોના સઘળા અભ્યાસીઓ આગળ રજુ થાય છે, તોપણ તેઓ વચ્ચેનો એક તફાવત મગટી નિકળતો તમને જણાશે. જ્યારે હિંદી બુદ્ધિ સઘળા મનસ્થ વિચારો મગજમાં ઉતારી શકે તે આગમજ તેમને માણસાઈ લક્ષણો આપી દે છે અને દેવતાઓને પણ માણસાઈ સ્વરૂપ આપી દે છે, ત્યારે અવસ્તામાં મન કલ્પિત વિચારો અસલ હાલ-તમાંજ કાયમ રહેલા અને કોઈજ વખતે સુંદર અલંકારિક ભાષામાં ચીતરાયલા તમને જણાશે. રૅગોજિન નામનો ગ્રંથકાર (“કહીમ મજ્જાઓની વાર્તામાળા” વાળા “મીડિયા” નામના ગ્રંથ, પાનું ૬૬) “Media” Story of the Nations Series, p. 66) એ નામના પોતાના ગ્રંથમાં જણાવી જાય છે કે—

“In the sober earnest minded Sister race, viz. the Persians, the tendency was all the other way—from anthropomorphism to spiritual abstraction.”

યાને—“વિચારવત ખરા ભાવવાળી બેહુનપણી કોમે, એટલે કે ઇરાની કોમે, (એ બાબતમાં) ખીજી દિશાએ યાને સાકાર ઇશ્વરવાદને બદલે નિરાકાર ઇશ્વરવાદ તરફ વળણ લીધી હતી.”

હવે મિથ્ર અને મિથ્રની પરસ્તેશ જરતોશ્ટી જમાનાની આગમજની હતી કે નહિ, તે સવાલ ઉપર પાછા આવતાં, મને લાગે છે કે તે બાબે માત્ર અટકળ સિવાય ખીજે કશો અભિ-પ્રાય કોઈથી પણ આપી શકાય એમ નથી. કારણ કે ગાથામાં એક ઇજ્ઞ તરીકે મિથ્ર બાબે કશો પણ ઇશારો જોવામાં આવતો નથી; તોપણ પ્રેમને લગતો ચોતરફ ફરી વળેલો ખ્યાલ, કે જે માણસજાત એક ખીજ સાથે ભાઈબંધ તરીકે વસવા લાગ્યાં તે વખતથીજ, જેમ જરતોશ્ટના જમાના દરમિયાન તેમજ તેની આગમજના કાળમાં જોડેજોડ હુસ્તી ભોગવતો હોવો જોઈએ, અને

મિથ્રને લગતા ખ્યાલો, કે જે જેમ મેહર ચત્રમાં વર્ણવેલા જોવામાં આવે છે તે, ધરાન દેસમાં લાંબા સમયના ફાહેશ થઈ ચુકેલા હોવા જોઈએ.

મેં મારાં પેહલાં ભાષણમાં કહેલું છે તેમ ધરાનીઓના મજહુબની સંપૂર્ણ માળા તમારે જાણવી હોય તો તમામ અવસ્તાઈ ભણુતરો તમોએ વાંચવાંજ જોઈએ. જે એમ ધારિયે કે એકલા ગાથા સિવાયેનાં ખીજાં સઘળાં ભણુતરો સત્તાધારી નથી એમ ગણીને તમો તેમને છોડી દેશો, તો તમને એવાંજ છેવટ ઉપર આવવું પડશે કે જરતોશ્તી ધર્મમાળામાં ઇજ્ઞો જેવું કશુંજ નથી. ત્યારે તો ઇજ્ઞોના સંબંધમાં રચાયલું સઘળું વિશાળ ભણુતર પાછળા જમાનાના ખ્યાલનું પરિણામ છે. એમ કલ્પવું નવાઈ જેવું અને મુશ્કેલ છે, તથા ચરતોમાં ઇજ્ઞોનાં જે સુંદર ચીતારો દોરવામાં આવ્યા છે તે સઘળા માટે તે રચનારાઓ કને તેમની પોતાની કલ્પના સિવાયે વધારે સારો આધાર હતોજ નહિ. તેઓને આ બાબતમાં હંતકથા ઘણા મહદગાર થઈ પડવી જોઈએ. અને પ્રેમના ખ્યાલને લગતી હંતકથા મિથ્રનાં અવસ્તાઈ બચાનમાં દર્શાવેલી જોવામાં આવે છે તે પયગમ્બરના જમાનાથીજ અથવા બનવાજોગ છે કે તેમના જમાના આગમજથી ચાલતી આવી હતી. તોપણ મિથ્રની આરાધના જરતોશ્તી જમાનાની આગમજની હતી એવા એકરારને સિદ્ધ કરવામાં કાં આવે છે તેનું કારણ મને આ પ્રમાણેનું જણાય છે. હિંદી અને ધરાની એ બંને આર્ય પ્રજાઓ મિથ્રને મોટો વજન અને અગત્યતા આપતી હતી તે તમો જાણો છો, અને એક વેળા આ બંને હિંદી-ધરાની કેમો એકત્ર બનેલી એકજ પ્રજા હતી તે હકીકત આગળ પાડીને એવું સૂચવવામાં આવે છે કે પશ્ચિમ ભણીના આર્યો છુટા પડ્યા ન હતા ત્યારથી એ આરાધના જાણેજ હતી. મારું મત એવું છે કે આવા સંજોગો વચ્ચે તમો જે સાર ઉપર આવો તે માત્ર અટકળજ હોઈ શકે. હિંદુસ્તાનમાં મિથ્રની પૂજા સૂર્ય-દેવતા દાખલ હુંમેશાં વરૂણ (ગ્રીક “ઉરેનોસ”) ભેગી થાય છે, પણ અવસ્તાના મિથ્રની આરાધના એવી નથી તે બાબે

આગળ ચાલતાં હું તમારી ખાતરી કરી આપીશ. તમે જાણો છો તેમ રોમ ખાતેનાં મિત્ર સંબંધી કોતર કામોમાં, અને એસીર્યા તથા બાબીલોનમાં મિત્ર સંબંધી જે ખ્યાલો ફેલાવો પામ્યા હતા તેમાં મિત્રને સૂર્ય દેવતા દાખલ ચીતારેલો છે. વળી તમે એમ પણ જાણો છો કે મેહુર પરસ્તીનો વિચાર પાછળા જમાનાઓમાં ધરાનીઓ કનેથી ઉઠીકે લેવામાં આવ્યો હતો, અથવા તો અવસ્તાઈ ભણતરોમાં મિત્રની સ્તુતિની ચોકસ ફેરફારો સાથે નકલ કરવામાં આવી હતી. એ ઉપરથી તમે જોશો કે મિત્ર સૂર્ય દેવતા દાખલ ગણવાનું પાછળા વખતનું અનુકરણ છે, અને જ્યારે મિત્ર હિંદમાં સૂર્ય દેવતા તરીકે પૂજાતો તમને જણાય છે ત્યારે તમે વાજખીપણું કહી શકશો કે તે પૂજા અવસ્તામાં મેહુરને એક ઇજ્જત દાખલ ગણીને આરાધ્યો છે તેનું પાછળથી થયેલું અનુકરણ છે. તોપણ જેઓ એમ કહેવા માગે છે કે મેહુર પરસ્તી જરૂરતોશ્તી જમાનાની આગમજની છે તેઓ તરફથી એક મુશ્કેલી એવી બતાવવામાં આવશે કે ઋગવેદ જેવાં બહુજ પુરાણ કાળનાં વેદિક ભણતર, કે જે ઘણાએક અભ્યાસીઓનાં મત મુજબ જે ગાથા કરતાં પુરાણાં ન હોય તો ગાથાનાં ભણતરના જમાનાનાં તો તે છે જ, તેમાં પણ મિત્રની આરાધનાની હસ્તી તથા તે બાબેના ઇશારા છે જ. હવે આ બંને કિસમનાં જુદાં જુદાં ભણતરોના જુદાજુદા જમાના બાબેના આ ઘણા તકરારી સવાલમાં હું માથું મારવા માગતો નથી, પણ એટલું તો કહી શકીશ કે તોપણ ભરીને કરવામાં આવતી ચર્ચા અને અટકળના ફાત્યા જેવી વાતો કરતાં એક મુઠી જેટલી ખરી હકીકત વધારે કીમતી છે. આ બંને કિસમનાં ભણતરો કયા કાળમાં રચાયાં અથવા પ્રથમ લખાયાં તે બાબે ચોકસ આધારે તમે ચર્ચા ચલાવી શકો તેની હું ના પાડીશ નહિ; પણ તમારી સન્મૂખ અહીં એક સંગીન હકીકત ઉભેલી છે, અને તે એ કે પાછળા જમાનામાં ફેલાવો પામ્યો હતો એવી રીતે સાબિત થઈ ચુકેલો એક ખ્યાલ-કે જે ખ્યાલ અવસ્તાઈ ખ્યાલ ઉપરથી પાછળથી ફેર-

ફાર થયેલો અથવા અનુકરણ થયેલો ખુલ્લી રીતે સાબેત થઈ ચુકેલો છે તે-મિત્રના સંબંધમાં ઋગવેદમાંથી આખાદ મળી આવે છે. એટલા માટે વેદનાં ભણતરોને ખડુ પુરાણા જમાનાનાં માની લેવાનાં ઉતાવળાં છેવટ ઉપર આવવામાં, અને પછી મેહુર પરસ્તીનાં પુરાતનપણાં સંબંધે ખરી ખોટી ચર્ચા ચલાવવામાં ઘણા જોખમ છે. પુરાણી બાબતોની શોધખોળ કરનારાઓને માટે ઉપલો સમય મુકરર કરવાને લગતો વિષય ઘણા રસિક છે ખરો, તો પણ અવસ્તામાં મિથ્ર શબ્દ ઉપરથી ખરેખર કયો ખ્યાલ જાહેર કરવામાં આવ્યો છે તે શોધી કાઢવાનું તમારે માટે કરી વહેવાર અગત્યતા ધરાવતું નથી. એટલા માટે તે સવાલ બાબે વિચાર ચલાવવાને હું એકદમ આગળ વધીશ, અને સૌથી પહેલાં એ શબ્દનો ધાતુ તપાસીશ.

સઘળા અભ્યાસીઓ એકમત થાય છે તેમ ‘મિથ્ર’ શબ્દ ‘મિત્ર’ (એટલે મળવું) એ ધાતુ ઉપરથી નિકળ્યો છે. હું ઉપર કહી આવ્યો છું તેમ એ શબ્દ પ્રેમના ખ્યાલને મળતોજ ગુણ દેખાડે છે. હવે ત્યારે એ શબ્દના ધાતુના અર્થ ઉપરથી ‘પ્રેમ’ નો ખ્યાલ કેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે? જગતમાં જ્યાં જ્યાં ઇનસાનો એકબીજા સાથે ભેગાં મળે છે ત્યાં ત્યાં એકદિલીનું નાતું હોય છે, કે જે નાતું સઘળાં મનુષ્યોનાં જિગરમાં અંદર-ખાને એકબીજા તરફના પ્રેમનોજ વિચાર સ્વાભાવિક રીતે હોય છે તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ રીતે ‘મિથ્ર’ શબ્દ દુનિયામાં માણસજાત તરફથી જે લાગણી સર્વત્ર ખતાવવામાં આવે છે તે એક દિલી અને પ્રેમ એ બંને વિચારોનો એક સરખા ગુણ દેખાડે છે. ખરૂં જોતાં મિથ્ર શબ્દ એક દિલીના બોલેબોલના અર્થમાં વારંવાર વપરાયો છે. અને તેનો મૂળ અર્થ છે, અને પ્રેમ તેનો બીજો પંક્તિનો અર્થ છે, તોપણ આ છેલ્લો તેના ધાતુ-અર્થ ઉપરથીજ નિકળતો અર્થ છે. મંડળીનાં છેક હેઠાણમાં સૌથી મજબૂત જડ ઘાટી બેઠેલો ખ્યાલ તે એક દિલીનો ખ્યાલ છે, ભાઈબંધો તરફની લાગણીનો ખ્યાલ છે, તે મોહખતનો ખ્યાલ છે, એવા સારાંશ ઉપર આવવા માટે તે જમાનાનાં લોકો કેવાં

સારાંજ પરિણામની આશા ધરાવનારાં હોવાં જોઈએ અને ઇનસાનજાતની આસિયતનો કેવો ઉમદા અને ઉદાર વિચાર તેઓ ધરાવતાં હોવાં જોઈએ, તે તમો અલખત કલ્પી શકશો. ખરું જોતાં તે જમાનાનાં લોકોએ પ્રેમને માણસાઈ વર્તણૂકનાં કાનૂન દાખલ અને ઇનસાનની જિંદગીના એક નિર્ણય કરનારાં કારણ દાખલ મુકરર કીધો હતો, કારણ કે તેઓએ એ તુરતજ મિથ્રને કાયદા અને આજ્ઞાની ખૂબીઓ લાગુ પાડી દીધી, અને તે પ્રમાણે મિથ્ર તે અવશ્યનો મૂળ કાયદો જાહેર કરે છે કે જેમાં મેં આ લાખણની શુરૂઆતમાં કહ્યું છે તેમ સઘળી આજ્ઞાઓનો સમાસ થઈ જાય છે,—અને તે કાયદો એ કે દરેક આદમીએ પોતાના પાડોશીને પોતાના જેવોજ ગણીને ચાહવો. પણ દરેક કાયદાનો અર્થ પરવાનગી, યાને તે કાયદાને માન અપાવનારી સત્તા, થાય છે, અને મિથ્ર તે સત્તા ધરાવતો હોય તેવો ચીતારેલો તમને જણાશે. એ રીતે જોતાં મિથ્ર માત્ર પ્રેમ છે એટલુંજ નહિ પણ તે વળી ન્યાય પણ છે, કે જે કાયદાને લગતા જે કાનૂનો તે અમલમાં મુકે છે તેમના જેવો સખ્ત છે. પેહલવી સાહિત્યમાં મિથ્રને ફક્ત ન્યાયનોજ ખ્યાલ લાગુ પાડેલો તમને જણાશે, અને ત્યાં મિથ્ર તમને એક ન્યાયાધિશની માફક ઇનશાનોનાં કામો તપાસતો, તેમને ઘણાંજ તિવ્ર લાગણીવાળાં તરાજીમાં તોલતો, અને ભારે વિવેક બુદ્ધિથી ચુકાદો આપતો હોય એવા ઇશારા તમને જણાશે. એક ખીજી મતલબે પણ ‘મિથ્ર’ શબ્દ અવસ્તામાં વપરાયેલો તમને જણાશે, અને તે મતલબ પણ એ શબ્દના ધાતુ—અર્થ ઉપરથીજ ઉઠતી જણાય છે. મિથ્ર કબાલો અથવા સાટાંનો ખ્યાલ આપે છે. તમો જાણો છો કે બે અથવા વધારે પુરૂષો વચ્ચે અમૂક હકોના સંબંધમાં પરસ્પરની સંમતિથી થયેલું કાયદાપૂર્વક સાદું તે કબાલો છે. આ કબાલો કરવા માટે કોઈપણ અમૂક મતલબના સંબંધમાં બે અથવા વધારે પુરૂષોએ સાથે મળીને કામ કરવાની, અથવા ન્યાયશાસ્ત્રીઓ કહે છે તેમ સર્વાનુમતની અગત છે, અને તેમના આ ભેગા મળવાથી જે નિવેદન ઉપર તેઓ આવે તેને પણ ‘મિથ્ર’નું

નામ મળ્યું છે. તોપણ ખનવા જોગ છે કે કબાલાનો અર્થ ન્યાયના વિચાર ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો હોય. અસલમાં ‘મિથ્ર’ની સમજણ પરસ્પરના નૈતિક કાયદાની ઉઠતી હતી તે ઉપરથી આસ્તે આસ્તે સામાન્ય કાયદાની ઉઠવા લાગી. પુરાણ કાળમાં કોઈપણ અગત્યતા ધરાવનારો હીવાની ન્યાયનો કબાલો જો તમે જોવા જશો તો તે પક્ષકારો વચ્ચે એકબીજા સાથે સાદું કરવાને લગતો મળી આવશે, અને એ પ્રમાણે ‘મિથ્ર’ શબ્દ બીજી બાજતો જોડે આ કબાલાના સંબંધમાં પણ વાપરવામાં આવ્યો હોય. કેહવાની અગત્ય નથી કે જેમ મિથ્ર સામાન્ય રીતે કાયદો અમલમાં મુકવા માટે ન્યાયપૂર્વક પરવાનગી આપવાની સત્તા ધરાવે છે, તેમ તે દરેક અમૂક કાયદાસર થયેલાં સાટાંને અમલમાં મુકવાની ન્યાયપૂર્વક સત્તા અથવા પરવાનગી ધરાવે છે. એટલા માટે કોલ આખા પછી તેનો ભંગ કરવો તે મિથ્રનો ગુનાહ કીધા બરાબર છે. કબાલો કીધા પછી જે પરિણામની વાજબી રીતે વડી રાખવામાં આવે તે બર લાવવા માટે કાયદો કબાલાને અમલમાં મુકે છે; બીજા બોલોમાં કહિયે તો, એક માણસે જે કાર્ય બજાવવાની સંમતિ આપી હોય તે કાર્ય પાર ઉતરવું જોઈએ. એ રીતે જોતાં કબાલો કરનારા પક્ષકારો એકબીજાને જે કબુલાતો આપે છે તે બજાવવા માટે સત્યતા અને પ્રમાણિકપણું અવશ્યનાં છે. અને મિથ્ર વળી સચ્ચાઈ અને પ્રમાણિકપણાના બ્યાલો પણ દર્શાવે છે, અને તેને એવો ચીતારવામાં આવ્યો છે કે તે દરજ્જા ચાને જુઠાણું, દગલબાજી, અને વિશ્વાસઘાતનો સહાનો અને કદી એકમત નહિ થાય એવો શત્રુ છે. ન્યાય બજાવવાનું એટલે કે પોતાના હુકમોને અમલમાં મુકાવનારી શક્તિ ધરાવનારો હોવો જોઈએ, અને તમે જાણો છો કે મિથ્રને શક્તિમાન અને દરજ્જા ઉપર સત્તા ધરાવનાર અને સદા કૃતેહમંદ ચીતારેલો છે. એક ન્યાયાધિશ જે જે મુકદ્દમાઓ તપાસે તેમને લગતી સર્વે ખરી હકીકતોથી તે વાકેફગાર હોવો જોઈએ, અને ન્યાય અપંગ અને નિષ્પક્ષપાત હોવો જોઈએ. અને તમે મિથ્રને પોતાના ૧૦૦૦ કાનો વડે તથા ૧૦,૦૦૦ આંખો વડે અને અને ૧૦૦૦

ખખરહારીથી સજ્જ થઇને સર્વ જોનાર, સર્વ જાણનાર અને સદા જાગતો ચીતારેલો તમો જુઓ છો, અને તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે મેહુર ઇજ્જના તીરે જે ઘણીઓ કાયદો તોડે છે તેવા સઘળા ગુનેહગારોને અચૂક રીતે વિધી નાખે છે.

‘મિથ્ર’ શબ્દના અર્થ અને તેનાં સઘળાં ડાળ પાંખડાં-ઓની તપાસ લેતી વેળા મેં અવસ્તાના જુદા જુદા અનેક ફકરાઓમાં, અને ખાસ કરીને મેહુર યશ્તમાં, મેહુર ઇજ્જને જેવી રીતે ચીતારવામાં આવેલો છે તેનો કાંઈક ભાવાર્થ આગમજ્ઞથી તમારી આગળ રજૂ કીધો છે. આ જુદા જુદા ફકરાઓમાં એક પછી એક મેહુરનું જે સુંદર ચિત્ર દેરવામાં આવ્યું છે તેની તપાસ લીધા આગમજ્ઞ, મિથ્ર જે કાંઈ નથી દર્શાવતો અને તોપણ સાધારણ રીતે તે દર્શાવતો કેહવાય છે, તે બિના હું પ્રથમ રજૂ કરવા માગું છું. મેં આગળ કહ્યું છે તેમ વેદિક સાહિત્યમાં મિથ્રને સૂર્ય દેવતા દાખલ ચીતારેલો છે, અને રોમ તથા એસીર્યામાં ચાલેલી મેહુર પરસ્તીનાં હેઠાણમાં તેજ ખ્યાલ જોવામાં આવે છે. અને અવસ્તાઈ ધર્માલ્યાસીઓને પણ તમે વારંવાર એવોજ મત ધરાવતા જોશો કે મિથ્ર એટલે “સુરજ,” અથવા “રોશની,” અથવા “ઝઝકલું” છે. પણ આ મતનો કશો પુરાવો અવસ્તાઈ લખાણોમાંથી મને મળી શકતો નથી. ‘મિથ્ર’ શબ્દના ધાતુ-અર્થમાંથી આવો કોઈ ખ્યાલ શોધી આપવાને તમો અશક્ત છો, અને અવસ્તામાંથી મળતાં મિથ્ર સંબંધી ખ્યાનના ઘણા મોટા ભાગ સાથે આ ખ્યાલને ખંધબેસતો કરવાને પણ તમો અશક્ત છો. જે પ્રજાઓએ મિથ્રને સૂર્ય-દેવતા ચીતારેલો છે તેઓમાં ફેલાવો પામેલી મિથ્ર સંબંધી વિચારો ઉપરથી ‘રોશની’નો ખ્યાલ દેખઈતી રીતે અવસ્તામાં દાખલ થયેલો છે; એજ વિચારોનું થોડે ભાગે પેહલવી લખનારાઓએ પણ અનુકરણ કીધેલું છે, કે જેઓ મિથ્રને અવસ્તામાં “હુરે-ક્ષએત” ને નામે ઓળખાવેલા ખુરશેહના “સાથી” અથવા “હમકાર” ગણી ગયા છે. અવસ્તામાં મિથ્રને સર્વવ્યાપક, સૃષ્ટિમાં ફરી વળેલો, સહાનો કાયમ, અને અમર કહેલો છે, અને

ખનવાજેગ છે કે સૂર્ય કે જે દુનિયામાં ચોતરફ રોશની પાંથરે છે, અને સદા હાજર છે, અને અમર છે તેને પેહલવી લખનારાઓ મિથ્ર સમજી ગયા હોય; જે મિસાલે કે પેહલવી લખનારાઓએ અવસ્તાઈ લખાણો ઉપરની ચોતાની શરેહુ અને ક્રમવાર ગોઠવણુ લખીને જાહેર કીધી તેની ઘણા વખત આગમજ દુનિયાની જુદી જુદી પ્રજાઓએ મિથ્રને સૂર્ય ગણ્યો હતો.

હવે હું અસલ લખાણોને આધારે મિથ્રનું વિગતવાર ખયાન તમારી સન્મૂખ રજુ કરીશ. મેહુર ચરતમાં સર્વેથી સરસ શૈલીમાં જે ખાસ ખયાન આવેલું છે તે વર્ણવું તે આગમજ અવસ્તાના ખીજા ભાગો કે જેમાં મેહુર વિષે બોલવામાં આવ્યું છે તેમની તપાસ લઈશ.

વંદીદાદની ૧૯ મી પરગરહના ૨૭ મા અને તે પછીના ફકરાઓમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જરતોશ્તે પુછેલા સવાલના જવાબમાં હોરમજ્જદને એવું કેહતો જણાવેલો છે કે “મરણ પછી ચોથા દિવસની ખામદાદે મિથ્ર પુર લપકા સાથ પહાડોને મથાળે ચોતાની બેઠક લે છે અને આફતાખ ઉગે છે” તે પછી ગુજરેલાં આનાં રવાનોની તપાસ લેવામાં આવે છે. હવે મિથ્ર પહાડોને મથાળે આવે છે એવા વાક્યની મતલબ ખુલ્લી કરી સમજાવવાને હું અશક્ત છું; પણ આટલું તો ખુલ્લું છેજ કે મિથ્ર તે કાંઈ સૂર્ય નથી, કારણ કે આ ફકરામાં ખાસ કરીને જણાવવામાં આવેલું છે મિથ્ર આવે છે ને આફતાખ ઉગે છે. એટલા માટે મિથ્ર અને આફતાખ એ બે તદ્દન જુદીજ વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ. ખનવાજેગ છે કે અહીં મિથ્ર રોશનીનો ખ્યાલ આપે છે, કે જે શબ્દ અવસ્તામા બેશક અપવાદ જેવો વપરાયલો છે.

વંદીદાદની ૪થી પરગરહમાં કરારનામાના નિયમો અને તેમનો ભાગ કરવા માટેની સજાનું ઘણું લખાણ વર્ણન આવેલું છે. ત્યાં વળી ખીજા માણસના શરીર ઉપર હુમલો કરવા, અને હસ્તદરાજી ચલાવવાથી તે મનૂબ્યવધ અને ખૂન કરવા સુધીની ઇજ્જત માટેના ગુનાહોની સજાની તફસિલ આપવામાં આવેલી છે. હું માનું છું કે તમોમાંના ઘણાઓ વંદીદાદની આ પરગરહથી જાણીતા છો, કે જેમાં કરાર-

નામાંના ઠરાવો તથા તેને લગતા અપરાધો વિષેના નિયમોનો થાડાક સંગ્રહ કીધેલો છે. તોપણ એ બાબતમાં હું થાડાક વિચારો જણાવવા માગું છું. તમે ત્યાં જોયું છે કે તેમાં જુદી જુદી કિસમના કરારો નામ દ્વંદ્વે જણાવેલા છે, પણ તેમનું જેવું જોઈએ તેવું વર્ણન આપેલું નથી. દાખલા તરીકે ત્યાં મનુષ્ય-કબાલા વિષે આવેલું છે તે એક ગુલામની ખરીદી બાબતનું કરારનામું છે, કે નોકરી ચાકરીનો તે કબાલો છે, આ લગનને લગતો (લગનના કોલને લગતો) કરાર છે તે બાબે માત્ર અટકળ સિવાય બીજું કશું કહી શકાય નહિ. એ પછી તમે જોશો કે ‘મિથ્ર’નો અર્થ ત્યાં માત્ર કરારનામાંનીજ સંકોચિત હાલતમાં જોવામાં આવે છે તેને એકદમ લાંબાવવામાં આવે છે, અને મિથ્રને કરારનામું અમલમાં મુકવાની સત્તા ધરાવતો તથા તેનો લાગ કરવા માટેની સજા ફરમાવતો ધારવામાં આવે છે. વળી તમે ત્યાં એમ પણ જોશો કે મિથ્રને ફોજદારી ગુનાહો માટેની સજા ફરમાવતો બતાવ્યો છે. એજ વેળા હું એવી પણ નોંધ લેવા માગું છું કે મિથ્રનાં આ વર્ણન ઉપરથી આપણ એવા સાર ઉપર આવિયે છીએ કે વંદીદાદના જમાનામાં હીવાની અને ફોજદારી ગુનાહો માટેની સજા એકસરખીજ હતી. પણ વળી તે જમાનામાં ન્યાયની સત્તા હેઠળ “કબુલાતો” અને ફરજે અમલમાં મુકાતી હતી તે બાબેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપનારી જે રીઠીથી વંદીદાદની આ પરગરહ શુરૂ થાય છે તે તરફ પણ તમારું ખાસ ધ્યાન ખેંચવા માગું છું, ત્યાં તમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે જે એક માણસ બીજા માણસ તરફ અદા કરવાની જે ફર્જ ધરાવતો હોય તેમાં જે તે નિષ્ફળ નિવડે તો તેને મિથ્રનો ગુનાહ કરનાર ગણવો. આખી પરગરહની કળ ચાવી એજ છે, કેમ કે કરાર તોડવો એટલે શું તે તેમાં દર્શાવેલું છે. કરાર અમલમાં મુકવાની ફર્જ કાં પાડવામાં આવતી હતી તેનું કારણ તે ઉપરથી તમને મળે છે. કરાર કરનારા એક અથવા બીજા પક્ષ અથવા બંને પક્ષોને માથે કરાર કરવાથી ફર્જ આવી પડે છે, અને તે ફર્જ અદા થવીજ જોઈએ. આ વિચાર ન્યાયશાસ્ત્રના

અર્વાચિન લખનારાઓના વિચાર સાથ મળતો ઉતરે છે, કે જેઓ કખાલાના સંખંધમાં ઉપલાને ખિલકુલ મલતોજ અભિપ્રાય ધરાવે છે. જસ્ટિન્યનના નિયમો રચવામાં આવે તેની ખડુ ખડુ વરસો આગમજ વંદીદાદના પુરાણા જમાનામાં કખાલાના સંખંધમાં ઘડાયલા આવા મુક્કર કાયદા ઘડી જનારા અવસ્તાઈ ન્યાયશાસ્ત્રીઓની દીધદ્દષ્ટિની તમે જેટલી વખાણ કરશો તેટલી થોડી છે.

ઇજરનેના ૧ લા હાના ૧૧ મા ફકરામાં “ અહુર અને મિથ્ર ખંને મોટા, અમર અને અશો ” છે, એવી રીતની તેમની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે, અને એજ શબ્દો ઇજરનેનાં આખાં દફતરમાં અનેક ઠેકાણે ફરી ફરીથી જેવામાં આવે છે. અહુર અને મિથ્રનું આ રીતનું જેડાણુ આપણને વેદમાં જણાવેલાં વરૂણ-મિત્ર સાથની સરખામણી સૂચવે છે. હું માનું છું કે અહીં મિથ્ર ખાખે જાહેર કીધેલો અવસ્તાઈ ખ્યાલ એવું દેખાડે છે કે તે ખુલ્લું અને અમર અને પવિત્ર છે, અને તેમાં જાણે કે કાંઈ ખુદાઈ અંશ હોય એવો તે ખ્યાલ છે. પરસ્પરના પ્રેમનો કાનૂન એવોજ ઉમદા ખ્યાલ છે કે જે અમર છે અને તેના ખોલેખોલના અર્થમાં તે અશોઈ ઉપર રચાયેલો છે.

ખેહુરામ યશ્તના ૪૭ મા ફકરામાં તમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ધેરંધ્ર યાને “ પરાજ્ય કરનારી ફતેહ ” જેઓ મેહરને ગુસ્સે કરે છે તેમને માદગી અને મોતની સજા કરે છે. આની સમજણુ એ છે કે જે ધણી કોલ તોડે છે અને ઇનસાન જાતના સૌથી પેહલા કાયદાનો ભંગ કરે છે તે દુનિયામાં દુઃખી થાય છે અને હારી જાય છે.

અપિ યશ્તના ૧૬ મા કહામાં મિથ્રને અપિ એટલે કે ડાહપણુ, ઇનસાફ અને પ્રમાણિકપણું જેવા ઉત્તમ ગુણોનો ભાઈ યાને જેડીદાર દેખાડ્યો છે. આ ઉપરથી તમે જાણો છો કે મિથ્ર જે કાયદો દર્શાવે છે તે ડાહપણુ, ન્યાય અને પ્રમાણિકપણાના ખ્યાલો સાથ જેડાયેલો છે. વળી એજ યશ્તના ખીજા

ફકરામાં જણાવ્યું છે કે જે ઘણી અધિને આરાધે છે તે મિથને આરાધે છે. ડાહપણ, ન્યાય અને પ્રમાણિકપણાંની સ્તુતિ કરવી તે મિથ યાને કાયદાની સ્તુતિ કીધા બરાબર છે. આ ઉપરથી તમે એવો સાર ખેંચી શકો કે મિથ જેવા કાયદાને માન આપવું તે ડાહપણ, ધનસાફ અને સચાઈના માર્ગ ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

જમ્યાદ ચરતના ૩૫ મા ફકરામાં ‘ખરેન’ યાને પાદશાહી ખોરેહ જમશેદને છોડી ગયું ત્યારે તેને પ્રથમ મિથે ઉઠાવી લીધું હતું. આ વાક્યમાં સમાયેલો ભાવાર્થ શો છે? દંતકથામાં જણાવેલું છે કે જમશેદે જે વખતથી પોતાને ખીજા ધનસાને કરતાં ચઢતી પંક્તિને ગણાવવા માંડ્યું ત્યારથી તેની પડતી શુરૂ થઈ અને તે પછી તે પોતાની સઘળી કીર્તિ ગુમાવી બેઠો અને તે કીર્તિ અથવા ખોરેહ, તમને ઉપલા ફકરામાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ, મિથના હાથમાં આવ્યું. મારાં આજનાં ભાષણની શુરૂઆતનાં મેં કહ્યું છે કે જે પ્રેમ મિથ જાહેર કરે છે તે આ દુનિયામાં ધનસાનેની ભાઈબંધી અને એકસરખો દરજ્જો જાહેર કરનારો ખ્યાલ છે, હવે ઉપલા ફકરામાં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે જમશેદે માણસ જાતના એક સરખા દરજ્જાના વિચારને ધિક્કારી કાઢ્યો અને પોતાને માટે ખુદાઈ માન અકામનો દાવો કીધો ત્યારે મિથે તેની કીર્તિ છિનવી લીધી; એટલે કે કાયદાએ પોતાની સત્તા ચલાવી, અને જમશેદની ગરૂરીને જે સજા લાયક હતી તે તેને મળી. ઉપલાજ ફકરામાં તમને વળી એમ પણ જણાવવામાં આવેલું છે કે સઘળા ઇજ્ઞોમાં મિથ ઘણાજ કીર્તિવાન અને સઘળા દેશોનો રાજા છે. આનો ખુલાસો એ છે કે મેં આગળ કહ્યું છે તેમ એક કાયદા હાખલ પ્રેમનો ખ્યાલ દુનિયામાં સર્વોપરિ છે.

“આફીને જરતોશત”ના ૬ ઠા ફકરામાં જોવામાં આવે છે તેમ પયગમ્બર જરતોશત શાહ ગુરતારપને એવી દુઆ દે છે “તું મિથ જેવો હુશિયાર થજો!” હવે હુશિયારી એ ન્યાય અને કાયદાની એક ખુબી છે. ઉપર હું બતાવી ચુક્યો છું

તેમ મેહુર ૧૦૦૦ કાન, ૧૦,૦૦૦ આંખ અને ૧,૦૦૦ ખખરહારી ધરાવતો હોવાથી તેનો ન્યાય કઠીપણ ઠગાતો નથી, એવો ધશારો તમને ચાલુ જણાયા કરશે.

હવે હું ખુદ “મેહુર યશત” ઉપર આવું છું. તેના દીખા-ચામાંજ જણાવેલું છે તે પ્રમાણે કાયદો (યાને મેહુર) કે જે બોહળાં ખેતરોનો સાહેબ છે તે સર્વ વ્યાપક છે, અને તેનો ધનસાફ કે જે તેના ૧,૦૦૦ કાન અને ૧૦,૦૦૦ આંખોમાં સમાયેલો છે તે અચૂક છે, વળી ત્યાં તે કાયદાને વખણાયેલો જણાવ્યો છે, એટલે કે સર્વ માણસજાત પોતપોતાની વર્તણૂક માટેના ભોમિયા દાખલ હકૂતકેશ્વર જમીનમાં સર્વત્ર કબુલ રખાયેલો છે.

આ યશતના ૧ લા કર્દામાં જણાવ્યું છે કે મેહુર યાને કાયદો હોરમજદે પેદા કીધો છે, એટલા માટે દુનિયાનાં લોકો તરફથી હોરમજદને પોતાને જેટલું માન મળે છે તેટલું બધું માન તેને પણ મળે, કે જે મેળવવાને તે લાયકનો છે. બીજા બોક્ષોમાં કહિયે તો આ ઠેકાણે તમને એવી આજ્ઞા થાય છે કે જે પ્રમાણે તમે ખુદને ચાહો છો તેજ રીતે સર્વ માણસ જાતને તમેએ ચાહવાં. એ પછી તમને ગમે તેવા ઘાતકી માણસ સાથે થયલા કરાર પણ તોડવા સામે ચેતવણી આપવામાં આવી છે; કારણ કે તેવા આદમીઓને કાયદાની નજરમાં રક્ષણ મેળવવાનો અને હુકો જાળવવાનો નેક માણસો ધરાવતા હોય તેવોજ મોટો હુક છે. જે ધણી કબુલતા પાળે છે અને બેધમાન થતો નથી તે જિંદગીમાં પોતાનો માર્ગ સેહલથી શોધી કાઢે છે અને તે ઉપરાંત બીજા કાયદા હાંસલ કરે છે. મિથ્રની વખાણ એટલા માટે ગાવામાં આવે છે કે તે માણસોને સુખ અને સંતોષથી ભરપુર રેહઠાણ બક્ષે છે; એટલે કે જેઓ કાયદાને આધીન રહીને ચાલે છે તેઓ સુખી અને સંતોષી જિંદગી ગુજારે છે. મિથ્ર રક્ષણ કરે છે, ખુશી ખુશહાલી, કુતેહ નેકનામી, અને અશોષ બક્ષે છે. કાયદાના દબદબા અને આદર-સત્કારને જોરાવર અને ધાક ઉત્પાન કરનાર, અચૂક અને નહિ

હાથ એવાં વિશેષજોથી ઓળખાવવામાં આવ્યો છે, અને તેજ ગુણવાચક શબ્દો મિથ્રને પણ લાગુ પાડવામાં આવ્યા છે.

ધારો અને ન્યાય સચ્ચાઈના મુલકને મજબૂત બનાવે છે, તેમને સારી રીતે ગોઠવાયલા અને ખંધણેસતા રચવામાં આવેલા છે; તેઓનો દબદબો ભારી છે; દૂર સુધી લંખાયત્રી ચીજોનો તેઓ હિસાબ રાખે છે; જેઓ પોતાના કાબુમાં આવે તેઓ સાથ જરાપણ રવાદારગી વિના પુર અપક્ષપાતપણે મજબૂત હાથે તેઓ કામ લે છે. મેહુર ઇજ્જતનો આવોજ ચીતાર ચશતના ખીજા કર્દામાં તમે જોશો. જે ઘણી અંતઃકરણથી મિથ્રનો પ્રેમ હાથ કરે છે, એટલે કે કાયદાને માન આપે છે, તે દુનિયામાં સદા ફાવે છે અને જોમાં બુધ્ધિશાળી ગણાય છે.

ત્રીજા કર્દા મુજબ કાયદાને આધીન રહીને કામ લેનાર ધનસાનને તેના દુખ દેનારાઓ તરફથી કરી પાંતીનું ખીવાનું હોતું નથી. તેના શત્રુઓનો પરાજય થાય છે અને તેના હરીફો કાયદાની ચુંગાલમાં આવી જાય છે, કારણ કે કાયદો કોઈને છોડતો નથી.

ચોથા કર્દામાં કહ્યું છે કે મિથ્ર એક મીનોઈ ઇજ્જત છે, અને તે સુરજ ઉગે તેની પણ આગમજ ઉંચામાં ઉંચા પાહડો ઉપર દેખાવ દે છે. આ ખયાન ઉપરથી ઘણાએક અલ્યાસીઓને એવું ધારવાને કારણ મળ્યું છે કે આફતાબના ઉંચા આગમજ જે ઝઝકણું દેખાય છે તે મિથ્ર છે. પણ હું માનું છું કે આ વાક્ય પોતેજ ખતાવે છે કે આ અનુમાન ખરું નથી. રોશની કુદ્રતનો અતિ સૂક્ષ્મ દેખાવ છે તોપણ તે એક કુદ્રતી દેખાવ છે. તો પણ અહીં તમને કેહવામાં આવ્યું છે કે મિથ્ર એક મીનોઈ ઇજ્જત છે, જે ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે તે કોઈ કુદ્રતી નહિ એવા દેખાવનું રૂપ છે. જો આ કર્દામાં તમે વધારે આગળ વાંચશો તો તેમાં શું કેહવા માગે છે તે વધારે સારી રીતે સમજી શકશો. તમને ત્યાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મિથ્ર પાહડોનાં મથાળાં ઉપર આવીને ત્યાંથી જ્યાં કુવાઓ ખોદવા,

મેહુરે ખાંધવા, અને પાણીનાં તળાવો ખનાવવા જેવાં સખા-
વતનાં કામો થતાં હોય તે જોવા માટે નીચે ઉતરે છે. આ
સઘળાં કાર્યો એક માણસ બીજા માણસ તરફ જે સ્નેહ ધરાવે
છે તેનાં પરિણામ છે, અને મિથ્ર કે જે આ સ્નેહનું રૂપ છે તે
ત્યાં સદા હાજર હોય છે. વળી તમને એમ પણ કેહવામાં આવ્યું
છે કે જે આદર્શ સખાવતનાં કામો કરે છે અને ગરજવાંત
લોકોને ધાર્મિક અને ઉમદા હેતુથી દાન આપે છે, તે પોતાને
સદા આખાદ અને મુશ્કેલીઓ ઉપર જીત મેળવનાર જોય છે.

પાંચમા કદામાં જણાવે છે કે કોલની સઘળી પંક્તિના અને
ગમે તે સ્થિતિના ઇનસાનોને માટે કાયદો અપક્ષપાતપણે
અમલમાં મુકવામાં આવે છે; અને દેશના સર્વેથી ઉતરતા
દરજ્જાનાં ઇનસાનોથી તે સર્વેથી આલા દરજ્જાનાં ઇનસાનોનો
ન્યાય તોલવામાં આવે છે. જેઓ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા
છે તેઓ પોતાની ખુરી ધારણા પાર પાડવામાં સદા નિરાશ થાય
છે. તેઓ ગભરાઈ જાય છે અને પોતાની નેમ ચુકી જાય છે.
કારણ કે તેઓ સ્વભાવિક કાયદાથી ઉલટા જઈને કામ કરે છે,
જેથી સઘળી જાતની મુશ્કેલીઓ તેમના માર્ગમાં ઉભી રેહુ છે.

છઠ્ઠા કદામાં જણાવ્યા પ્રમાણે જે આદર્શ કાયદાને માન
આપનારો હોય છે તેને કશીપણ ઇજ્જત ખમવી પડતી નથી;
પણ કાયદાનો ભંગ કરનારાઓ સદા પોતાના હિલમાં ધાસ્તી
રાખે છે, અને અંતઃકરણનો દંખ તેમને એટલા બધા ગભરાવી
મારે છે કે ગોયા તેમના પગો બંધાઈ જાય છે, તેમની આંખો
જોવાની શક્તિ ખોઈ દે છે, અને તેમના કાનો બેહુર મારી જાય
છે. પણ જ્યાં કાયદાનું રક્ષણ હોય છે ત્યાં ખુરા માણસોની બહુ
ગુચવાડા ભરેલી યુક્તિઓ કશી પણ ઇજ્જત કરી શકતી નથી.

સાતમા કદા મુજબ, જેઓ કાયદાને માન આપે છે તેઓને
છેવટનો ફાયદો હાંસલ થાય છે. જેઓ અધર્મી હોય છે તેઓ
હુમેશાં વાંકાચુકા માર્ગો અને ઇલાજો લે છે, કારણ કે કુદ્રતનો
અચૂક કાયદો તેમને સીધી રીતે કામ કરવા દેતોજ નથી. તેઓ

કાયદાના હાથ ઉપર કરી વિચારવંત મહદ કે રક્ષણ કહી મેળવતાજ નથી.

આઠમા કદામાં જણાવે છે કે જે કુટુંબમાં પરસ્પર પ્રેમ અને હૃમદ્દર્દીપણું હોય છે ત્યાં સુલેહ અને સુખ હોય છે, પણ જ્યાં સ્નેહભાવની કોતાહી હોય ત્યાં સઘળાં ખાનદાનો નાશ પામે છે. કાયદો રાખરખાવત રાખતો નથી, અને સર્વેની સાથે તે અપક્ષપાતપણેજ કામ લે છે. સૌ સૌનાં કામો મુજબ તે ભલાંને માટે સર્વેથી ઉત્તમ અને ખુરાંને માટે સૌથી ખરાબ છે. ખડ્ડં જેતાં સઘળા મુલુકોમાં કાયદો જેમ સુલેહમાં તેમ ટંટામાં સર્વોપરિ છે. સ્નેહભાવથી આહરશો અને ખરાં સખાવતના કામો કરશો તો તમો પોતાને માટેજ નહિ પણ તમારાં ઘર અને તમારા દેશને માટે પણ તમો કીર્તિ મેળવશો. આમ કરશો તો તમો તન મનનું સુખ અને યજ મેળવશો, યશ અને નામના મેળવશો, તમારું રવાન (જન) નિર્મળ અને પવિત્ર રેહવા પામશે, અશોઈનું જ્ઞાન અને મોટાઈ તમારાંજ થશે.

નવમા કદામાં કહ્યા પ્રમાણે કાયદો ફરમાવે છે કે તમોએ તમારી ફરજો અદા કરવી જોઈએ, તમારું કંઈ અદા કરવું જોઈએ; અને કાયદાનો ખરો ચાહુનાર પોતાનાં મકાનમાં પરાણોએની તલબ કરે છે. ત્યાં વળી એમ પણ કહ્યું છે કે જે આદમી પોતા દેશના ચાહુને માટે લડે છે તે ખચીત જીતે છે. જુઠા અને હગાખોર લોકોનાં મકાનો ભયંકર હોય છે; તેમના માલમતાની હાલત ભયભિત હોય છે; તેમની ધારણા કદી અમલમા મુકી શકાતી નથી; તેઓ પોતાની નેમમાં સદા નિષ્ફળ થાય છે. તેવા આદમીઓ પોતાના ભાલા અને નેજા ગમે તેટલા ફેંકે, પોતાની તલવાર અને ગદાને અણીદાર તથા હાથમાં પકડાય તેવા બનાવવા પાછળ ગમે તેટલી મેહનત કરે, તો પણ તેઓની નિશાન રહ જાય છે, કારણ કે કાયદો પોતાનું બળ બતાવે છે, અને તેમની ધારણા ઉંધી વાળે છે. તેમનું અંતઃકરણ તેમને ડાંખે છે, ન્યાયની ખીકથી તેમનાં મગજ ઉપર સદા માઠી

અસર થાય છે, અને તેમનાં જિગર ધાસ્તીથી ઉભરાઈ જાય છે. તેમની સંખ્યા ગમે તેટલી મોટી હોય તો પણ કાયદાના પ્રતાપ આગળ તેમને નમવું પડે છે; તેઓ સેંકડો અને હજારો અને લાખોની સંખ્યામાં જમીનદોસ્ત થાય છે.

દશમા કાયદામાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રેમના કાયદાનું રાજ્ય આખી દુનિયા જેટલું બોહણું છે, અને પ્રેમનો ખ્યાલ ઉદાર, ઉંચ પંક્તિનો અને સખી છે, જ્યાં જોશો ત્યાં એ કાયદો ચોતરફ ફરી વળેલો અને હાજર, આગળથી તેમજ પાછળથી ચોકાસી રાખતો અને જેને જોય તેને કદી નહીં ભૂલે એવો જણાશે.

અગ્યારમા કદામાં આગલોજ વિચાર પાછો જાહેર કરવામાં આવેલો છે કે કાયદાનો ભંગ કરનાર સુખી હોતો નથી, કારણ કે તેના પગ અને આંખ અને કાન કામ કરી શકતાં નથી; તે તદ્દન ગભરાઈ જાય છે, અને ન્યાયના હાથ ઉપર પોતાનાં કર્ત્વિકની સજા મેળવવાના ભયમાં તે સદા રેહ છે.

બારમા કદામાં એવું અચાનકીધું છે કે મિથ્ર ઉંચામાં ઉંચા પહાડો ઉપર બેઠક લે છે, સર્વે આદમીઓને શાંતિ અને ભલાઈ ધણે છે, અને હક્ટકેશ્વર જમીનની બોહળી તપાસ લે છે. તે ખુલ્લું જગાએથી મિથ્ર ખુફાં કામ કરનારાઓ ઉપર નજર રાખીને તેમની ભુંડી યુક્તિઓમાં તેમને શિકસ્ત આપવા માટે પોતાનાં સર્વે બળ સાથે નીચે આવે છે. આ ઠેકાણે પણ મિથ્ર કાયદાનો ભપકો અને મોભો ખુલ્લી રીતે જાહેર કરે છે, કે જે વડે સરચાઈ બેશક ખુલ્લી થાય છે.

તેરમા કદામાં મિથ્રને હુરમજદ આગળ એવી મતલબની ફરિયાદ કરતો બતાવ્યો છે કે જો કે હું સર્વે પેદાયશોનું રક્ષણ કરું છું અને તેમના ઉપર હકુમત ભોગવું છું, તોપણ મને કોઈ ગણકારતું નથી અને માન આપતું નથી, તો જો કે તેઓ જો તેમ કરે તો તેઓને તેમનાં તે કાર્યને માટે સર્વેથી સરસ ધનામ મળે. ધનસાનોએ ડાહ્યપણવાળા થઈને પોતાના પાડોશી-

એને ચાહવું અને તેમને ઉપયોગી થઈ પડવું, કે જેથી તેમને જિંદગીનાં સૌથી સરસ નિયામત અને સુખ મળે, એ સિવાય ઉપત્તી ફરિયાદમાં બીજું શું છે ?

કારણ કે એ પછીના (૧૪ મા) કઠ્ઠામાં જણાવ્યા પ્રમાણે મિથ અક્ષેશો અને આશીરવાદો અક્ષનારો છે, અને જે ઇમાનદાર ઉદ્યોગી ખેડુતનું જુરા માણસોની જુરાઈ સામે રક્ષણ થાય છે તેને મિથ કશી ઇજા કરતો નથી.

પંદરમા કઠ્ઠામાં ‘મિથ’ યાને કાયદાનો ખ્યાલ તમામ કુદ્રતી પેદાચશો—એટલે પાણીઓ અને ઝાડપાન, કે જેઓ સૃષ્ટિના કાયદાને તાબે થાય છે અને અચૂકપણે કાર્ય અજાવ્યાં જાય છે તેઓને પણ લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. એ પછી તમને ત્યાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે દગલખાજુ ધુતારાઓ અને અળવાખોરો નૈતિક નીતિની નજરે જોતાં હીચકારા છે, જેમનાં હૈડાંમાં કશી હિમ્મત હોતી નથી અને જેઓ પોતાનું તમામ મન-બળ ખોઈ બેઠેલા હોય છે.

સોળમા કઠ્ઠા ઉપરથી એમ જણાય છે કે જગતમાં ફરી વળેલા લલા કાયદા મુજબ મિથ ન્યાય તોલે છે. તેમાં વળી એમ પણ કેહવામાં આવ્યું છે કે જે માણસ બીજા આદમીઓ તરફના પ્રેમ અને દિલસોજીની નીતિમાન લાગણીથી ભરપુર છે તેને ઉત્તમ અક્ષેશ અને ઉમદા દોલત હાંસલ થાય છે. તે માણસ સ્વઅચાવ કરવાને શક્તિમાન છે અને પાદશાહી દરજ્જે તેનો છે. જે ઉત્તમ દાખલો તે બીજાઓને આપે છે તે વડે તે માજહયસ્ની હીનના કાયદા પ્રમાણે ચાલનારાઓ અને તે હીનને માન આપનારાઓનું ટોળું ભેગું કરે છે.

સત્તરમા કઠ્ઠામાં મિથને પાદશાહી સત્તાનો રાજદંદ ફેરવતો અને નસીબનાં ચક્રને વળણ આપતો ચીતાર્યો છે. જે ગાડીમાં તે સવારી કરે છે તે માજહયસ્ની હીનના રાસ્ત માર્ગ ઉપર ચાલે છે, અને પોતાના તે રથમાં બેસીને પોતાનાં તમામ બળ અને મોહા સાથ જેમ જેમ તે આગળ વધે છે તેમ તેમ તે તે દેવોના

હિલમાં ઉંડી જડ ઘાલેલી ધાસ્તી પેવસ કરે છે, કે જેઓ એવું ધર્યું છે કે કાયદાની ચુંગાલમાં અમો નહિ ફસી પડિયે તો સારું. પણ મિથ્ર પોતાની ૧૦૦૦૦ આંખો વડે જોય છે અને પોતાનાં સર્વ જ્ઞાનથી સઘળું જાણી લે છે. ખુદાઈ ન્યાય કે જેનું સંજ્ઞારૂપ મિથ્ર છે તેનાં કાર્યને બેશક કોઈપણ ઉલ્લાસ આપી શકતું નથી.

અદારમાં કદાંમાં મિથ્ર સાથે શામેલ રેહનાર સત્તાનાં હથિયારનું વધુ વર્ણન કરેલું છે, કે જેવું વર્ણન કાંઈક રીતે પુરાણ-કાળની દંતકથામાં ન્યાય દેવીના હાથમાં તલવાર આપીને કરવામાં આવેલું છે. તેની આગળ આગળ અતિ જોરાવર જંગલી હુકર ચાલે છે, કે જે પોતાના માર્ગમાં આવતી સર્વે ચીજોનો એવો સંહાર કરે છે કે પૃથ્વી ઉપર તેમની કશીપણ નિશાની હયાત રેહવા પામતી નથી.

ઓગણીશમાં કદાંમાંથી એવું શિક્ષણ મળે છે કે ઇમાનદારી સૌથી ઉત્તમ ચીજ છે, તે એવી રીતે કે ઇમાનદારી અને ન્યાય વ્રતિથી કામ લીધાથી તેનું ઇનામ આપોઆપ મળી રેહ છે, અને તેટલા માટેજ આદમીઓ મિથ્ર કે જે ઇમાનદારીનો અને ચોખી આપણેનો કાયદો રજુ કરે છે તેના તરફ આદમીઓ હિત ખતાવે છે, તેની જોડે સ્નેહ ખાંધે છે, અને તેના ખદલામાં કશાપણ અપવાદ વિના મિથ્ર તેમનું ભલું કરે છે.

વીશમઃ કદાંમાં કહ્યું છે કે જ્યાં પ્રેમનો કાયદો માન પામે છે, અને તેના તરફ હિત ખતાવવામાં આવે છે ત્યાં પ્રમાણિક-પણાંની પરોણાગત થાય છે, એટલે કે ત્યાં ઇમાનદારી અને સાચવટનાં પ્રખળનીજ તમો વકી રાખી શકો. જેઓ કાયદા તરફ વફાદાર છે તેમનું સદા રક્ષણ થાય છે, અને તેમજ પ્રમાણે જેઓ ઉદ્ધોગી છે તેઓ ઇમાનદારી અને વફાદારીથી કામ કરે છે.

એકવીશમાં કદાંમાં કાયદા અને ન્યાયની સત્તા અને મોહાની ફરીથી સ્તુતિ ગાવામાં આવી છે, કે જેઓ પોતાનાં હુજ્જરગણાં ખળ અને જોવા તથા સાંભળવાની શક્તિ અને ચતુરાઈને લીધે પોતાના ચુકાદામાં અચૂક છે.

બાવીશમા કહાંમાં કહ્યું છે કે સત્તાધિશ અમલદારો અને હાકમો, પછી તેઓ ગમે તેટલા નાના કે મોટા અધિકાર ધરાવનારા હોય તેઓ સર્વેને કશા અપવાદ વિના પોતપોતાની સત્તા અને વગવસીલાની જાળવણીને માટે કાયદાની મહત્તની ગરજ પડે છે; અને માત્ર હાકમોજ નહિ પણ જેમના ઉપર તેઓની હાકમી ચાલતી હોય તેઓને પણ પોતાનાં સંરક્ષણને માટે તેમજ પોતાનાં હકોની સમાનતાને લીધે કાયદાની ગરજ પડે છે. જાનવરોને પણ કાયદાથી મળતાં રક્ષણની જરૂર હોય છે. દાખલા તરીકે ગાય કે જેના ઉપર તેનો ધણી ઘાતકીપણું જુજારતો હોય તે કાયદાનું રક્ષણ મેળવવા માટે પુકાર મારે છે, અને અર્જુ જુજારે છે કે મને કોઈ એવો માયાળુ ધણી આપો, કે જે મને મારા તબેલામાં લઈ જાય. એ રીતે જે કોઈ કાયદાનું રક્ષણ માગે છે, જેનેથી તેની ગરજ પડે છે, તેને તે મળે છે; કાંચ કે ઇશ્વરી કાયદો અચૂક છે અને કદો થાકતો નથી.

ત્રેવીશમા કહાંમાં કહ્યું છે કે મિત્ર “જેતી” ચાને સઘળી ધાર્મિક ક્રિયાઓનો આગેવાન છે, આનો ભાવાર્થ એકે કાયદો અને તેની માન્યતા કે જેમનો ‘મિત્ર’માં સમાસ થયેલો છે તે ધર્મના મૂળ પાયા સમાન છે. કાયદાને અનુસરતાં કાર્યો અને વચનો હોરમજદ તથા તેની સ્તુતિ ગાનારા અમશાસ્પદોને પરમ સંતોષ આપે છે. કાયદો માત્ર દુનિયાનાં પ્રાણિઓની વર્તણૂક ઉપરજ અમલ ચલાવતો નથી, પણ પોતાની આજ્ઞાને અમલમાં મુકવાની સત્તા સાથે ગોચા હુથિયારબંધ થયેલો છે. તે સઘળી વેળાએ પોતાનું વડપણ જાહેર કરે છે, અને જેઓ અપ્રમાણિક છે તેઓ સજા પામે છે અને સુધરી જાય છે.

ચોવીશમા કહાં મુજબ મિત્ર દુનિયાના ખંને છેડાઓ વચ્ચેના તમામ બોહળા વિસ્તારમાં ફરી વળેલો છે. તે પોતાની સત્તાનો ગુર્જ ઉઠાવે છે, કે જેને જેતાં જેઓ ખુરા છે તેઓ સઘળા નાસી જાય છે. તેને જેતાંજ મારફાડ અને આળસાઈ અને સઘળી જાતની બહીઓનાં હિલમાં ધાસ્તી પેદા થાય છે,

કારણ કે તેઓ ન્યાયના ફટકાથી ખીએ છે, કે જે સજ્જ આપવામાં કર્ડો છે.

પચીશમા કર્દામાં જણાવે છે કે મિથ્ર જગતના બોહળા વિસ્તારમાં ફતેહમંદી ભરેલી કુચ કરતો આગળ વધે છે. તેની એક બાજુએ સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને ખીજી બાજુએ અહલ ન્યાય તેને મદદ આપે છે. કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા આદર્શીઓ-નેજ તેમનાં કુકર્મોને થકી ખમવું પડતું નથી, પણ લોકો જ્યારે સત્યતા છોડી બેસે છે અને દેશમાં અધિરનું રાજ્ય ચાલે છે ત્યારે તમામ પ્રજાઓ નાશ પામે છે.

છવીશમા કર્દામાં કહ્યું છે કે મિથ્ર એક રાજા છે, અને તે તમામ જીવતી જાગતી કુદ્રતની સંભાળ રાખે છે, અને તેઓમાં કાયદાનો અમલ બેસાડે છે.

સત્તાવીશમા કર્દામાં જણાવ્યું છે ઉગમણે હિંદુસ્તાનથી તે આથમણે રંધાનાં મેદાનો સુધીની તમામ દુનિયા મિથ્રના તાબા તળે છે. જુરો માણસ વારંવાર એવો ખ્યાલ ધરાવે છે કે તેનાં જુરો ક-તુકો જાહેર થશે નહિ અને તે મિથ્ર ઉપર સરસાઈ ભોગવશે. પણ એવા વિચારમાં તે મોટો ભૂલાવો ખાય છે, કારણ કે એક બારગી તે એક સાધારણ આદર્શી કરતાં એકશેા ગણા વધારે બળથી જુરું વિચારે, જુરું બોલે અને જુરું કરે, તોપણ મિથ્રનાં ભલાં વિચાર, વચન અને કામ ઉપર તે સરસાઈ મેળવી શકતો નથી. મિથ્રની રાક્ષસી નજર અને બયાન નહિ થઈ શકે એવી સાંભળવાની અને ખબરદારી ધરાવવાની શક્તિને લીધે તેની ચાલાકી અને હુશિયારી ઉપર તે જુરો માણસ સરસાઈ ધરાવી શકતો નથી. જેઓ કુદ્રતી કાયદાનો ભંગ કરે છે તેઓ માંદગી અને મોતને આવીન થાય છે, તેમનું બળ નિકળ નિવડે છે અને તેમનાં પાપોની સજા અને પશ્ચાતાપ તેમને રદ ખાતલ કરી શકાય તે આગમજ આવી પુગે છે, કારણ કે મિથ્રની જાનમાંથી તેનો હુકમ નીકળતાં વેતજ તેનો અમલ થાય છે.

અઠાવીશમા કઠ્ઠામાં જણાવે છે કે મિત્ર મોટી દોલાહ માને સડાઈની ટોપી પેહરે છે, ખજતર ખાંધે છે, અને લયંકર ખંજરથી હથિયાર ખંધ થાય છે. કાયદા અને ન્યાયના માર્ગો સર્વે માટે ખુલા છે. મિત્રનાં હથિયારો ખાંધેલી સાંકળનો માત્ર ખખડાટ, તેનાં ખંજરનો માત્ર ઝળકાટ, તેના ઘોડાઓની ખડીઓનો માત્ર ઢબકારો, બહ માણસોને શિકસ્ત આપવા માટે પુરતા છે.

એ પછી ઓગણત્રીશમા કઠ્ઠામાં દોસ્તો વચ્ચેના, સાથે મળીને કામ કરનારાઓ વચ્ચેના, ક્રિયા કામ બજાવનારાઓ વચ્ચેના, સાથે શીખનારાઓ વચ્ચેના, ઉસ્તાદ અને ચેલા વચ્ચેના, સસરા જમાઈ વચ્ચેના, ભાઈ ભાઈઓ વચ્ચેના, ખાપ બેટા વચ્ચેના, હુમવતનીઓ અને હુમદીનો વચ્ચેના, એવા જુદા જુદા પરસ્પરના પ્રેમની પંક્તિઓનું એક સુંદર ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. આ વાત જાણવા જોગ છે કે પ્રેમ અથવા દોસ્તીની ગાંઠ સર્વેથી મજબૂત હુમદીનો વચ્ચે અને તેથી ઉતરતી હુમવતનીઓ વચ્ચેની હોય એવું અહીં જણાવેલું છે. ખુદ સાથનો ધાર્મિક અને માનસરેલા પ્રેમ, તથા સ્વદેશ પ્રેમ અને દેશ હિતકારીપણું એ રીતે તે જમાનામાં સૌથી વધારે વાહલું મનાતું હતું, એવું આ ઉપરથી ખુલ્લું જાહેર થાય છે.

ત્રીશમા કઠ્ઠામાં કહ્યું છે કે તમામ આદમીજાતમાં પ્રેમ સૌથી મૂખ્ય બળ છે. તે તેમના નબળા પડી ગયેલા જીવસાને સજીવન કરે છે. એ પછી મિત્ર અથવા પ્રેમ અથવા કાયદાને કેવી રીતે ખીલવવો જોઈએ તે બાબેની સમજણ આપવામાં આવી છે, અવસ્તાવાણીનાં સઘળાં ભણતરોમાં છે તેમ અહીં પણ ફરમાવેલું તમે જોશો કે પ્રથમ બહન ધાકવું અને તન મનની સૌથી ઉત્તમ ખુબીઓને અમલમાં મુકવા થકી તૈયાર થવા માટે સર્વે આલુદગીઓ કાઢી નાખવી.

એકત્રીશમા ફકરામાં જણાવે છે કે કાયદો અમર છે અને કદી નાશ પામતો નથી. પણ તે કાયદાનાં બળ અને પ્રતાપ અને ગંભીરતાનું એક મોહક ચિત્ર ફરીથી અહીં આપવામાં

આવ્યું છે, અને તેના ભારે ભપકા અને સવારી, કે જેમાં ઉમદા ઘોડા અને જે મળે તેના ઉપર જીત મેળવનાર જંગલી હુકર, તીર અને ગુર્જ, ભાલા અને ખડછી, શમ્શીર અને ગદ્દા, કે જે સઘળાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર સાથે મિથ્ર તમામ હફતકેશ્વર જમીન યાને પૃથ્વીના સાતે ખંડોમાં કુચ કરતો આગળ વધે છે તેમ તેમ જેઓ વફાદાર અને કાયદાને માન આપનારા હોય છે તેમને સુખ અને આરામ બક્ષતો, અને જેઓ ખુરા અને જીલમગાર હોય છે તેમનાં હિલમાં ઘાસ્તી પેદા કરતો આગળ વધે છે.

ખત્રીશમાં કદાંમાં કહ્યું છે કે છે આદમી પોતાના ભાઈ-ખંધા માટે પોતાનાં જિગરમાં લાગણી અને આહુ ધરાવે છે તે આદમી આખાદ થાય છે. ભલી અને સ્વચ્છ નેમથી માયા મેહરખાની અને મોહબતનાં કામો કરશે તો બેશક તમારું ભલું થશે, અને તમારી ઉમદા કોશિશમાં ફતેહ પામશે. પણ તમારી ખુરી ધારણાને અશોધના અને સખાવતના સાચા હેઠળ છુપાવીને વર્તશે તો તમારાં તે કામને માટે તમો પોતે પોતાનેજ શ્રાપ દેશે. જે તમારી મોટાઈ, મગરૂરી અને હુંપણું બતાવવાને માટેજ તમો સખાવતનાં કામ કરશે તો તેનાં રૂડાં પરિણામ લાંબી મુદત સુધી તમો ભોગવશે નહિ; તમો ખરી આબરૂ અને કીર્તિ મેળવશે નહિ.

તેત્રીશમાં કદાં મુજબ માન મરતખામાં, બળમાં અને જીલ્દ હરજીમમાં મિથ્રનો ખરાખરિયો ખીજે કોઈ નથી. તેની ફતેહની સાથે મોભો જોડાયેલો છે, બળવાનોમા તે બળવાન છે, ખખરદારોમાં તે ખખરદાર છે, તે સર્વે જાણનારો અને અચૂક છે.

ચોત્રીશમાં કદાં પ્રમાણે કાયદા (મિથ્ર)ની રોશની બળકાટ-ભરેલા સેતારા તેશ્તરની માફક પ્રકાશે છે, અને એ કાયદો તથા ન્યાય જે માર્ગ લે છે તે તેમને દ્વાર દોરમજદ પોતે દેખાડે છે.

સાથી છેલ્લા (પાંત્રીશમાં) કદાંમાં છેવટનો સાર અછી રીતે રીતે આપ્યો છે, કે જ્યાં કાયદાનું સર્વવ્યાપકપણું અને અખંડતાં ભાર દઈને બતાવવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે પ્રેમ

(મિથ્ર) અને પ્રેમનો કાનૂન દેશના ઉપરના ભાગમાં, દેશના અંદરના ભાગમાં, દેશ તરફના ભાગમાં, દેશના ઉપલા ભાગમાં, દેશના માંહેલા ભાગમાં, દેશના આગળના ભાગમાં, અને દેશની પાછળના ભાગમાં ફરી વળેલાં છે. પ્રેમને નમાજ હોજો, આ માયળુ અને ઉમદા ખ્યાલના પેદા કરનાર અને બક્ષનારને નમાજ હોજો, અહુરમઝદને પોતાને નમાજ હોજો !

મિથ્રના સંબંધમાં મેહુર યશ્તમાં તમને જે ચિત્ર મલે છે તે ઉપર દર્શાવ્યા જેવું છે. ઇનસાન ઉપર નવાજેશ થયેલી આ ખુદાઈ બક્ષેશ, એટલે જે પ્રેમ અને હુમદદીપણાંનો ખ્યાલ, પરસ્પર પ્રેમનો કાયદો, બળ ઉપર સચ્ચાઈનો અનંત અમલ, અને જગતમાં વ્યાપી રહેલો અચૂક ન્યાય, - એ સઘળાંને આ ભાણુતરમાં ભલુકદાર રંગોથી રંગીને તથા અલંકારિક લેખાસમાં સજીને ચીતાર્યાં છે. આપણો આજનો ફિસ્કારીખોર સુધારો આ ઉમદા ખ્યાલમાં કશો સુધારો વધારો કરી શકે નહિ એવો તે સ્વચ્છ બુદ્ધિનો, ખીલવણીમાં ડાહુપણુ ભરેલો, અને છેવટની ખારીકીમાં એટલો બધો અસરકારક અને ખેંચાણુ કરનારો છે.

હવે કહાય તમે મારેથી જાણવા માંગશો કે પેહલવી સાહિત્યમાં મિથ્ર વિષે કેવો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. તેમાંથી ઉપલાં ચિત્રમાં કોઈપણ રીતનો સુધારો જોવાની તમે વકી રાખતાં હો એમ હું ધારતો નથી. મારાં પેહલાં ભાષણમાં મેં તમને બતાવી આપ્યું છે તેમ પેહલવી લખનારાઓ તમારા અભિપ્રાયની જેટલી મદદ માગે છે તેટલી તમારી બુદ્ધિ અને ભલુંભુડું પારખવાની તમારી અંદરખાનેની અફલની મદદ માગતા નથી. નેકી પોતાની નતીજે પોતાની સાથેજ લેતી આવે છે માટે નેકીને માગે ચાલવાની લોકોને ભલામણુ કરવાને બદલે, તથા બહીને તેનાં ખીઆમણાં સ્વરૂપને માટે 'ધિક્કાર-વાનુ' શીખવવાને બદલે પેહલવી લખનારાઓ લોકોને હાડમંદ જગતને લગતાં બહેશ્તનાં સુખનાં ભલુકદાર ચિત્રો દેરીને નેકીનો માર્ગ પકડવા ઉશ્કેરે છે, અને એજ રીતે હાડમંદ દુનિયાને લગતાં દોજખની ભયભિત ખીક બતાવનારાં ડરામણાં

ચિત્રો દોરીને બહીનો ત્યાગ કરવાની ધનસાનોને એકસરખી ભલામણ કરે છે. દાખલા તરીકે અર્ધ વીરાડનામાંમાં તમે શું વાંચો છો તે જુવો. ત્યાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચોક્કસ કામો પોતાની ખુદીથીજ ભલાં નથી, કેમકે જેઓ તેવાં કામો કરે છે તેમનાં રવાનો અહેશતમાં જાય છે, અને અમૂક કામો જુરાં છે, કારણ કે જેઓ તેવાં કામો કરે છે તેમનાં રવાનો દોઝખમાં જાય છે. અર્ધવીરાડનાં શિક્ષણનું તર્કશાસ્ત્ર એટલુંજ છે. અહુરમજ્દની આ આજ્ઞા છે કે ધનસાનોએ એકજ માર્ગ એજિતયાર કરવો જોઈએ, કે જે અશોધનો માર્ગ છે, કારણ કે બીજા સઘળા તે કાંઈ ખરા માર્ગ નથી. એ પ્રમાણે પેહલવી લખનારાઓ એ આદર્મીઓને માટે નેકી પોતે સારી છે, તેટલા માટેજ નેકીનાં કામો કરવાનો જુસ્સો તેઓમાં ઉસ્કેરવાને બદલે ધનશાનોનાં દિલમાં બીક અને ધાસ્તીનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરી તેમની લાગણી ઉસ્કેરીને કામ લીધું છે, અને આ ભટ્ટી કે ભુંડી વર્તણૂક એજિતયાર કરવાથી નિપજતા પરિણામોને સહાના ભયમાં મુકી દીધા છે.

પોતાનાં આ વિશેષ લક્ષણને મળતા થઈને પેહલવી લખનારાઓ મિથ્રને ચીતારે છે. એકયતા અને હુમદ્દહીંપણાંના ખ્યાલો, પ્રેમની જે ગાંઠ એક માણસને બીજા જોડે બાંધે છે તે, પરસ્પરના સ્નેહનો જગપ્રસિદ્ધ કાયદો, કે જે પરમેશ્વરનો મૂળ હુકમ અને આજ્ઞા છે, કે જે દરેક આદર્મીને ફરમાવે છે કે તેણે પોતાના પાડોશીને પોતાના જેવોજ ગણીને ચાહવો, કે જે સર્વ નીતિ-શાસ્ત્ર અને સહાયારનો અર્ક છે, કે જે માણસાઇ ચાલાકી અને ઉદ્યોગનાં કારણોમાં સૌથી મૂખ્ય કારણ અને પ્રથમ હેતુ છે;—એ સઘળા પેહલવી લખનારાઓ ઉપર અસર કરતાં નથી. તેમનાં ફીલસૂફી-મંડળમાં આ સઘળા ખ્યાલોની જગાજ નથી. તેમને મનથી મિથ્ર કાંઈ પ્રેમનો સમૂહાય નથી, આ હાડમંદ દુનિયાના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ફેલાવો પામેલી પરસ્પરતાનો કાયદો નથી. તેમને મનથી તો મિથ્ર એક ફરેશ્તો છે, કે જે બીજી દુનિયામાં અમલ ચલાવે છે, કે જે કડો ન્યાયાધિશ છે, અને તેમ હોઈને તે માણસોએ આ જિંદગીમાં કીધેલાં ભલાં કે

ભુંડા કામેનો વજન પોતાના હાથમાં પકડેલાં ધણાંજ અચૂક ત્રાજ-
વામાં તેમનાં મરણુબાહ સરોશ અને રશ્નુની મદદથી કરીને તેમની
તકલીર સંખંધી કર્ડા હુકમ ગંભીરતાથી જાહેર કરે છે. અવસ્તાઈ
ભણતરોવાળો મિથ જીવતો જાગતો અને ઉત્સાહથી ભરેલો છે,
તે તમારાં દિલમાં પુર જીત્સાથી ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે, અને
હોહયુંખકની માફક તમને પોતાની તરફ ખેંચે છે. પણ પેહ-
લવી સાહિત્યવાળો મિથ તો થંડો, કર્ડો, જીવ શ્વાસ વિનાનો એવો
છે, કે જે તમારાં દિલમાં ધાસ્તી પેદા કરે છે, જેની નજીક
સારા ભોમિયા વિના જવાની તમો હિમ્મત કરી શકતા નથી,
અને જાઓ છો ત્યારે તમને જવું પડે છે તેથીજ જાઓ છો.
અવસ્તાઈ મિથ સંખંધી જેમ જ્યાલ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પેહ-
લવી મિથ વિષે પણ તે પેદા થાય છે. પણ જ્યારે અવસ્તાઈ
મિથ વિષે તમારાં મનમાં પ્રેમનો જ્યાલ ઉભો થાય છે, ત્યારે
પેહલવી લખાણોમાં જે રીતે મિથને ચીતાર્યો છે તે જોતાં તે
ધાક અને ખીક પેદા કરનારો જ્યાલ છે. આ કિસમના વિષય
ઉપર અવસ્તા અને પેહલવી લખનારાઓએ જે પ્રીલસુપ્રીભરેલા
વિચારો ઉભા કીધા છે તેઓ વચ્ચે જે જાણવાજોગ તફાવત
જોવામાં આવે છે તેને અવસ્તાઈ અને પેહલવી સાહિત્યની જુદી
જુદી કીમત અને અગત્યતાનું તોલ કરતી વેલા દરેક અભ્યાસીએ
લક્ષમાં રાખવો જોઈએ.

મારું લાખણ ખતમ કરું તે આગમજ, આજે જે વિષય
ઉપર હું બોલું છું તેની સાથ સંખંધ ધરાવનારા થોડાક વિચારો
મારાં મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે હું જાહેર કરવા માગું છું.
જ્યારે હું એમ કહીશ કે જરતોશ્તી મહિનાઓ અને દાહડાઓના
જુદાં જુદાં નામોની ટીપ ગાથિક જમાના પછી ઘણા પાછળા
વખતમાં તૈયાર કરવામાં આવી હતી, ત્યારે હું માનું છું કે
તમો મારી જોડે મળતા થશો. આ ટીપ કાંઈજ નહિ તો પેહલવી
જમાનામાં તો જાણીતી હતીજ. આમ કેહવાને સખખ આ છે
કે મહિનાઓ અને દાહડાઓ (રોજો)નાં નામો તે સાહિત્યમાંથી
મળી આવે છે. આ ટીપ પેહલવી લખનારાઓએ પોતાના ગ્રંથો

રચ્યા તે આગમજ હસ્તીમાં હુતી, એ પણ ખનવાજેગ છે. હવે આ મહિનાઓ અને રોજોને જે ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવેલા છે તેમની ગોઠવણ કરનારા કોઈ નહિ જાહેર થયેલા પુરૂષના મનમાં એ ખાબેની કાંઈ યોજના હોવી તો જોઈએ; અને જો તેવી કોઈ યોજના ખરેખર હસ્તીમાં હોય તો મિથને ઉપલી ટીપમાં જે જગા મુકર કરી આપેલી છે તેની અગત્યતા ઉપર તેણે કાંઈક લક્ષ આપેલું તો હોવુંજ જોઈએ. મને એવું લાગે છે કે મિથની મૂખ્ય અગત્યતા જ્યારે મિથ (મેહુર) ને મહિનાનો સોળમો દિવસ ઠરાવ્યો ત્યારે ધ્યાન પર લેવામાં આવી હશે. ‘મિથ’નો અર્થ ઐક્યતા અથવા જોડાણ થાય છે, અને મિથ (મેહુર) ને આ ટીપ મહિનાના ખરાખર અર્ધા ભાગ ઉપર ખાકીના ખીજા અર્ધા ભાગને માથે ગોઠવીને, પેહલા અર્ધા ભાગને ખીજા અર્ધા ભાગ સાથનાં જોડાણમાં લાવ્યા સિવાય ઐક્યતાના ખ્યાલને ખીજી કયી વધારે સારી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય? પણ આ યોજના મહિનાના ત્રીશ હજારાઓને નામો આપવામાંજ પુરી થતી નથી, પણ વર્ષના ખાર મહિનાઓને નામો આપવામાં પણ તે જોવામાં આવે છે. ‘મેહુર’ સાતમો મહિનો છે, અને જેમ તે મહિનાના ખીજા અર્ધા ભાગને માથે છે તેમ તે વર્ષમાં ખીજા અર્ધા ભાગને માથે ગોઠવાયો છે. હું ભૂત્રી જતો નથી કે મીં ખ. રૂ. કામા અને તેમના વિચાર સાથ મળતા થતા થોડાક અલ્યાસીઓની તકરાર મુજબ ‘મેહુર’ કાંઈ સાતમો મહિનો હોઈ શકે નહિ. ખરાં પારસી પંચાંગમાં પેહલો મહિનો કયો હોવો જોઈએ તે ખાબેના અતિ તકરારી અને જુસ્સાદાર સવાલના સંખંધમાં માફ મત જાહેર કરવાની મારી ધારણા નથી. પણ હું માનું છું કે મેહુર મહિનો જે સ્થાને ગોઠવાયેલા મળી આવે છે તે બિના તે પક્ષની લડતની સામે જતી એક દલીલ છે; કારણ કે આ સવાલ ખીજી રીતે તપાસી જોઈએ, તથા મહિનાઓનાં નામો મોસમોના સંખંધમાં અપાયેલાં છે એમ ધારી લઈએ, તોપણ હું માનું છું કે મેહુર મહિનાને પંચાંગમાં લાયકમાં લાયક જગા મળવી જોઈએ તે સાતમા મહિનાનીજ છે. તમો જાણો છો તેમ મેહુરંગાનનાં

જશનને તમારાં દફતરોમાં સૌથી ચઢતી અગત્યતા લાગુ પાડવામાં આવેલી છે; ખરું જોતાં તે ધરાનમાં ઉજવાતાં સઘળાં જશનોમાં સૌથી ચઢતા દરજ્જાનું જશન છે. હવે જો પંચાંગમાં મેહુર સાતમો મહિનો હોય, અને વસંતથી વર્ષ શુરૂ થતું હોય, તો મેહુરંગાનનું જશન કાપણીના વખત પછી જુજ મુદત બાદ અકટોબરનાં ખીજા અડવાડિયામાં, એટલે કે હીવાળીના હિંગામને શુભારે ઉજવાવું જોઈએ. જે પ્રમાણે હીવાળીને દાહડે માલની આપણેનાં સાટાં થાય છે, તેજ પ્રમાણે મેહુરંગાનનાં જશનનો અવસર એતરોમાં પાકેલા માલના નવી મોસમના નવા કબાલા અને નવાં સાટાંઓ કરવાની ખેંચાણકારક તક પુરી પાડે છે. હું એમ સૂચવવા નથી માગતો કે અસલી ધરાનીઓ વેહુદો ઉગેલો પાક ઉતરે તે આગમજ માલની આપણે કરવાના કબાલા કરતા હતા, અથવા ભવિષ્યના પાક માટેનો વેપદો કરતા હતા; પણ તેમ છતાં, કાપણી પછીની ઉઘડતી મોસમ માટેનાં નવાં સાટાં અને કોઈ નિયમસરના નવા કબાલા તો થતાં હોવાંજ જોઈએ. ઇતિહાસમાં તમે સામાન્ય રીતે વાંચો છો કે કહીમ જમાનાઓમાં દુનિયાના લગભગ સઘળા ભાગોમાં ખુશહાલી ભરેલા અવસરો ઉપર મોટા મેળા ભરવામાં આવતા હતા, કે જે વેળા ઘણા અગત્યના કબાલાઓ થતા હતા. ઘણું ખનવા ભોગ છે કે ધરાન દેશના જુદા જુદા ભાગો ખાતે મેહુરંગાનનાં જશનના સંબંધમાં મેળાઓ ભરાતા હતા, અને કદાચ અગત્યનાં સાટાં અને કબાલા કરવાનું સાધન એ અવસર ગણાતો હશે. તમે જાણો છો કે ‘મિય’ નો અર્થ કબાલા પણ થાય છે, અને જો હું એમ સૂચવું કે આફતાખી વર્ષની ખરી ગણતરી પ્રમાણે સાતમો મહિનો ઘણું કરીને સપ્ટેમ્બર-અકટોબરમાં પડતો હતો તેને મેહુરનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, કારણ કે કાપણીની મોસમને માટે નવાં સાટાં કરવાનો, તેમજ માલની ખરીદી અને વેચાણ વગેરે માટેના નવા કબાલા કરવાનો વખત તેજ હતો, તો એ મારી સૂચના તમને નવાઈ જેવી કે હસી કાઢવા જેવી નહિ લાગશે. સાતમો મહિનો, કે જે ખીજાઓને મળતો કબાલાનો

મહિનો છે, તેને મેહુરનું નામ આપવું શા માટે લાયક છે તે
 બાળેની મારી સૂચનાના ટેકામાં કોઈપણ નક્કી સાબેતીઓ આપવાને
 હું અશક્ત છું. આ એક એવી બાબત છે કે જે વિષે લાયક
 અને પુરતી તવારીખી શહાદતોની ગેરહાજરીમાં તમે માત્ર તર્ક-
 બાજી ચલાવી શકો, અને અહીં હું મારા તર્કનું પરિણામજ
 માત્ર તમારી આગળ રજુ કરું છું, પણ તેની કીમત ગમે
 તેવી અંકાય.

રાહનુમાએ માજુદયસ્નાન સભા તરફનાં જરતોશ્તી ધર્મ પુસ્તકો

—❧—

- A Brief Sketch of the Zoroastrian Religion and Customs, by Ervad Sheriarji Dadabhoy Bharucha ... 0-8-0
- Study of the Gathas—Part I—Gatha Ahunavaiti, by D. M. Madon, Esq., M.A., LL.B. ... 1-0-0
- જરતોશ્તી મરણ પુઠે કરાતી વાજબી તેમજ ગેરવાજબી ક્રિયાઓ
ઉપર થતા અરથો—કર્તા શેહરીઆરજી દાદાભાઈ ભરૂચા ... ૦-૬-૦
- હોનવદ ગાથાનું જરથોસ્તી શિક્ષણ—શેઠ ધ. મે. માદન, એમ. એ.,
એલએલ. બી. ... ૧-૦-૦
- એહવાલે રાહનુમાએ માજુદયસ્નાન ... ૧-૦-૦
- સ્પીતમાન જરતોશ્ત: તેની જિંદગીને લગતા મૂખ્ય બનાવોની ઉડતી
તપાસ તથા તેની ગાથા વાણી ચાને પવિત્ર ગાયનો. —એં પા. બ.
દેશાઈ. ... ૧-૦-૦
- જરતોશ્તી ધર્મની બુલંદી: ચાને એ ધર્મની ચઢતી પડતીની
ઉડતી તપાસ—એં પા. બ. દેશાઈ. ... ૦-૮-૦
- ૧ બીડીની બદી:—શમ્સ-ઉલ-આલમા ડા० સર જીવનજી
જમશેદજી મોદી, બી. એ., પીએચ. ડી.
- ૨ ચજ્ઞાંની ચાદ—,, ,, ,, ,,
- ૩ મુક્તાદના તેહવારો, તે કેમ શુદ્ધરવા ,, ,,
- ૪ ૧૯ મી સદીમાં હિંદુસ્તાનમાં થઈ ગયલાં નામીયા
નરનારીઓની ચાદ—મહુમ બહમનજી બેહરામજી પટેલ.
- ૫ જરતોશ્ત-આપ્તી જંદગી—ડૉ० દરજી માણેકજી
નસરવાનજી ધાલા, પીએચ. ડી.
- ૬ દાદર હોરમજુદની બે શક્તિઓ—સપેનામિનો અને ગનામિનો
મહુમ શેઠ અરશેદજી રતમજી કામા.

૭ બાબીનિયન લેખોને લગતી છેલ્લીલે સદીમાં થયેલી શોધ-
ખોલો, અને તે ઉપરથી જરતોશ્ટ્રી મજૂહબનાં પુરાતનપણાં
વિષે મળતી શાહદતો—રોહ મેહેરજીભાઈ નરશવાનજી
કુકા, એમ.એ.

૮ ઉશતવર્ષતી ગાથા—રોહ બેહરામગોર તેહમુરસ અંકલેસરીઆ.
આ ૮ ભાષણોનું (૧૫૦) પાનાનું પુસ્તક ૦-૧૨-૦

વી૦ પી૦ પોસ્ટેજ વધુ.

પુસ્તક મલવાનું ઠેકાણું:—

મેશર્સ—જેહાંગીર બી. કરાણીના છોકરાઓ,

પારસી બનર સ્ટ્રીટ, કોહ, મુંબઈ.

